



АНАЛІТИК
АУДИТОРСЬКА ФІРМА



ЕКОНОМІКА ФІНАНСИ ПРАВО

ЩОМІСЯЧНИЙ ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНИЙ ЖУРНАЛ

№ 9/1'2020

(видається з 1994 року)

ISSN 2409-1944

[https://doi.org/10.37634/efp.2020.9\(1\)](https://doi.org/10.37634/efp.2020.9(1))

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата з економічних і юридичних наук

Наказ Міністерства освіти і науки України від 02 липня 2020 р. № 886 (економічні науки).

Наказ Міністерства освіти і науки України від 24 вересня 2020 р. № 1188 (юридичні науки).

Рішення Аудиторської палати України від 21.12.2017 р. № 353/10 (облік та аудит).

Реєстраційне свідоцтво серії КВ № 21620-11520ПР від 12 жовтня 2015 р.

Журналу присвоєно міжнародний ідентифікаційний номер ISSN 2409-1944 та включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus.

Префікс doi журналу: 10.37634/efp.

вересня 2020 р.). Повний або частковий передрук матеріалів журналу допускається лише за згодою редакції.

Відповідальність за добір і викладення фактів несуть автори. За зміст та достовірність реклами несе відповідальність рекламодавець.

Підписано до друку 25.09.2020

Формат 60/84/8

Наклад – 250 прим.

Адреса редакції: 01001, м. Київ, вул. Хрещатик, 44

Телефони: (050) 735-43-41, (096) 221-88-61

Факс: (044) 278-05-88

E-mail: efp.redaktor@gmail.com

Сайт: www.efp.in.ua

Засновники:

Аудиторська фірма "Аналітик" спільно з Національною академією внутрішніх справ України

Статті обов'язково проходять

відбір, внутрішнє і зовнішнє рецензування

Рекомендовано до друку та до поширення через мережу Інтернет Вченою радою Національної академії внутрішніх справ України (Протокол № 17 від 22



Суб'єкт видавничої справи

© "Аналітик", 2020
© "Економіка. Фінанси. Право",
2020

Типографія: ТОВ "Міжнародний бізнес центр"



АНАЛІТИК
АУДИТОРСЬКА ФІРМА



ECONOMICS FINANCES LAW

MONTHLY INFORMATIONAL AND ANALYTICAL JOURNAL

№ 9/1'2020

(issued from 1994)

ISSN 2409-1944

[https://doi.org/10.37634/efp.2020.9\(1\)](https://doi.org/10.37634/efp.2020.9(1))

Journal is included in the list of scientific professional editions of Ukraine, which can be published results of dissertations for the degree of doctor and candidate (PhD).

Order of Ministry of Education and Science of Ukraine of 02 July 2020 № 886 (economic sciences).

Order of Ministry of Education and Science of Ukraine on September 24, 2020 № 1188 (legal sciences).

Order of Audit Chamber of Ukraine on 21 December 2017 № 353/10 (accounting and audit).

Certificate of registration of a series of KV № 21620-11520PR dated October 12 2015.

Journal is awarded the international identification number ISSN 2409-1944 and included in the international Scientometrics base Index Copernicus.

Journal's doi: 10.37634/efp.

Founders:

Audit firm "Analytik" jointly with the National Academy of Internal Affairs of Ukraine

Articles must pass

selection, internal and external review

Recommended for publication and dissemination through the Internet by the Academic Council of the National Academy of Internal Affairs of Ukraine (Protocol № 17 dated September 22, 2020). Full or partial reprint of

the materials of the journal is allowed only with the consent of the editorial office.

The authors are responsible for the selection and presentation of the facts. The content and authenticity of the advertisement is the responsibility of the advertiser.

Signed for print 25.09.2020

Format 60/84/8

Publication – 250 copies

Address of the editorial office: 01001, Kyiv,

Khreshchatyk str., 44

Phones: (050) 735-43-41, (096) 221-88-61

Fax: (044) 278-05-88

E-mail: efp.redaktor@gmail.com

Web: www.efp.in.ua



*The subject of
publishing*

© "Analytik", 2020
© "Economics. Finances. Law",
2020

Typography: LLC "International Business
Center"

Головний редактор

Левченко Валентина Петрівна, д.е.н., член Ради нагляду за аудиторською діяльністю Органу суспільного нагляду за аудиторською діяльністю, директор ВПГО «Спілка аудиторів України»

Члени редакційної колегії з економічних наук:

Бойко Антон Олександрович, к.е.н., доцент кафедри економічної кібернетики, Сумський державний університет

Величко Олена Георгіївна, радник першого віце-прем'єра міністра України – Міністра економічного розвитку і торгівлі України

Вережубова Тетяна Анатоліївна, д.е.н., професор, завідувач кафедри фінансів, Білоруський державний економічний університет

Герасимович Анатолій Михайлович, д.е.н., професор, Ніжинський агротехнічний інститут Національного університету біоресурсів і природокористування

Головач Тетяна Анатоліївна, д.е.н., професор, головний науковий співробітник Наукової лабораторії з проблем кримінальної поліції навчально-наукового інституту № 1 Національної академії внутрішніх справ, м. Київ

Евангелос Сіскос, д.е.н., професор, Університет Західної Македонії

Криштопа Ірина Ігорівна, д.е.н., професор, професор кафедри обліку і оподаткування Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана

Манцевич Юрій Миколайович, д.е.н., доцент, вчений секретар Державного підприємства «Науково-дослідний і проектний інститут містобудування»

Полякова Євгенія Сергіївна, к.е.н., доцент кафедри фінансів та банківської справи, проректор з науково-педагогічної роботи (навчальний процес) Вищого навчального закладу «Міжнародний технологічний університет «Миколаївська політехніка»

Потишняк Олена Миколаївна, д.е.н., професор, професор кафедри організації виробництва, бізнесу та менеджменту Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка

Прушківський Володимир Геннадійович, д.е.н., професор, перший проректор Запорізького національного технічного університету

Ткаченко Сергій Анатолійович, д.е.н., професор, ректор Вищого навчального закладу "Міжнародний технологічний університет «Миколаївська політехніка», Академік Академії економічних наук України

Тринчук Віктор Вікторович, к.е.н., доцент кафедри туристичного та готельного бізнесу Національного університету харчових технологій

Чижевська Людмила Віталіївна, д.е.н., професор, професор кафедри обліку і аудиту Державного університету «Житомирська політехніка», академік Академії економічних наук України

Члени редакційної колегії з правових наук:

Балгімбекова Гульнара, к.ю.н., завідувач кафедри конституційного та міжнародного права, Карагандинський державний університет ім. Е.А. Букетова

Головач Володимир Володимирович, к.ю.н., голова правління ПРАТ «Аудиторська фірма "Аналітик"», Заслужений юрист України

Василинчук Віктор Іванович, д.ю.н., професор, професор кафедри оперативно-розшукової діяльності Національної академії внутрішніх справ, заслужений юрист України, полковник поліції

Глушков Валерій Олександрович, д.ю.н., проф., заслужений юрист України, академік Міжнародної академії безпеки та конфліктології

Константинов Сергій Федорович, д.ю.н., професор, завідувач кафедри адміністративної діяльності НАВС

Луць Володимир Васильович, д.ю.н., професор, заслужений діяч науки і техніки України, академік Національної академії правових наук України

Мусін Куат Саніязданович, к.ю.н., старший викладач кафедри конституційного та міжнародного права, Карагандинський державний університет ім. Е.А. Букетова

Озерський Ігор Володимирович, д.ю.н., професор, професор кафедри цивільного та кримінального права і процесу Чорноморського національного університету імені Петра Могили, академік Національної академії наук вищої освіти України

Фрицький Юрій Олегович, д.ю.н., професор, завідувач кафедри конституційного, адміністративного права та соціально-гуманітарних дисциплін, Інститут права та суспільних відносин Університету "Україна". Заслужений юрист України.

Яровий Анатолій Олександрович, к.ю.н., доцент, професор кафедри права публічного адміністрування Маріупольського державного університету, суддя у відставці

Випусковий редактор: Туманян Анна Оганесівна

Editor-in-chief

Levchenko Valentyna Petrivna, Dr. Economics, member of the Supervisory Board for audit activity of the Authority public oversight for audit activity, Director of the All-Ukrainian Professional Non-Governmental Organization "Union of Auditors of Ukraine"

Members of the editorial board of Economic Sciences:

Boiko Anton Oleksandrovysh, PhD Economics, Associate Professor of Economic Cybernetics Department, Sumy State University

Velychko Olena Heorhiivna, Advisor to the First Vice Prime Minister of Ukraine - Minister of Economic Development and Trade of Ukraine

Verezubova Tatyana Anatolevna, Dr. Economics, Professor, Head of the Department of Finances, Belarusian State Economic University

Evangelos Siskos, Dr. Economics, Professor, University of Western Macedonia

Herasymovych Anatolii Mykhailovych, Dr. Economics, Professor, Nizhyn Agrotechnical Institute of National University of Bioresources and Nature Management

Holovach Tetiana Anatoliivna, Dr. Economics, Professor, Chief Scientist of the Scientific Laboratory for Criminal Police of the Educational and Scientific Institute № 1 of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv

Kryshchopa Iryna Ihorivna, Dr. Economics, Professor, Professor of Accounting and Taxation Department, Kyiv National Economic University after Vadym Hetman

Mantsevych Yurii Mykolaiovych, Dr. Economics, Associate Professor, Scientific Secretary of the State Enterprise "Research and Design Institute of Urban Development"

Pollakova Yevheniia Serhiivna, PhD Economics, Associate Professor of Finances and Banking Department, vice-rector for scientific and pedagogical work, Higher Educational Institution «International Technology University "Mykolaiv Polytechnic"»

Potyshniak Olena Mykolaivna, Dr. Economics, Professor, Professor of the Production, Business and Management Department of the Kharkiv National Technical University of Agriculture after Petro Vasylenko

Prushkivskiy Volodymyr Hennadiiovych, Dr. Economics, Professor, First Vice-Rector of the Zaporizhia National Technical University

Tkachenko Serhii Anatoliiovych, Dr. Economics, Professor, Rector of the Higher Educational Institution «International Technology University "Mykolaiv Polytechnic"», Academician of Academy of Economic Sciences of Ukraine

Trynchuk Viktor Viktorovych, PhD Economics, Associate Professor of tourism and hotel business department, National University of Food Technology

Chyzhevska Liudmyla Vitaliivna, Dr. Economics, Professor, Professor of the Production, Professor of Accounting and Auditing Department, State University "Zhytomyr Polytechnic", Academician of the Academy of Economic Sciences of Ukraine

Members of the editorial board of Law Sciences:

Balgimbekova Gulnara, PhD Law, Head of the constitutional and international law department, Karagandy State University after E.A. Buketov.

Holovach Volodymyr Volodymyrovych, PhD Law, Head of the Board of the Audit Firm "Analitik", Honored Lawyer of Ukraine

Konstantinov Serhii Fedorovych, Dr. Law, Professor, Head of the Administrative Activity Department of the National Academy of Internal Affairs

Vasylynchuk Viktor Ivanovych, Dr. Law, Professor, Professor of the Operational and Investigating Department of the National Academy of Internal Affairs, Honored Lawyer of Ukraine, Colonel of the Police

Hlushkov Valerii Oleksandrovysh, Dr. Law, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Academician of the International Security and Conflict Academy

Luts Volodymyr Vasylovych, Dr. Law, Professor, Honored Worker of Science and Technology of Ukraine, Academician of National Academy of Law Sciences of Ukraine

Musin Kuat Saniiyazdanovych, PhD Law, Senior Lecturer of the constitutional and international law department, Karagandy State University after E.A. Buketov.

Ozerskyi Ihor Volodymyrovych, Dr. Law, Professor, Professor of the Civil and Criminal Law and Process Department of Black Sea National University after Petro Mohyla, Academician of the National Academy of Sciences of Higher Education of Ukraine

Frytskyi Yurii Olehovych, Dr. Law, Professor, Head of the Constitutional, Administrative Law and Social and Humanitarian disciplines Department, Law and Public Relations Institute of the "Ukraine" University, Honored Lawyer of Ukraine

Yaroyvi Anatolii Oleksandrovysh, PhD Law, Professor of Law and Public Administration Department, Mariupol State University, retired judge

Issue Editor: Tumanian Anna Ohanesivna

ЗМІСТ

<i>В.В. ВАВІЛОВА.</i> Методичні підходи до оцінки ефективності логістичної системи аптечної мережі	5
<i>А.М. ЯКІВЧЕНКО, С.В. ПЕТРОВСЬКА.</i> Визначення особливостей ринку платних послуг, які можуть надаватися закладами вищої освіти	8
<i>О.В. ЯРМАК, А.О. ЧЕРНЯЄВА.</i> Оцінка ведення бізнесу у різних країнах: відносні і загальні показники ...	16
<i>І.Я. ТКАЧУК.</i> Методологічні засади державного регулювання фінансів громадянського суспільства	19
<i>Т.І. МОРГУНОВА.</i> Особливості та підстави юридичної відповідальності за зловживання монопольним (домінуючим) становищем на ринку	27
<i>Л.В. МАРТИНОВА, І.В. СТАШЕВСЬКА, Л.А. КУЗЬМЕНКО.</i> Механізм відводу судового експерта у кримінальному процесі: проблемні питання	33
Стосовно процедури поновлення договорів оренди	42

CONTENTS

<i>V.V. VAVILOVA.</i> Methodological approaches to efficiency evaluation logistics system of pharmacy network ...	5
<i>A.M. YAKIVCHENKO, S.V. PETROVSKA.</i> Determination of features of the market of paid services which may be provided by higher education institutions	8
<i>O.V. YARMAK, A.O. CHERNIAIEVA.</i> Assessment of doing business in different countries: relative and general indicators	16
<i>I.Y. TKACHUK.</i> Methodological basis of state regulation of civil society finances	19
<i>T.I. MORHUNOVA.</i> Features and grounds of legal liability for abuse of monopoly (dominant) position in the market	27
<i>L.V. MARTYNOVA, I.V. STASHEVSKA, L.A. KUZMENKO.</i> Mechanism of removal of a forensic expert in criminal proceedings: problem issues	33
Regarding the procedure for the renewal of lease agreements	42

БАВІЛОВА
Вікторія Валеріївна

УДК 338.47:[339.378:615.01]:001.82

МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ОЦІНКИ ЕФЕКТИВНОСТІ ЛОГІСТИЧНОЇ СИСТЕМИ АПТЕЧНОЇ МЕРЕЖІ

METHODOLOGICAL APPROACHES TO EFFICIENCY EVALUATION LOGISTICS SYSTEM OF PHARMACY NETWORK

викладач, Львівський
університет бізнесу та
права

DOI: [https://doi.org/10.37634/efp.2020.9\(1\).1](https://doi.org/10.37634/efp.2020.9(1).1)

VAVILOVA Viktoriia Valeriivna – lecturer, Lviv university of business and law

У статті розкрито важливі характеристики методичних підходів щодо оцінки ефективності функціонування логістичних систем. Охарактеризовано особливості функціонування логістичних систем аптечних мереж. На основі ознайомлення з науковими працями основоположників із даної проблематики систематизовано підходи до оцінки ефективності логістичної системи. Запропоновано систему показників оцінки за кожною складовою логістичної системи.

* * *

В статье раскрыты важные характеристики методических подходов к оценке эффективности функционирования логистических систем. Охарактеризованы особенности функционирования логистических систем аптечных сетей. На основе ознакомления с научными трудами основоположников с данной проблематике систематизированы подходы к оценке эффективности логистической системы. Предложена система показателей оценки каждой составляющей логистической системы.

* * *

The paper reveals the important characteristics of methodological approaches to assessing the effectiveness of logistics systems. Peculiarities of functioning of logistics systems of pharmacy networks are characterized. Based on the acquaintance with the scientific works of the founders on this issue, approaches to assessing the effectiveness of the logistics system are systematized. A system of evaluation indicators for each component of the logistics system is proposed.

The logistics system of the business entity, and this fully applies to the logistics system of pharmacy networks, is not in a permanent state. Dynamic changes in the system are due to the influence of macro-environmental factors and changes in the internal nature, which pose the task of developing the system to ensure its adequacy to new conditions. It is the development of the system is the basis for improving the efficiency of its operation and the ability to achieve goals through the solution of a certain range of tasks. In such conditions, the study of the development of the logistics system of the pharmacy network deserves special attention.

Existing approaches to assessing the development of the logistics system do not exclude, but complement each other, creating a methodological basis for the formation of effective management decisions on logistics management of the business entity.

As a result of research of scientific works of domestic and foreign scientists on a problem of a choice and formation of indicators of an estimation of efficiency of logistic systems, we proposed a system of evaluation indicators for each component of the logistics system. In this case, in our opinion, such a system should include not only indicators that characterize the efficiency of the functional components of the logistics system of the pharmacy network (supply, production, transportation, warehousing, sales), but also indicators of efficiency subsystems, namely organizational and management, infrastructure and resource subsystems. This system approach will allow to take into account the impact of all components of the logistics system of the pharmacy network on the efficiency of its operation.

Ключові слова: логістичні підходи, підсистема, аптечні мережі, ефективність функціонування

Ключевые слова: логистические подходы, подсистема, аптечные сети, эффективность функционирования

Keywords: logistic approaches, subsystem, pharmacy networks, efficiency of functioning

ВСТУП

Логістична система суб'єкта господарювання, і це повною мірою стосується логістичної системи аптечних мереж, не знаходиться у постійному стані. Динамічні зміни системи обумовлені впливом факторів макросередовища та змінами внутрішнього характеру, які ставлять задачу розвитку системи задля забезпечення її адекватності новим умовам. Саме розвиток системи є основою підвищення ефективності її функціонування та можливості досягнення поставлених цілей через вирішення певного кола завдань. У таких умовах особливої уваги заслуговує дослідження розвитку логістичної системи аптечної мережі.

МЕТА роботи полягає в обґрунтуванні методичних підходів до оцінки ефективності логістичної

системи аптечної мережі.

РЕЗУЛЬТАТИ.

На наш погляд, існуючі підходи до оцінки розвитку логістичної системи не виключають, а доповнюють один другий, створюючи методичні основи формування ефективних управлінських рішень стосовно логістичного управління суб'єктом господарювання. Існуючі підходи до оцінки ефективності логістичної системи представлено на рис. 1.

Бачимо, що дослідження вчених зосереджено насамперед на оцінці ефективності логістичної системи, але за такої умови ефективність і розвиток не є ідентичними з економічними категоріями. Оцінка ефективності має на увазі оцінку стану системи, а оцінка розвитку – оцінку динамічної компоненти.



Рис. 1. Систематизація підходів до оцінки ефективності логістичної системи

Водночас слід зазначити, що оцінка розвитку системи не може бути здійсненою тільки за фактичним станом системи. Обов'язковим є оцінка розвитку системи з використанням динамічної компоненти та виокремлення на цій основі найбільш вагомих факторів впливу.

На наш погляд, в оцінці ефективності логістичної системи аптечної мережі найбільш прийнятним є використання системи часткових та узагальнюючих показників ефективності з формуванням інтегрального показника оцінки.

У результаті дослідження наукових праць вітчизняних та закордонних вчених по проблемі вибору та формування показників оцінки ефективності логістичних систем [1; 2], нами було запропоновано систему показників оцінки за кожною складовою логістичної системи. Водночас, на наш погляд, у таку систему необхідно включати не тільки показники, які характеризують ефективність функціональних складових логістичної системи аптечної мережі (постачання, виробництво, транспортування, складування, збут), а й показники ефективності підсистем забезпечення, а саме організаційно-управлінської, інфраструктурної та ресурсної підсистем. Саме такий системний підхід дозволить повною мірою урахувати вплив всіх компонентів логістичної системи аптечної мережі на ефективність її функціонування.

Для аналізу ефективності логістичної системи аптечної мережі ми пропонуємо використовувати методику оцінки з використанням узагальнюючих інтегральних показників. Підхід оснований на використанні індексів динаміки часткових показників оцінки ефективності функціональної та інфраструктурної складових логістичної системи аптечної мережі, з подальшим узагальненням показників та розрахунком інтегральних індексів за кожною складовою. Саме такий підхід спрямований на комплексну оцінку ефективності логістичної системи з можливістю не тільки оцінити ефективність системи аптечної мережі в динаміці, але й проаналізувати вплив на ефективність функціональної підсистеми інфраструктурної складової загалом та окремих її підсистем.

У формуванні системи часткових показників оцін-

ки підсистем логістичної системи аптечної мережі необхідно урахувати специфічні фактори функціонування, до яких слід віднести наступні:

велика номенклатура товарної продукції, субстанцій та матеріалів;

незначний обсяг партій товарної продукції, необхідність формування плану закупок з оптимальним асортиментом лікарських засобів, який з одного боку, відповідає потребам споживачів, з іншого – не створює додаткові запаси на складі аптек, високі вимоги до якості продукції, обмеженість термінів зберігання товарної продукції, висока соціальна значущість лікарських засобів та іншої фармацевтичної продукції, наявність сезонної залежності по окремих товарним групам лікарських засобів, необхідність забезпечення доступності цін для населення та пов'язані з цим особливості цінової політики.

Формування системи часткових показників базується на характеристиці особливостей функціонування окремих підсистем логістичної системи аптечної мережі, що полягає у наступному.

1. Підсистема постачання логістичної системи аптечної мережі формується виходячи з основної її мети – забезпечення оптимального обсягу та номенклатури товарної продукції своєчасно та у відповідності з потребами споживачів. Підсистему постачання необхідно формувати у відповідності з рядом критеріїв, до яких провідні вчені відносять наступні: надійність постачання, якість товарної продукції та її ціна, віддаленість генератору матеріальних потоків (постачальників) від об'єкту, терміни виконання поточних та термінових заказів, наявність резервних потужностей у джерела поставок тощо [1, с. 136-137].

У виборі постачальника фармацевтичної продукції, за даними досліджень З.М. Мнушко та ін. [3], для керівництва аптек найбільш вагомими критеріями постачання є цінові критерії (ціни, знижки, відстрочка платежу, улови платежу), часові критерії (своєчасність поставок, обробка заказів), іміджеві критерії (репутація оптової фармацевтичної фірми, кількість претензій аптек), інформаційні критерії (коректність інформації та час її отримання), повнота асортимента, якість продукції при поставці, наявність додаткового

сервісу тощо [3, с. 282].

Для аптечних мереж характерно використання у якості постачальника товарної продукції аптечного складу (бази), який представляє собою суб'єкта інфраструктури аптечного ринку, до функції якого входить оптова та роздрібна торгівля лікарськими препаратами та іншими фармацевтичними товарами. З погляду на представлені критерії, нами обрано низку показників, які найбільше відображають ефективність функціонування підсистеми постачання.

Підсистема постачання аптечної мережі вирішує наступні завдання:

оцінка потреби мережі та окремих її структурних підрозділів (аптечних закладів) у лікарських засобах;

укладення договорів з постачальниками та здійснення закупок; формування бюджету з розрахунком фінансових показників витрат та доходів закладів;

координування підсистеми постачання з можливостями підсистем транспортування, складування та збуту;

організація контролю поставок – обсягу, якості, відповідності супроводжувальної документації тощо.

На основі вищесказаного сформовано систему часткових показників, які відображають відповідність функціонування підсистеми постачання завданням, які стоять перед нею.

2. Підсистема виробництва має на меті виробництво фармацевтичних товарів безпосередньо в аптеці. Дана підсистема має місце в оцінці ефективності логістичної системи тільки у разі, якщо аптека має виробничий підрозділ. В сучасних умовах виробнича функція аптек має недостатній рівень розвитку, найперше, у зв'язку відсутністю необхідних площ для виробництва згідно з діючою нормативною базою, відсутністю субстанцій та високою ціною на них, необхідністю наявності штатного спеціаліста відповідної кваліфікації тощо, що взагалі призводить до низької рентабельності цього напрямку діяльності. Водночас у разі необхідності до системи показників оцінки ефективності логістичної системи можуть бути включені відповідні часткові показники. Якщо до функцій аптечної мережі не входить виробництво фармацевтичних товарів, то значення показника ефективності підсистеми виробництва у логістичній системі буде дорівнювати 1.

3. Підсистема транспортування логістичної системи аптечної мережі має на меті організацію своєчасної доставки товару необхідного обсягу від постачальника до окремих закладів мережі з мінімізацією витрат на транспортування. До задач підсистеми транспортування логістичної системи аптечної мережі слід віднести:

транспортне забезпечення доставки лікарських засобів в аптеки мережі з урахуванням оптимальних транспортних маршрутів;

забезпечення збереження товару під час транспортування, зокрема необхідної упаковки, які відповідає вимогам стосовно збереження фізико-хімічних властивостей лікарських засобів;

забезпечення відповідної супровідної документації, яка підтверджує якість та збереження лікарських засобів.

4. Підсистема складування логістичної системи аптечної мережі формується виходячи з основної її мети – забезпечення наявності товару необхідного асортименту та обсягу для своєчасного задоволення потреб споживачів.

Критеріями оцінки ефективності функціонування підсистеми складування логістичної системи аптечної мережі є наступні:

відповідність складських площ потребам у наявності запасів;

оптимальний розмір запасів, який максимально відповідає якісним та асортиментним вимогам споживачів;

швидкість реагування на потреби споживача;

мінімальні витрати на управління запасами.

5. Підсистема збуту продукції (розподільча підсистема) має відповідати основному критерію – максимальний рівень обслуговування споживачів. З огляду на специфічні особливості функціонування аптечних мереж, формування та оцінку ефективності підсистеми збуту необхідно проводити з урахуванням наступних аспектів:

урахування кількісних та якісних характеристик асортименту лікарських засобів,

сезонні коливання попиту на окремі групи лікарських препаратів,

наявність спеціальних умов стосовно зберігання лікарських засобів та обмежені терміни використання лікарських засобів,

своєчасність та повнота асортименту заказу споживачів (ритмічність обслуговування та відсутність дефектури).

ВИСНОВКИ

На наш погляд, в оцінці ефективності логістичної системи аптечної мережі недостатньо ураховувати тільки ефективність функціональної складової системи. Важливо проаналізувати ефективність інфраструктурної складової логістичної системи, а саме інформаційної підсистеми, організаційної підсистеми та підсистеми забезпечення матеріальними, фінансовими і трудовими ресурсами.

Список використаних джерел

1. Николайчук В.Е., Кузнецов В.Г. *Логистика: теория и практика управления: учебное пособие*. Донецк: НОРД-ПРЕСС, 2006. 540 с.

2. Ткачова А.В., Загорна Т.О. *Управління логістичною діяльністю промислових підприємств: монографія*. Донецьк: Вид-во "Нолідж", 2012. 260 с.

3. Мнушко З.Н., Дихтярева Н.М. *Менеджмент и маркетинг в фармации: учеб. для студентов вузов*. Харьков: Изд-во НФаУ "Золотые страницы", 2008. Ч. II. 536 с.

References

1. Nikolaychuk V.E., Kuznetsov V.G. *Logistics: theory and practice of management*. Donetsk: NORD-PRESS, 2006. 540 p. (in Russian)

2. Tkachova A.V., Zahorna T.O. *Management of logistic activity of industrial enterprises: monograph*. Donetsk: Noulidzh, 2012. 260 p. (in Ukrainian)

3. Mnushko Z.N., Dikhyareva N.M. *Management and Marketing in Pharmacy*. Kharkiv: NFaU "Zolotyie stranitsy", 2008. part II. 536 p. (in Russian)

ЯКІВЧЕНКОАндрій Миколайович
yak21@ukr.net

УДК 338.46:378.014.54 (045)

**ВИЗНАЧЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ РИНКУ
ПЛАТНИХ ПОСЛУГ, ЯКІ МОЖУТЬ
НАДАВАТИСЯ ЗАКЛАДАМИ ВИЩОЇ
ОСВІТИ****DETERMINATION OF FEATURES OF THE
MARKET OF PAID SERVICES WHICH MAY
BE PROVIDED BY HIGHER EDUCATION
INSTITUTIONS**аспірант, Національний
авіаційний університет**ПЕТРОВСЬКА**Світлана Володимирівна
0669222201@ukr.netк.е.н., доцент, декан факультету
економіки та бізнес-
адміністрування, Національний
авіаційний університетDOI: [https://doi.org/10.37634/efp.2020.9\(1\).2](https://doi.org/10.37634/efp.2020.9(1).2)*YAKIVCHENKO Andrii Mykolaiovych – postgraduate student, National Aviation University**PETROVSKA Svitlana Volodymyrivna – PhD in Economics, Associate Professor, Dean of the Faculty of economy and business administration, National Aviation University*

Актуальність теми обумовлено потребою у розширенні фінансової автономії закладів вищої освіти (ЗВО) в Україні, необхідності максимального генерування власних грошових надходжень шляхом надання платних послуг ЗВО, підвищенні ефективності управління ЗВО в умовах ринкової економіки. У статті сформовано авторське розуміння понять "ринок", "освітня послуга", "ринок платних послуг, які можуть надаватися ЗВО", представлено особливості ринку платних послуг, які можуть надаватися ЗВО в Україні, здійснено аналіз нормативно-правової бази з питань надання платних послуг ЗВО, визначено узагальнений склад його учасників, які поділяються на загально визнані та запропоновані, та розроблено дорожню карту запровадження платної послуги у ЗВО.

* * *

Актуальность темы обусловлена потребностью в расширении финансовой автономии высших учебных заведений (ВУЗ) в Украине, необходимости максимального генерирования собственных денежных поступлений путем предоставления платных услуг ВУЗ, повышении эффективности управления ВУЗ в условиях рыночной экономики. В статье сформировано авторское понимание понятий "рынок", "образовательная услуга", "рынок платных услуг, которые могут предоставляться ВУЗ", представлены особенности рынка платных услуг, которые могут предоставляться ВУЗ в Украине, осуществлен анализ нормативно-правовой базы по вопросам предоставления платных услуг ВУЗ, определен обобщенный состав участников, которые подразделяются на общепризнанные и предложенные, и разработана дорожная карта введения платной услуги в ВУЗ.

* * *

The relevance of the topic is due to the need to expand the financial autonomy of higher educational institutions (hereinafter referred to as the HEI) in Ukraine, the need to maximize the generation of their own cash receipts by providing paid services of the HEI, to improve the management efficiency of the HEI in a market economy.

The market, with its industries, is in a state of flux. We observe how the needs of sectors of the economy for resources and the level of training of specialists are changing. There is a change in the influence of factors on economic processes, the role of the segments of the regional economy participating in economic processes is changing. The educational complex should contribute to the formation of not only the labor resource of the country. To implement in the field of education and science support of the labor resource at the required level, effectively based on the needs of the regional economy and other resources - industrial. By predetermining the priority sectors in the development of the regional economy, the educational infrastructure of Ukraine should set the vectors for the development of the labor market of the economy as a whole, and not only serve the existing infrastructure of the regional economy. To maximize the satisfaction of the needs of both consumers of educational services and the needs of the regional economy in production resources.

The article formed the author's understanding of the concepts of "market", "educational service", "market of paid services that can be provided by HEI", presented the features of the market of paid services that can be provided by HEI in Ukraine, carried out an analysis of the regulatory framework for the provision of paid services by HEI, identified a generalized composition of participants, which are divided into generally recognized and proposed, and developed a road map for the introduction of paid services by HEI.

After conducting research in the direction of the chosen topic, it was determined that the formation and development of the educational services market is taking place in accordance with certain global trends, namely: 1) the desire for a democratic education system, that is, the availability of education to the entire population of the country and the continuity of its stages and levels, provision of autonomy and independence to educational institutions; 2) ensuring the right to education for everyone (the opportunity and equal chances for each person to get an education in an educational institution of any type, regardless of nationality and race); 3) the significant influence of socio-economic factors on education (cultural and educational monopoly of certain ethnic minorities, paid forms of education, manifestation of chauvinism and racism); 4) an increase in the range of educational and organizational activities aimed at both satisfying diverse interests and developing the abilities of students; 5) the growth of the educational services market; 6) expanding the network of higher education and changing the social composition of the student body (becoming more democratic); 7) in the field of education management, the search for a compromise between rigid centralization and full autonomy; 8) education is becoming a priority object of funding in the developed countries of the world; 9) constant updating and adjustment of school and university educational programs; 10) a departure from the orientation towards the "average student", an increased interest in gifted children and young people, in the peculiarities of the disclosure and development of their abilities in the process and by means of education; 11) search for additional resources for the education of children with developmental

disabilities, children with disabilities.

According to the results of the study, the authors proposed to expand the structures characteristic of the educational services market. Insofar as the market for educational services includes many national educational systems, each of which has its own management model, structure, goals, objectives and problems, and the profit from the activities of such structures can also be expanded.

Ключові слова платні послуги, заклади вищої освіти, ринок освітніх послуг, спеціальний фонд бюджету, управління закладом вищої освіти, якість платних послуг

Ключевые слова платные услуги, учреждения высшего образования, рынок образовательных услуг, специальный фонд бюджета, управление высшим учебным заведением, качество платных услуг

Keywords paid services, higher education institutions, market of educational services, special budget fund, management of higher education institution, quality of paid services

ВСТУП

Надання платних послуг ЗВО в Україні є ключовим аспектом організаційно-економічного механізму їх ефективного функціонування. Саме надання платних послуг ЗВО та як наслідок генерування власних надходжень за результатами їх надання, відіграє значну роль у фінансово-господарській діяльності ЗВО.

В умовах сучасних економічних реформ відбувається процес реорганізації фінансових відносин, що позначаються на рівні фінансового забезпечення усіх ЗВО в Україні. Водночас зростає значення та роль власних надходжень за рахунок надання платних послуг ЗВО в Україні, які є одним із найважливіших джерел наповнення спеціального фонду.

Однак станом на сьогодні у ході надання платних послуг ЗВО мають місце невирішені проблеми, які негативно відображаються на формуванні спеціального фонду та як наслідок загрожують недоотриманням грошових коштів, оскільки не повною мірою використовуються можливості збільшення обсягів надання платних послуг ЗВО та їх якості відповідно.

Вказане призводить не лише до неповноцінного фінансування ЗВО, а й до тенденції зменшення їх кількості на ринку платних послуг системи вищої освіти, зокрема, занепаду розвитку державних та комунальних ЗВО та системи вищої освіти загалом.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

МЕТА статті – обґрунтувати теоретико-методичні підходи стосовно ринку платних послуг, які можуть надаватися ЗВО, здійснити аналіз нормативно-правової бази відносно платних послуг, які можуть надаватися ЗВО, розробити дорожню карту впровадження платної послуги у ЗВО.

Для досягнення поставленої мети у роботі сформульовано та вирішено такі завдання:

- здійснити авторське визначення понять "ринок", "освітня послуга", "ринок платних послуг, які можуть надаватися ЗВО";
- сформулювати узагальнений склад учасників ринку платних послуг, які можуть надаватися ЗВО;
- обґрунтувати особливості ринку платних послуг, які можуть надаватися ЗВО;
- провести аналіз нормативно-правової бази щодо платних послуг, які можуть надаватися ЗВО;
- розробити дорожню карту впровадження платної послуги у ЗВО.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Дослідження процесів формування і надання платних послуг ЗВО, їх різновидів та методів просування на ринку проводяться за різними напрямками. Це, насамперед, дослідження: політичних та соціально-економічних процесів у країні, економічних процесів на ринку послуг, які можуть надаватися ЗВО, проблем підвищення ефективності діяльності ЗВО у сучасних умовах та їх безпосередньої відповідальності за якість надання відповідних платних послуг; маркетингові дослідження тощо. Серед науковців, що досліджують ринок освітніх послуг, можна відмітити С. Фішер, Дж. Стігліц, М. Аокі, Є.І. Скрипак, О.В. Сангінова, В. Ніколаєв, Я. Дудкевич, Л. Паращенко, В.П. Савіних, В.С. Горський, І. Бузько, Н.Ф. Стеблюк тощо. Проблематику стану фінансування освітньої сфери у своїх дослідженнях висвітлювали вітчизняні науковці: О. Василик, В. Геєць, В. Глушенко, О. Бойко, В. Виноградня, Л. Диба, Л. Козарезенко, Т. Оболенська, П. Саблук, І. Чугунов, Л. Яременко та ін.

Узагальнення наукових праць вчених дозволило зробити висновок про те, що ринок послуг, які можуть надаватися ЗВО та визначення його особливостей є досить складною науковою проблемою, яка вимагає наукового дослідження.

Заразом вивчення проблеми пошуку альтернативних джерел генерування грошових надходжень ЗВО на сучасному етапі розвитку вищої освіти, як відповідної галузі, суспільства, зокрема та кризових ситуацій у політиці та економіці потребує більш глибокого дослідження.

На наш погляд, основними причинами незадовільного стану функціонування системи освіти в Україні є недостатнє фінансування державних та комунальних ЗВО, неефективне використання освітніх ресурсів, низька якість та сервіс платних послуг, які можуть надаватися ЗВО тощо.

Тому ми звертаємо увагу на вирішення такої частини проблеми як авторське визначення базових понять "ринок", "освітня послуга", "ринок платних послуг, які можуть надаватися ЗВО"; аналіз нормативно-правової бази з питань надання платних послуг та розробка дорожньої карти запровадження платної послуги у ЗВО.

РЕЗУЛЬТАТИ

Побудова та функціонування сучасної економічної системи здійснюється на засадах ринку, і роль цього інституту у розвитку сучасного суспільства, очевидно, слід визнати детермінантною до всієї сукуп-

ності соціально-економічних відносин. Стрімкий розвиток суспільного поділу праці, економічна відокремленість суб'єктів господарювання за різних форм власності, необхідність обміну продуктами праці стали об'єктивними умовами виникнення ринку.

Так, розглядаючи ринок через призму історії розвитку, варто зазначити, що даний термін є дуже давнім. Точного визначення категорії "ринок" в економічній літературі не існує. Найбільш глибокий, як вважаємо, історичний аналіз ґносеології даної категорії належить Й. Кулішеру [9], І. Валлернстайну [4], Ф. Броделю [3], Й. Шумпетеру [28] та ін.

У тлумачному словнику В. Даля поняття "ринок" визначається у розумінні певної площі у містах та селах, куди з'їжджаються покупці й продавці у конкретно визначені дні і продають свої товари [24].

Подібне визначення викладено у тлумачному словнику за редакцією Д. Ушакова, де його доповнено лише "... місцем, де відбувається сфера товарного обміну і товароруку" (кін. цит.) [25].

Першу спробу наукового визначення поняття "ринок" зробив французький економіст Антуан-Огюстен Курно, який писав, що ринок – це будь-який район, на якому взаємовідносини покупців і продавців вільні, тому і ціни на одні й ті самі товари мають тенденцію легко і швидко вимірюватися [10].

Такий зміст зберігся і до наших часів як побутовий. Свого часу А. Сміт підійшов до трактування даного поняття на більш високому абстрактному рівні першочергово визначивши сам факт взаємодії продавців і покупців, зіставлення попиту і пропозиції, формування ринкових цін тощо [20, с. 11].

В.С. Горський визначає поняття "ринок" як систему економічних відносин, що виникають у процесі виробництва, розподілу і обігу товарів, а також руху грошей [5].

А. Чухно вважає, що ринок – це конкретна форма прояву і товарного обміну, і товарного обігу, а також сукупність економічних відносин між покупцями і продавцями у процесі купівлі-продажу товару послуги [19, с.4].

Зі свого боку П. Самуельсон та ін. розглядали ринок як певний механізм, в умовах дії якого будують свої відносини продавці й покупці на засадах, що надають можливість врегулювати ціну та кількість товарів, задовольняючи учасників [21, с. 18]. Доволі схоже визначення надають Г. Армстронг і Ф. Котлер, які вважають, що ринок – це сукупність наявних і потенційних покупців товару [2, с. 34]. Такі покупці мають спільні потреби чи запити, які можна задовольнити шляхом обміну. Отже, за таким визначенням ринок є проміжною ланкою, яка поєднує товаровиробників і споживачів продукції. Тому розмір ринку залежить від кількості покупців, які відчувають потребу у будь-якому товарі, які мають кошти для здійснення угоди та бажання запропонувати ці кошти в обмін на потрібний їм товар.

На нашу думку "ринок" – це економічна система фінансово-господарських взаємовідносин між різними суб'єктами господарювання з метою купівлі-продажу товарів, робіт, послуг та інформації на взаємовигідних умовах обміну.

Ми вважаємо, що одним із показників результа-

тивного функціонування ЗВО є вироблення відповідних платних послуг (освітніх та неосвітніх) та, як наслідок, їх продаж споживачам. Станом на сьогодні в економічній літературі зустрічається доволі багато визначень освітньої послуги. Зокрема, існує трактування, що під освітніми повинен розумітися комплекс таких послуг, які безпосередньо пов'язані з реалізацією головних цілей освіти, здійсненням її місії [12].

На нашу думку, таке визначення є занадто узагальненим, воно мало що говорить про структуру поняття, механізми реалізації й організаційно-правові форми ЗВО.

Часто під освітньою послугою розуміється певний об'єм навчально-наукової інформації, переданої споживачу у вигляді знань, а також практичних навичок для подальшого застосування [8].

Деякі вчені підходять до визначення даного явища ширше й під освітньою послугою розуміють систему знань, інформації, умінь і навичок, які використовуються з метою задоволення різноманітних освітніх потреб особистості, суспільства, держави [29, с. 68; 23].

Згідно з іншим підходом освітні послуги у процесі вжитку трансформуються у робочу силу, якість якої залежить не лише від сукупності спожитих послуг вищої освіти, але й від кількості та якості особистої праці, витраченої у процесі споживання цих послуг, особистих здібностей, міри їх реалізації та інших суб'єктивних чинників. Тому в рамках цього підходу слід відрізнити сукупність знань, умінь, навичок, яка є продуктом праці викладачів. Таким чином, "сама освітні послуги (тобто сукупність праці викладачів), а не знання, уміння, навички, як це часто стверджується в літературі, можуть розглядатися як товарна продукція навчального закладу" [14, с.70].

Заслуговують на увагу дослідження О. Ченцова, який виділяє категорію «освітній продукт», визначаючи його як результат науково-педагогічної праці, яка, у свою чергу, є різновидом наукової праці. Водночас згідно з думкою цього автора освітній продукт є частиною інтелектуального продукту (поряд із науковим та інженерним продуктами), адаптованою до відповідного сегмента ринку послуг вищої освіти [27, с. 16]. Актуальною є також позиція Е. Скрипака який вважає, що економічна категорія «освітні послуги», яка включає умову, бажання, основу і відповідальність за їх виробництво та споживання економічними суб'єктами (домогосподарствами, організаціями, державою) на даний час підміняється вузичим поняттям «платні освітні послуги» [17]. Це положення науковець пояснює специфікою сучасних умов: відсутність сформованих повноцінних суб'єктів інвестування в людський капітал, механізмів реалізації економічної відповідальності за його формування і накопичення, скорочення бюджетних витрат на освіту з урахуванням того, що переглядаються соціальні зобов'язання держави, відсутність повноцінного фінансового ринку, механізмів кредитування тощо.

В. Александров у своєму дослідженні акцентує увагу на ознаках освітніх послуг, серед яких виділяє такі: нематеріальний характер; невіддільність від суб'єкта надання; безпосередню активну участь суб'єкта споживання в процесі надання послуги; неоднорідність і мінливість якості; інерційність у прояві корисного

ефекту; централізованість надання; правова регламентованість; підвищена інтелектуальність [1, с. 156].

Р. Патора визнає ринок освіти як систему відносин суб'єктів освітнього простору для досягнення певного рівня освіти, здійснення навчання впродовж усього життя для всебічного розвитку особистості, розкриття її талантів, здібностей, збагачення інтелектуального, творчого, культурного потенціалів особи та нації загалом [13, с. 30].

Л. Цимбал трактує категорію «ринок освітніх послуг» як сукупність економічних взаємовідносин, що складаються між різнорівневими суб'єктами щодо купівлі–продажу освітніх послуг [26, с. 7].

О. Карпюк кваліфікує «ринок освітніх послуг» як поняття, яке згідно з домінуючим у сучасних дослідженнях підходом класичної економічної теорії розглядається як «система економічних відносин або безпосередньо сама сфера, де відбуваються відносини стосовно виробництва та реалізації освітніх послуг» [7, с. 4].

Змістовне навантаження поняття трансформується залежно з вибраним підходом, наприклад маркетинговим [6].

З урахуванням вимог інтервальної логіки як початковий вибрано підхід класичної економічної теорії, згідно з яким поняття «ринок послуг вищої освіти» – це сукупність економічних відносин суб'єктів, інтереси яких реалізуються під час надання та споживання послуг ЗВО.

П. 18 ст. 1 Закону України «Про освіту» від 5 вересня 2017 р. № 2145-VIII визначає, що освітня послуга – комплекс визначених законодавством, освітньою програмою та/або договором дій суб'єкта освітньої діяльності, що мають визначену вартість та спрямовані на досягнення здобувачем освіти очікуваних результатів навчання [16].

Враховуючи викладене, ми вважаємо за необхідне надати наступне визначення освітньої послуги, із урахуванням усіх складових даного поняття, а саме: освітня послуга – системна, сервісно-орієнтована, комплексна діяльність, у процесі якої один суб'єкт господарювання (ЗВО, виробник послуги) передає іншому суб'єкту (фізична або юридична особа, споживач послуги) відповідний об'єм знань, навичок, вмінь, інформації, з метою задоволення потреб споживача, суспільства та держави загалом.

З метою всебічного аналізу поняття платних послуг, які можуть надаватися ЗВО актуалізується необхідність дослідження видів платних послуг закладів вищої освіти.

Так, Г.А. Тищенко усі послуги, які можуть надаватися ЗВО, умовно поділяє на три великі групи. До першої групи теоретик відносить безпосередньо освітні послуги, що відповідають навчальним програмам і державним освітнім стандартам (навчання вітчизняних та іноземних студентів; отримання другої та наступної спеціальності; підготовка аспірантів і докторантів; навчання за індивідуальними планами тощо).

До другої групи, на думку автора, відносяться додаткові освітні послуги, які не передбачені відповідними освітніми програмами й державними стандартами, але які підвищують якість та ефективність основного освітнього процесу:

1) курси з підготовки до вступу у ЗВО, з вивчення іноземної мови, підвищення кваліфікації, перепідготовки кадрів за новим фахом;

2) вивчення спеціальних курсів понад години програми певної дисципліни, передбаченої навчальним планом;

3) організація факультативів із навчання, які не може бути виконано в рамках державного стандарту;

4) виконання науково-дослідних робіт на замовлення підприємницьких структур та державних установ та організацій.

До третьої групи науковець, відносить супутні послуги, що не відносяться безпосередньо до освітнього процесу, але сприяють задоволенню побутових і культурних потреб здобувачів вищої освіти і викладачів. До цих послуг належать діяльність із забезпечення здобувачів вищої освіти і викладачів харчуванням, проживанням, медичним і культурним обслуговуванням, надання побутових послуг, організації автомобільних стоянок тощо [23, с. 86].

Провівши аналіз економічної літератури, можна стверджувати, що платні послуги, які можуть надаватися ЗВО просуються за допомогою учасників ринку. Тому вважаємо за доцільне поділити склад усіх учасників ринку послуг, які можуть надаватися ЗВО на загально-визначених та запропонованих. До загально-визначених учасників ринку платних послуг, які можуть надаватися ЗВО належать:

- продавці (ЗВО, суб'єкти господарювання);
- покупці (здобувачі вищої освіти, фізичні та юридичні особи);

- відповідні платні послуги, які можуть надаватися ЗВО, у тому числі: освітні платні послуги (набуті знання, навички, здібності тощо) та неосвітні (надання в оренду будівель, споруд, окремих тирчасово вільних приміщень і площ, іншого рухомого та нерухомого майна або обладнання, що тимчасово не використовується в освітній, навчально-виховній, навчально-виробничій, науковій діяльності, у разі, коли це не погіршує соціально-побутових умов осіб, які навчаються або працюють у закладі освіти тощо).

До запропонованих учасників ринку платних послуг, які можуть надаватися ЗВО відносять:

- служби зайнятості;
- біржі праці;
- органи ліцензування та акредитації тощо.

Таким чином, ми вважаємо, що ринок платних послуг, які можуть надаватися ЗВО – це економічна, сервісно-орієнтована система фінансово-господарських взаємовідносин між виробником платних послуг (ЗВО) і споживачем (фізична або юридична особа) з метою задоволення відповідних потреб споживача на взаємовигідних умовах обміну.

Науковець О.В. Мудра визначила основні особливості, які характеризують існування ринку освітніх послуг [11, с.37]:

- асиметричність інформації, яка передбачає відмінність у знаннях одних учасників порівняно з іншими;
- неоднакова доступність усіх суб'єктів ринку до відповідних ресурсів;
- формування ринкових відносин у сфері освіти відбувається на засадах ринкової конкуренції за впли-

ву державного регулювання;

- самостійність закладів вищої освіти у здійсненні своєї діяльності, включаючи можливість самим обирати напрям підготовки спеціалістів і виконання наукових досліджень;

- висока еластичність попиту на освітні послуги, швидка реакція ринку на зміни попиту;

- структурування ринку освітніх послуг проводиться за економічною та територіальною локальністю, за кон'юнктурною та сегментною ознаками;

- індивідуальність і нестандартність наданих послуг і технологій, висока диференціація продукту за однією і тією самою спеціальністю;

- розвиток функції адаптації освіти і людини до нових можливостей навчання, перенавчання, підвищення кваліфікації;

- зміни суспільної думки на сприйняття освіти найважливішою умовою виживання, основою матеріального добробуту;

- формування недержавної освіти на всіх рівнях;

- орієнтація молоді на престижні професії [11, с. 37].

Важливу роль на цьому ринку відіграє держава, забезпечуючи формування правового поля та фінансуючи сферу вищої освіти. Коло завдань, які стоять перед нею у сфері регулювання вищої освіти широке, зокрема, це – оптимізація мережі закладів вищої освіти, підвищення якості платних послуг, які можуть надаватися ЗВО, створення максимально професійної та незалежної системи ліцензування та акредитації, яка б діяла в інтересах споживачів освітніх послуг, підтримка наукової діяльності тощо.

Динамічні та концептуальні зміни у законодавстві, що відбуваються у сфері освіти та вищої освіти, зокрема, надають ЗВО більшої автономності відносно провадження фінансово-господарської діяльності та спонукають до пошуків альтернативних джерел фінансування для розвитку ресурсного потенціалу. Одним із таких джерел фінансування є платні послуги, які можуть надаватися ЗВО.

Процедура надання платних послуг ЗВО не є простою, оскільки необхідно вміти вивчати ринок попиту, оперативно на нього реагувати, правильно розрахувати вартість платних послуг, забезпечити якісне їх надання, проводити ефективний підбір науково-педагогічних працівників тощо.

Проаналізуємо наявну нормативно-правову базу, яка регулює механізм та порядок надання платних послуг ЗВО. Платні послуги ЗВО надаються відповідно до Законів України «Про освіту», «Про вищу освіту», низки постанов Кабінету Міністрів України, і інших нормативно-правових та розпорядчих документів (наказів, розпоряджень тощо).

Так, згідно зі ст. 1 Закону України «Про вищу освіту» автономія ЗВО визначається як самостійність, незалежність і відповідальність ЗВО у прийнятті рішень стосовно розвитку академічних свобод, організації освітнього процесу, наукових досліджень, внутрішнього управління, економічної та іншої діяльності, самостійного добору і розстановки кадрів.

П. 2 ст. 32 Закону України «Про вищу освіту» визначає, що ЗВО мають рівні права, що становлять зміст їх автономії та самоврядування у тому числі мають право:

- провадити фінансово-господарську та іншу діяльність відповідно до законодавства та статуту ЗВО;

- розпоряджатися власними надходженнями (для ЗВО державної та комунальної форми власності), зокрема від надання платних послуг;

- відкривати поточні та депозитні рахунки в банках;

- здійснювати інші права, що не суперечать законодавству.

Відповідно до ст. 71 Закону України «Про вищу освіту» фінансування державних ЗВО здійснюється за рахунок коштів державного бюджету на оплату послуг з підготовки фахівців, наукових і науково-педагогічних кадрів, та за рахунок інших джерел, не заборонених законодавством, з дотриманням принципів цільового та ефективного використання коштів, публічності та прозорості у прийнятті рішень; фінансування комунальних ЗВО здійснюється за рахунок коштів місцевих бюджетів відповідно до Бюджетного кодексу України та інших джерел не заборонених законодавством; фінансування приватних ЗВО здійснюється їх засновниками та з інших джерел, не заборонених законодавством.

Ст. 73 Закону України «Про вищу освіту» визначає надання платних послуг ЗВО, а саме:

1. Заклад вищої освіти відповідно до законодавства та статуту може надавати фізичним та юридичним особам платні послуги за умови забезпечення надання належного рівня освітніх послуг як основного статутного виду діяльності.

2. Перелік платних освітніх та інших послуг, що можуть надаватися державними і комунальними закладами вищої освіти, затверджується Кабінетом Міністрів України.

Порядок надання платних освітніх та інших послуг, включаючи порядок визначення їх вартості для здобувачів вищої освіти, встановлюється центральним органом виконавчої влади у сфері освіти і науки, центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері економічного розвитку і торгівлі, та центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної фінансової, бюджетної, податкової політики.

3. Державні і комунальні заклади вищої освіти мають право надавати додатково платні освітні та інші послуги виключно понад обсяги, встановлені державним стандартом, та поза діяльністю, що фінансується за рахунок коштів відповідних бюджетів.

4. Платні освітні послуги можуть надаватися тими самими структурними підрозділами, що здійснюють освітній процес за державним замовленням, або утвореними для надання платних послуг окремими структурними підрозділами навчального закладу, що діють на підставі положення, затвердженого відповідно до законодавства та статуту закладу вищої освіти.

5. Платні освітні та інші послуги надаються закладами вищої освіти за умови відповідності матеріально-технічної бази вимогам законодавства, а у разі встановлення законодавством вимог щодо необхідності ліцензування або отримання дозволів для надання платної послуги – після отримання таких дозвільних документів.

6. Розмір плати за весь строк навчання для здо-

буття відповідного ступеня вищої освіти, підвищення кваліфікації, включаючи виготовлення документа про освіту та додатка до нього, а також порядок оплати освітньої послуги (разово, щороку, щосеместрово, щомісяця) встановлюються в договорі (контракті), що укладається між закладом вищої освіти та фізичною (юридичною) особою, яка замовляє платну освітню послугу для себе або для іншої особи, беручи на себе фінансові зобов'язання щодо її оплати.

Типовий договір, що укладається між закладом вищої освіти та фізичною (юридичною) особою, яка замовляє платну освітню послугу, на строк навчання, затверджується центральним органом виконавчої влади у сфері освіти і науки.

7. Розмір плати за весь строк навчання для здобуття відповідного ступеня вищої освіти, підвищення кваліфікації встановлюється закладами вищої освіти у національній валюті.

Заклад вищої освіти має право змінювати плату за навчання у порядку, передбаченому договором, не частіше одного разу на рік і не більш як на офіційно визначений рівень інфляції за попередній календарний рік.

Розмір плати за весь строк навчання або за надання додаткових освітніх послуг підлягає оприлюдненню у засобах масової інформації, на офіційних веб-сайтах, на інформаційних стендах та в будь-який інший спосіб [15].

П. 3 ст. 78 Закону України «Про освіту» визначає, що державні та комунальні заклади освіти мають право надавати платні освітні та інші послуги, перелік яких затверджує Кабінет Міністрів України. Засновники відповідних закладів освіти мають право затверджувати переліки платних освітніх та інших послуг, що не увійшли до переліку, затвердженого Кабінетом Міністрів України [16].

Згідно з переліком платних послуг, які можуть надаватися закладами освіти, іншими установами та закладами системи освіти, що належать до державної

та комунальної власності, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 27 серпня 2010 року № 796, платні послуги ЗВО можуть надаватися:

- у сфері освітньої діяльності;
- у сфері наукової та науково-технічної діяльності;
- у сфері міжнародного співробітництва;
- у сфері охорони здоров'я, відпочинку, дозвілля, оздоровлення, туризму, фізичної культури та спорту;
- у сфері будівництва послуг;
- у сфері житлово-комунальних послуг;
- інші послуги (надання в оренду будівель, споруд, окремих тимчасово вільних приміщень і площ, іншого рухомого та нерухомого майна або обладнання, що тимчасово не використовується у освітній, навчально-виховній, навчально-виробничій, науковій діяльності, у разі, коли це не погіршує соціально-побутових умов осіб, які навчаються або працюють у закладі освіти тощо) [17].

Водночас керівники ЗВО мають право затверджувати переліки платних освітніх та інших послуг, що не увійшли до зазначеного переліку.

Спільним наказом Міністерства освіти і науки України, Міністерства економіки, Міністерства фінансів України від 23.07.2010 № 736/902/758, зареєстрованого у Міністерстві юстиції України 30 листопада 2010 р. за № 1196/18491 "Про затвердження порядку надання платних послуг державними та комунальними навчальними закладами", затверджено порядок надання платних освітніх послуг державними та комунальними навчальними закладами, та порядок надання інших платних послуг державними та комунальними навчальними закладами [18].

У ході надання платних послуг, що не відносяться безпосередньо до сфери освітньої діяльності, застосовуються нормативно-правові акти, які регулюють надання послуг у відповідній сфері діяльності.

Враховуючи викладене, розглянемо дорожню карту запровадження платної послуги у ЗВО (табл. 1).

Таблиця 1

Дорожня карта запровадження платної послуги у ЗВО

№ п/п	Послідовність дій	Результат
1	2	3
1.	Проведення маркетингового дослідження ринку платних послуг ЗВО, передбачених чинним законодавством.	Положення про надання платних послуг ЗВО, затверджене відповідним розпорядчим документом.
2.	Провести незалежне опитування (анкетування) потенційних споживачів у відповідному ЗВО щодо потреби у платних послугах (згідно із положенням про надання платних послуг у п. 1).	Визначення найбільш популярних і необхідних послуг у положенні про надання платних послуг ЗВО.
3.	Звернення потенційних споживачів платних послуг до керівництва ЗВО з проханням забезпечити надання відповідних платних послуг.	Підстава для розрахунку вартості платної послуги.
4.	Розрахунок планово-фінансовим підрозділом ЗВО калькуляції вартості платних послуг.	Формування економічно-обгрунтованого рівня вартості платних послуг.
5.	Доведення інформації споживачам ЗВО стосовно вартості платних послуг.	Наказ ЗВО, яким затверджена вартість платних послуг.
6.	Формування необхідних методичних матеріалів для надання платних послуг.	Забезпечення надання якісних платних послуг та досягнення позитивного економічного ефекту від їх надання.
7.	Підготовка необхідних документів для отримання ліцензії на надання платних освітніх послуг (установчі та розпорядчі документи, розрахунки вартості, калькуляції платних послуг тощо).	Пакет необхідних документів для отримання ліцензії на право надання платних послуг.

Продовження табл. 1

1	2	3
8.	Направлення пакету необхідних документів до уповноваженого органу (Міністерства освіти і науки України) для отримання ліцензії на право надавати платні (освітні) послуги.	Отримання ліцензії на право надання платних послуг.
9.	Формування груп (для освітніх послуг) та реєстру споживачів (для неосвітніх) платних послуг.	Досягнення поставленої мети та отримання позитивних результатів від проведеного комплексу заходів.
10.	Підведення підсумків щодо ефективності роботи з надання платних послуг.	Визначення потреби у подальшому наданні платних послуг (враховувати соціально-економічну, демографічну, політичну ситуацію в країні тощо).

Чіткого переліку документів, які мають бути у ЗВО з організації платних послуг, чинними нормативно-правовими актами не визначено. Однак, на нашу думку, основним документом у ЗВО, який регламентує надання платних послуг, затверджене відповідним розпорядчим документом в установленому законодавством порядку.

ВИСНОВКИ

Отримані у ході дослідження результати в сукупності вирішують важливе науково-практичне завдання відносно подальшого розвитку теоретичних і методичних положень стосовно ринку платних послуг, які можуть надаватися ЗВО. У процесі дослідження одержано такі основні висновки науково-практичного характеру:

1. Сформовано авторське визначення понять "ринок", "освітня послуга", "ринок платних послуг, які можуть надаватися ЗВО", що дозволило трактувати їх як явище, що характеризує прагнення споживача платних послуг до самореалізації, самовдосконалення шляхом набуття знань, умінь, навичок, інформації з метою подальшого їх використання у професійній діяльності.

2. У ході дослідження ринку платних послуг, які можуть надаватися ЗВО, узагальнюючи різні твердження, ми дійшли висновку про необхідність поділу складу учасників ринку платних послуг вищої освіти на загальноприйняті та запропоновані.

3. Динамічний розвиток сучасного ринку платних послуг у сфері вищої освіти обумовлює необхідність детального дослідження його особливостей. Провівши аналіз економічної літератури, можна стверджувати, що ринок платних послуг вищої освіти має багато особливостей, серед яких найбільш вагомими є: самостійність закладів вищої освіти у здійсненні своєї діяльності, включаючи можливість самим обирати напрям підготовки спеціалістів і виконання наукових досліджень, надання інших (не освітніх послуг) тощо; формування ринкових відносин у сфері освіти відбувається на засадах ринкової конкуренції за впливу державного регулювання; структурування ринку освітніх послуг проводиться за економічною та територіальною локальністю, за кон'юнктурною та сегментною ознаками тощо.

4. За результатами проведеного аналізу нормативно-правової бази стосовно платних послуг, які можуть надаватися у сфері вищої освіти встановлено, що чинним законодавством України забезпечено правове регулювання надання платних послуг державними та

комунальними ЗВО.

5. Розроблено дорожню карту запровадження платної послуги у ЗВО.

Список використаних джерел

1. Александров В. Освітня послуга: суть та моделі якості. Освіта і управління. 2006. № 1(9). С. 156–164.
2. Армстронг Г., Котлер Ф. Маркетинг. Москва, 2001. 608 с.
3. Бродель Ф. Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм: XV–XVIII вв. Москва: Мир, 1992. Т. 3. 550 с.
4. Валлерстайн І. Аналіз мирових систем і ситуація в сучасному світі. Санкт-Петербург: Унів. кн., 2001. 416 с.
5. Горський В.С., Немиря Г.К., Погребняк В.А. Сучасні системи вищої освіти: порівняння для України. Київ: КМ Академія, 2009. 290 с.
6. Загірняк Д.М. Базова вища освіта: оцінювання прагматизму вищих навчальних закладів на ринку освітніх послуг. Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. 2017. № 2 (10). С. 52–63.
7. Загірняк Д.М. Якісні параметри діяльності іноземних вищих навчальних закладів. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2016. Вип. 9. С. 67–71.
8. Зотов В.Н. Разработка стратегии и тактики маркетинговой деятельности вузов на рынке образовательных услуг и научно-технической продукции: автореф. дис. ... канд. экон. наук. М.: РЭА им. Г.В. Плеханова, 1997. 18 с.
9. Кулишер И.М. История экономического быта Западной Европы. Челябинск: Социум, 2004. Т. 1–2. 337 с.
10. Макеев В. Визначення понять "ринок" і "ринкові відносини". Економіка України. 1997. № 2. С. 67–70.
11. Мудра О.В. Особливості взаємодії ринку послуг у сфері освіти та ринку праці. Економіка. 2012. № 5 (119). С. 25–40.
12. Панкрухин А.П. Маркетинг образовательных услуг в высшем и дополнительном образовании. М.: Интерпракс, 1995. 378 с.
13. Патора Р. Ринок освіти в системі кадрового забезпечення стратегічного розвитку країни. Львів: Нац. ун-т Львів. політехніка, 2002. 336 с.
14. Попов Е.Н. Услуги образования и рынок. Российский экономический журнал. 1992. № 6. С. 65–71.
15. Про вищу освіту: Закон України від 1 липня 2014 року № 1556-VII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18/ed20170101>
16. Про освіту: Закон України від 5 вересня 2017 р. № 2145-VIII. Верховна Рада України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>
17. Про затвердження переліку платних послуг, які можуть надаватися закладами освіти, іншими установами та закладами системи освіти, що належать до державної та комунальної форми власності: Постанова Кабінету Міністрів України від 27 серпня 2010 року № 796. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/796-2010-%D0%BF>
18. Про затвердження порядків надання платних послуг державними та комунальними навчальними закладами:

Спільним наказом Міністерства освіти і науки України, Міністерства економіки, Міністерства фінансів України від 23.07.2010 № 736/902/758, зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 30 листопада 2010 р. за № 1196/18491. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1196-10>

19. Рынок: учебник /упоряд. А.А. Чухно. Київ, 1995. 448 с.

20. Саблук П.Т., Карич Д.Я., Коваленко Ю.С. Основи організації сільськогосподарського ринку. Київ: ІАЕ УААН, 1997. 139 с.

21. Самуэльсон П., Нордхаус В. Экономика. Москва: Вильямс, 2000. 688 с.

22. Скрипак Е.И. К вопросу о понятии «образовательная услуга». Интеллектуальный и индустриальный потенциал регионов России: мат. Всерос. науч. чтений. Кемерово, 1999. С. 157-159. URL: <http://history.kemsu.ru/tezis/novosib.htm>.

23. Тищенко Г.А. Особенности и классификация услуг высшего профессионального образования. Вестник ХГАЭП. 2010. № 2(47). С.83-88.

24. Тлумачний словник В. Даля. URL: <https://www.slovnnyk.ua/index.php?swrd=%D1%80%D0%B8%D0%BD%D0%BE%D0%BA>

25. Толковый словарь русского языка / под ред. Д.Н. Ушакова. URL: <https://ushakovdictionary.ru/word.php?wordid=67237>

26. Цимбал Л.І. Особливості регулювання ринку освітніх послуг в Україні: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.03. Чернівці, 2010. 20 с.

27. Ченцов А.А. Инновационные стратегии на рынке образовательных услуг: автореф. дис. ... канд. эконом. наук: 08.00.10. М., 1998. 22 с.

28. Шумпетер Й.А. История экономического анализа: в 3 т. / под ред. В.С. Автономова. Санкт-Петербург: Эконом. шк., 2001. 1664 с.

29. Щетинин В.П. Своеобразие российского рынка образовательных услуг. Мировая экономика и международные отношения. 1997. № 11. С. 66-73.

References

1. Aleksandrov V. Educational service: quality essence and models. Education and management. 2006. № 1 (9). pp. 156-164. (in Ukrainian)

2. Armstrong G., Kotler F. Marketing. Moscow, 2001. 608 p. (in Russian)

3. Brodel F. Material Civilization, Economics and Capitalism: XV-XVII Centuries. Moscow: World, 1992. 550 p.

4. Vallerstein I. Analysis of World Systems and Situation in the Modern World. Saint Petersburg, 2001. 416 p.

5. Horskyi V.S., Nemyrya H.K., Pogrebnyak V.A. Modern systems of higher education: a comparison for Ukraine. Kyiv: KM Academy, 2009. 290 p.

6. Zahirniak D.M. Basic higher education: assessment of the higher educational institutions pragmatism on the educational services market. Economic journal of Lesia Ukrayinka East European National University. 2017. № 2 (10). pp. 52-63. (in Ukrainian)

7. Zahirniak D.M. Qualitative parameters of foreign higher education institutions activity. Scientific bulletin of Uzhgorod national university. 2016. Issue. 2016. № 9. pp. 67-71. (in Ukrainian)

8. Zotov V.N. Development of strategy and tactics of marketing activity of HEIs on the market of educational services and scientific and technical products: thesis... cand. econ. science. Moscow: Plekhanov REA, 1997. 18 p. (in Russian)

9. Kulisher I.M. History of Economic Life in Western Europe. Chelyabinsk: Sotsium, 2004. Vol. 1-2. 337 p. (in Russian)

10. Makeev V. Definition of "market" and "market relations" concepts. Economics of Ukraine. 1997. № 2. pp. 67-

70. (in Ukrainian)

11. A.V. Mudraya. Peculiarities of interaction between the market of educational services and the labor market. Economics. 2012. № 5 (119). Page. 25 - 40. (in Ukrainian)

12. Pankrukhin, A.P. Marketing of educational services in higher and from extended education. Moscow: Interpraks, 1995. pp. 378. (in Russian)

13. Patora R. The Market of Education in the System of Staffing of Strategic Development of the Country. Lviv: Lviv Polytechnic National University, 2002. 336 p. (in Ukrainian)

14. Popov E.N. Educational Services and Market. Russian Economic Journal. 1992. № 6. pp. 65-71. (in Russian)

15. On Higher Education: Law of Ukraine from July 1, 2014 № 1556-VII / Verkhovna Rada of Ukraine. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18/ed20170101> (in Ukrainian)

16. On education: Law of Ukraine from September 5, 2017 № 2145-VIII. The Verkhovna Rada of Ukraine. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (in Ukrainian)

17. On approval of the list of paid services that can be provided by educational institutions, other educational institutions, which belong to the state and municipal form of ownership: Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine from August 27, 2010 № 796. Cabinet of Ministers of Ukraine URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/796-2010-%D0%BF> (in Ukrainian)

18. On the approval of the procedures for the provision of paid services by state and municipal educational institutions: Joint Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine, Ministry of Economy, Ministry of Finance of Ukraine from 23.07.2010 № 736/902/758, registered with the Ministry of Justice of Ukraine on November 30, 2010 to № 1196/18491. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1196-10> (in Ukrainian)

19. Market: textbook by A. A. Chuhno. Kiev: Ukraine, 1995. 448 p. (in Russian)

20. Sabluk P.T., Karych D.Ya., Kovalenko Yu.S. Fundamentals of agricultural market organization. Kyiv: IAE UAAS, 1997. 139 p. (in Ukrainian)

21. Samuelson P., Nordhaus V. Economics. Moscow: Williams, 2000. 688 p. (in Russian)

22. Skripak E.I. To the question of the concept of "educational service". Intellectual and industrial potential of Russian regions. Kemerovo, 1999. pp. 157-159 URL: <http://history.kemsu.ru/tezis/novosib.htm>.

23. Tishchenko A. Features and Classification of Higher Professional Education Services. Bulletin of KHAEP. 2010. № 2 (47). pp. 83-88. (in Russian)

24. Explanatory Dictionary by V. Dahl. URL: <https://www.slovnnyk.ua/index.php?swrd=%D1%80%D0%B8%D0%BD%D0%BE%D0%BA> (in Ukrainian)

25. Explanatory dictionary of Russian language / ed. D.N. Ushakov. URL: <https://ushakovdictionary.ru/word.php?wordid=67237> (in Russian)

26. Tsybmal L.I. Features of the educational services market regulation in Ukraine: abstract ... cand. econ. sciences: 08.00.03. Chernihiv, 2010. 20 p. (in Ukrainian)

27. Chentsov A.A. Innovative strategies in the market of educational services: abstract ... cand. econ. sciences: 08.00.10. Moscow, 1998. 22 p.

28. Shumpeter I.A. History of economic analysis: in 3 vol. / ed. V.S. Avtonomov. Saint Petersburg: Economic School, 2001. 1664 p.

29. Shchetinin V.P. The origin of the Russian market of educational services. World Economy and International Relations. 1997. № 11. pp. 66-73 (in Russian)

ЯРМАК
Ольга Віталіївна

УДК 330

ЧЕРНЯЄВА
Анна Олександрівна

**ОЦІНКА ВЕДЕННЯ БІЗНЕСУ У РІЗНИХ
КРАЇНАХ: ВІДНОСНІ І ЗАГАЛЬНІ
ПОКАЗНИКИ**

**ASSESSMENT OF DOING BUSINESS IN
DIFFERENT COUNTRIES: RELATIVE AND
GENERAL INDICATORS**

к.е.н., доцент, Харківський
торгівельно-економічний
інститут Київського
національного торговельно-
економічного університету

DOI: [https://doi.org/10.37634/efp.2020.9\(1\).3](https://doi.org/10.37634/efp.2020.9(1).3)

к.е.н., доцент, Харківський
торгівельно-економічний
інститут Київського
національного торговельно-
економічного університету

YARMAK Olga Vitaliivna – PhD in Economics, Associate Professor, Kharkiv Trade and Economic Institute of Kyiv National University of Trade and Economics

CHERNIAIEVA Anna Oleksandrivna – PhD in Economics, Associate Professor, Kharkiv Trade and Economic Institute of Kyiv National University of Trade and Economics

У статті розглянуто питання оцінки ведення бізнесу в різних країнах. Запропоновано удосконалення показника оцінки ведення бізнесу для різних країн та територій. Показник запропоновано розділити на дві складові: загальну та відносну. Загальна частина залежить тільки від країни або території, де ведеться бізнес. Відносна частина залежить від різниці показників країни, де ведеться бізнес та показників країни підприємця. Визначено ці показники для групи країн. Відносна частина показника визначалася для України. Проведено порівняння легкості відкриття бізнесу громадянина України у Польщі, Китаї та Германії.

* * *

В статье рассмотрены вопросы оценки ведения бизнеса в разных странах. Предложено усовершенствование показателя оценки ведения бизнеса для различных стран и территорий. Показатель предложено разделить на две составляющие: общую и относительную. Общая часть зависит только от страны или территории, где ведется бизнес. Относительная часть зависит от разницы показателей страны, где ведется бизнес и показателей страны предпринимателя. Определены эти показатели для группы стран. Относительная часть показателя определялась для Украины. Проведено сравнение легкости открытия бизнеса для гражданина Украины в Польше, Китае и Германии.

* * *

Introduction. The complexity of doing business varies greatly from country to country. Different countries have different taxes. Also, the number of permits to start a business can vary significantly. There are also hidden obstacles: corruption, protectionism, difficulties in hiring and laid off labor. It is also influenced by differences in mentality, distance between countries, differences in legislation, and so on. Knowledge and ability to assess these factors will allow you to choose a country in which to effectively implement business and effectively manage them.

The purpose of the paper is to clarify the indicator that determines the ease of doing business. This figure will be refined by relative components, depending on the country where the business organizer lives and its actual location. It is proposed to use primarily to open a foreign business or business in different regions of a large country.

Results. Improvement of the indicator for assessing doing business for different countries and territories is proposed. The indicator is proposed to be divided into two components: general and relative. The general part only depends on the country or territory where the business is being conducted. The relative part depends on the difference between the indicators of the country where the business is conducted and the indicators of the country of the entrepreneur. These indicators are defined for a group of countries. The relative part of the indicator was determined for Ukraine. A comparison is made of the ease of starting a business for a citizen of Ukraine in Poland, China and Germany.

Conclusion. This technique will allow you to scientifically choose a country to start a business. Of the countries discussed in the article, the most attractive is Poland. In further works it is possible to clarify the components of the indicator of ease of doing business and clarify the methods of determining its components. Properly chosen country will increase its profitability, make management faster and more efficient. It also allows you to expand your existing business, get additional customers and suppliers of the necessary raw materials, materials and information resources.

Ключові слова: показник складності ведення бізнесу, умови ведення бізнесу, вибір країни для бізнесу

Ключевые слова: показатель сложности ведения бизнеса, условия ведения бизнеса, выбор страны для бизнеса

Keywords: indicator of the complexity of doing business, business conditions, choice of country for business

ВСТУП

Складність ведення бізнесу може суттєво відрізнятися для різних країн. Тут можуть бути використані різні за складністю системи оподаткування. Також кількість дозвільних документів для початку бізнесу можуть суттєво відрізнятися. Існують і приховані пе-

репони у вигляді корупції, протекціонізму, складності у наймі та звільненні робочої сили. На складність ведення інтернаціонального бізнесу впливає різниця менталітету, відстань між країнами, різниця у законодавстві тощо. Знання та вміння оцінювати ці фактори дозволить вибрати країну, в якій буде ефектно запроваджувати бізнес та ефективно їм управляти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Питання оцінки легкості ведення бізнесу розглянуто у великій кількості праць. Активно ці питання були розглянуті у працях таких вітчизняних та закордонних вчених, як І. Біла [1], Ю. Візник [2], О. Кашуба [3], Г. Швець [4], А. Varanov, E. Malkov, L. Polishchuk, M. Rochlitz [5], J.I. Naidar [6] та ін. Але ці питання потребують уточнення. Також не достатньо досліджено критерії легкості початку бізнесу у різних країнах залежно від менталітету, відстані та інших факторів.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

У статті використано низку методів наукового дослідження, до яких насамперед належать загальнонаукові та спеціальні методи наукового пізнання. Для уточнення показників використано методи синтезу, метод аналогій, а також метод аналізу літературних джерел.

МЕТА дослідження – уточнення показника, що визначає легкість ведення бізнесу. Цей показник буде уточнено відносними складовими, що залежать від країни, де мешкає організатор бізнесу та фактичного його розташування. Його пропонується використовувати передусім для відкриття іноземного бізнесу або бізнесу у різних регіонах великої країни.

РЕЗУЛЬТАТИ

Для оцінки ведення бізнесу у інших країнах будемо вводити дві групи показників: загальна складність ведення бізнесу та відносна складність ведення бізнесу.

Загальна складність ведення бізнесу враховується за модифікованою методикою, створеною на основі методики Всесвітнього банку [6]. Ці показники не залежать від країни, де знаходиться засновник бізнесу. Відносна складність враховує різницю між суттєвими показниками країн засновника бізнесу та його фактичного місце розташування.

До загальних показників пропонується включити наступні показники:

1. Складність відкриття бізнесу, тобто обсяг документів для створення підприємств.
2. Отримання дозволів на будівництво або можливості оренди.
3. Отримання енергоносіїв, тобто легкість підключення до системи енергопостачання.
4. Можливості реєстрації власності.
5. Складність отримання кредитних ресурсів.
6. Складність податкової системи (складність адміністрування, кількість податків тощо).

7. Забезпечення виконання контрактів (визначається термінами виконання, судовими витратами і кількістю процедур, необхідних для виконання контракту).

8. Складність ліквідації підприємства.

На підставі цих критеріїв на основі даних світового банку здійснюється ранжування та балова оцінка країн світу, за допомогою якого визначається загальна складність ведення бізнесу.

Порівнюємо ці показники для декількох країн (складено на основі [7]) (табл. 1).

Як можна побачити з цього порівняння, найнижче значення цього показника припадає на Україну. Для України найнижчі бали експертами Світового банку було присвоєно щодо операцій ліквідації бізнесу. Найвищий показник займає Германия. У цій країні найбільш складності виникають під час реєстрації прав власності на майно.

Розглянемо відносні показники легкості ведення бізнесу. Ці показники залежать від факторів, наведених у табл. 2. Якщо бізнес не є інтернаціональним, значення цього показника близько до 100.

Наведемо значення цих показників для країн, проаналізованих раніше (табл. 3).

Для відносного показника найбільші значення відповідають Польщі, найменші – Китаю. Враховуючи показники, наведені у табл. 1, найбільш привабливою країною для ведення бізнесу є Польща (75 та 80 балів), найменш привабливою – Китай (78 та 30 балів).

ВИСНОВКИ

Наведена методика дозволить науково обґрунтовано вибрати країну для відкриття бізнесу. З країн, розглянутих у статті, найбільш привабливою є Польща. У подальших роботах можливе уточнення складових показника легкості ведення бізнесу та уточнення методик визначення його складових. Також для підвищення легкості ведення бізнесу і поліпшення ділового клімату потрібна:

- 1) боротьба з корупцією і бюрократизацією економіки;
- 2) зміцнення незалежності судової системи;
- 3) розвиток системи захисту прав інвесторів;
- 4) підвищення ступеня інформаційної прозорості підприємств для інвесторів і кредиторів.

Повернемося до відкриття іноземного бізнесу. Правильно вибрана країна дозволить підвищити його прибутковість, зробити управління більш швидким та ефективним. Також це дає змогу розширити існуючий бізнес, отримати додаткових клієнтів та постачальників необхідної сировини, матеріалів та інформаційних ресурсів.

Таблиця 1

Визначення загального показника ведення бізнесу

Країна	Складова загального показника (див. класифікацію вище), балів								Загальний показник
	1	2	3	4	5	6	7	8	
Україна	91	81	62	71	75	78	64	31	69
Польща	83	76	82	64	75	76	64	76	75
Китай	94	77	95	81	60	70	81	62	78
Германия	84	78	99	67	70	82	74	89	81

Таблиця 2

Складові відносного показника ведення бізнесу		
Показник	Базові значення показника	
1. Фізична відстань між організатором та місцем проведення діяльності	В одному місті (транспортна доступність до 3 годин)	100
	В межах одного регіону (транспортна доступність 3-8 годин)	50
	Сполучення за допомогою авіатранспорту	0
	Можлива віддалена робота	+20 (корегуючий показник)
2. Різниця у мові	Однакова офіційна мова	100
	Мови однієї групи	50
	Різні типи мов	0
	Найм персоналу, що є носіями обох мов	+20 (корегуючий показник)
3. Різниця у менталітеті	Однаковий менталітет (Країни ЄС, СНГ тощо).	100
	Схожі культури	50
	Різні типи культур (європейські та азійські, СНД та Китай)	0
	Найм персоналу, що є носіями обох менталітетів	+20 (корегуючий показник)
4. Ділова культура	Схожість ділових культур	100
	Має як загальні риси, так і відмінності	50
	Ділова культура суттєво відрізняється	0
5. Стабільність у відносинах між країнами	Відсутні конфліктні ситуації та митні перепони	100
	Конфліктні ситуації, проблеми під час перетинання кордонів	50
	Ведуться бойові дії або існують суттєві перешкоди у перетинанні кордонів	0

Таблиця 3

Визначення відносного показника ведення бізнесу для України						
Країна	Складова показника					Загальний показник
	1	2	3	4	5	
Польща	75	75	50	100	100	80
Китай	0	0	0	50	100	30
Германія	0	50	50	25	75	40

Список використаних джерел

1. Біла І.С. Бізнес-середовище в Україні. Глобальні та національні проблеми економіки. 2017. Вип. 17. С. 127–131.
2. Візняк Ю.Я. Діагностика бізнес-середовища підприємства і роль неурядових організацій щодо запобігання та протидії корупції у сфері оподаткування. Економіка підприємства. 2016. № 1. С. 235–240.
3. Кашуба О.М. Підприємництво в Україні: проблеми і перспективи розвитку. Економіка та держава. 2015. № 6. С. 103-106. URL: http://www.economy.in.ua/pdf/6_2015/24.pdf
4. Швець Г.С. Сучасне бізнес-середовище малого та середнього підприємства в Україні. Вісник Приазовського державного технічного університету. 2017. Вип. 34. С. 31-39
5. Измерение институтов в российских регионах: методология, источники данных, анализ / А.Ю. Баранов и др. Вопросы экономики. 2015. № 2. С. 69–103.
6. Haidar J.I. Impact of Business Regulatory Reforms on Economic Growth. 2012. Vol. 26. № 3. pp. 285-307.
7. Doing Business. Measuring Business Regulations. URL: <http://www.doingbusiness.org/rankings>

References

1. Bila I.S. Business environment in Ukraine. Global and national economic problems. 2017. Issue 17. pp. 127–131. (in Ukrainian).
2. Vizniak Yu.Ya. Diagnosis of the business environment of the enterprise and the role of non-governmental organizations in preventing and combating corruption in the field of taxation. Business economics. 2016. № 1. pp. 235–240. (in Ukrainian).
3. Kashuba O.M. Entrepreneurship in Ukraine: problems and prospects of development. Economy and State. 2015. № 6. pp. 103-106. URL: http://www.economy.in.ua/pdf/6_2015/24.pdf (in Ukrainian).
4. Shvets H.S. Modern business environment of small and medium business in Ukraine. Bulletin of Priazovsky State Technical University. 2017. Vol. 34. pp. 31–39. (in Ukrainian).
5. Measuring Institutions in russian regions: Methodology, Sources of data, Analysis / A. Baranov et.al. Voprosy Ekonomiki. 2015. № 2. pp. 69–103. (in Russian)
6. Haidar J.I. Impact of Business Regulatory Reforms on Economic Growth. 2012. Vol. 26. № 3. pp. 285-307.
7. Doing Business. Measuring Business Regulations. URL: <http://www.doingbusiness.org/rankings>

ТКАЧУК

Ірина Ярославівна
Tkachuk.Iryna.IT@gmail.com

УДК [336.11] (477)

к.е.н., доцент, асистент,
Чернівецький національний
університет імені Юрія
ФедьковичаМЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ
ФІНАНСІВ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВАMETHODOLOGICAL BASIS OF STATE REGULATION OF CIVIL
SOCIETY FINANCESDOI: [https://doi.org/10.37634/efp.2020.9\(1\).4](https://doi.org/10.37634/efp.2020.9(1).4)**TKACHUK Iryna Yaroslavivna** – PhD in Economics, Associate Professor, Assistant, Chernivtsi National University after Yurii Fedkovych

У статті здійснено комплексне дослідження методологічних основ державного регулювання фінансів громадянського суспільства відповідно до узагальненої схеми методології діяльності. Досліджено основні характеристики діяльності держави у сфері регулювання фінансів громадянського суспільства, логічну та часову структури державної регулятивної діяльності у сфері фінансів громадянського суспільства. На підставі здійсненого дослідження сформовано авторську схему методологічних засад державного регулювання фінансів громадянського суспільства.

* * *

В статье осуществлено комплексное исследование методологических основ государственного регулирования финансов гражданского общества в соответствии с обобщенной схемой методологии деятельности. Исследованы основные характеристики деятельности государства в сфере регулирования финансов гражданского общества, логическую и временную структуры государственной регулятивной деятельности в сфере финансов гражданского общества. На основании проведенного исследования сформирована авторская схема методологических основ государственного регулирования финансов гражданского общества.

* * *

Civil society organizations can play an important role in the process of solving the significant social and economic problems at both the local and national levels. However, their contribution depends significantly on the environment in which they are functioning and on the current state of organizing of their finances. The current state of organizing and functioning of civil society finances depends on the state regulation process in this sphere. It is important that the state regulatory activity is carried out on the certain methodology. This article is devoted to the study of the basics of it.

The purpose of the paper is to reveal the methodological basis of state regulation of civil society finances.

The paper provides a comprehensive study of the methodological basis of state regulation of civil society finances in accordance with the generalized scheme of methodology of any activity. The main characteristics of state activity in the field of civil society finance regulation (features of state regulatory activity in the field of civil society finance, its principles, conditions and norms), logical structure of state regulatory activity in civil society finance (subjects, object of state regulatory activity, its forms, methods, means, results and consequences), as well as its time structure (phases, stages, stages) are studied.

On the basis of the carried out research the author's scheme of methodological bases of the state regulation of finances of the civil society is formed. Implementation of the state regulation of civil society finances in accordance with the elements of the proposed scheme is important, because it has a great impact on the results and consequences for the population, the state, business and business structures and for the civil society itself.

Ключові слова: методологія, методи дослідження, державне регулювання, громадянське суспільство, фінанси громадянського суспільства

Ключевые слова: методология, методы исследования, государственное регулирование, гражданское общество, финансы гражданского общества

Keywords: methodology, research methods, government regulation, civil society, civil society finance

ВСТУП

На сучасному етапі в економічно розвинених країнах світу роль ІГС у вирішенні низки важливих соціальних і економічних проблем, розбудові демократії та захисті прав населення є загально визнаною. Відповідно чи не щоденно з'являється велика кількість ІГС, мету діяльності яких ми визначили вище. Звичайно ІГС ведуть неприбуткову діяльність, тому вона звільняється від сплати податку на прибуток і низки інших податків (їхній перелік відрізняється у різних

країнах). З огляду на це, з одного боку НУО викликають інтерес у недобросовісних суб'єктів економіки, котрі розглядають їх з погляду реалізації різних сценаріїв фінансових афер, а з іншого – переважно ці організації мають невеликі розміри та не наймають професійних працівників, які несуть відповідальність за формування і використання фінансових ресурсів, тому доволі часто виникають ненавмисні правопорушення, що можуть призвести до виникнення серйозних наслідків для самих організацій, як, наприклад,

позбавлення статусу неприбутковості чи права самої організації на ведення її діяльності.

З огляду на вищесказане, держава повинна здійснювати регулювання сфери фінансів ГС. Проте воно має базуватися на чітко визначених методологічних засадах, щоб не порушити першорядні принципи діяльності самих НУО організацій, а саме принципи: добровільності створення, орієнтації на суспільну вигоду, співпраці з іншими суб'єктами для досягнення мети діяльності, підзвітності, рівності прав та свобод, правового захисту діяльності. Як зазначалося раніше, їх виділяють та визнають такі міжнародні організації: ОБСЄ, Бюро демократії, прав людини і праці США, Круглий стіл Ко та платформи неурядових організацій різних держав світу.

Варто зауважити, що українські вчені сформували певне бачення методологічних основ здійснення державного регулювання у сфері фінансів. Слід відзначити праці науковців, серед яких: В.М. Гаращук, Л.В. Гуцаленко, В.А. Дерій, М.М. Коцупатрий, Н.І. Пахолок, В.Ф. Піхоцький, І.С. Скоропад, І.Б. Стефанюк, Н.В. Шевченко та ін. Однак переважно дослідження цих вчених присвячені проблематиці фінансової науки загалом, тому необхідно дослідити методологічні засади державного регулювання саме у сфері фінансів ГС.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Для досягнення поставленої мети використано низку методів наукового дослідження, а саме: аналіз (для визначення та обґрунтування основних елементів методології дослідження фінансів громадянського суспільства); графічний (для наочного відображення окремих елементів методології державного регулювання фінансів громадянського суспільства); індукція та дедукція (у формуванні висновків).

МЕТА статті – розкрити методологічні засади державного регулювання фінансів громадянського суспільства.

РЕЗУЛЬТАТИ

Чітка державна регуляторна політика має важливе

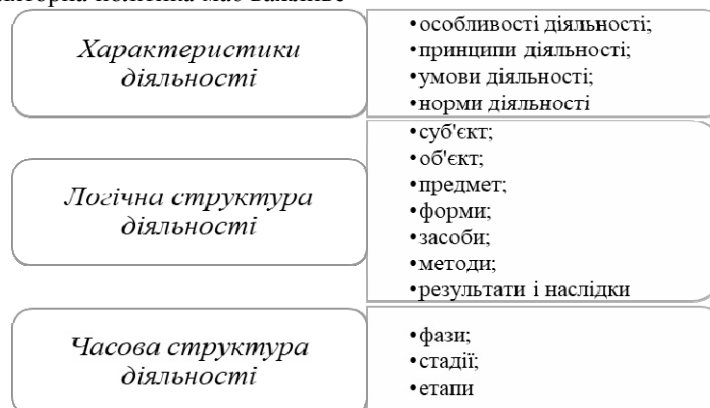


Рис. 1. Загальна схема методології будь-якої діяльності [розроблено автором на основі [14]]

Регулювання фінансів ГС – це специфічний вид діяльності, який передбачає розробку і впровадження нормативно-правових положень, що визначають дозволені законом межі існування ОГС та функціонування їхніх фінансів, тобто загалом йдеться про законотворчість. На нашу думку, основною метою державного регулювання фінансів ГС є сприяння ефективній діяльності і повноцінному розвитку ГС.

Основні нормативно-правові акти, що врегулю-

вання не тільки для державного управління, а й для сфери фінансів ГС, оскільки вона забезпечує два основних елементи, зокрема це: законність фінансів ГС, яка виявляється у дотриманні норм чинного законодавства стосовно формування, розподілу і використання фінансових ресурсів НУО, і дисципліна, що відповідно передбачає дотримання процедур та правил, визначених законодавчо. Проте для нашого дослідження насамперед важливо визначити сутність поняття «регулювання».

У науці, як і у практичній діяльності, досі не подано єдиного визначення категорії «регулювання». Однак більшість дослідників звичайно розуміє її як процес формування умов для оптимальних перебігу процесів в економіці та функціонування суб'єктів у тій чи іншій галузі [1, с. 172; 12, с. 97], вказуючи, що державне регулювання базується на нормативно-правовому регламентуванні. Інакше кажучи, держава реалізовує регуляторну функцію шляхом прийняття нормативно-правових актів різних рівнів, які створюють своєрідний плацдарм для взаємодії суб'єктів економічних відносин.

Розглянемо методологічні основи державного регулювання фінансів ГС.

Так, А.М. Новіков та Д.А. Новіков у своєму монументальному дослідженні методології визнають, що більшість наукових досліджень, які здійснюють вчені, виконуються без чіткого усвідомлення її змісту та значення [14, с. 10]. Зважаючи на важливість методології для всіх видів діяльності, науковці здійснили критичний аналіз існуючих підходів до трактування змісту, значення та структури методології. В результаті цього вони сформулювали узагальнену схему методології, яка має містити три елементи: *характеристики діяльності, логічну структуру діяльності, часову структуру діяльності*.

Відповідно до такої схеми на рис. 1. ми дослідимо почергово, як здійснюється регулювання сфери фінансів ГС в Україні.

вують діяльність ГС у нашій країні загалом та функціонування фінансів ГС, зокрема, наведено у табл. 1.

Отже, до основних характеристик діяльності належать особливості, умови, принципи і норми діяльності.

Особливості державного регулювання фінансів ГС виявляються, передусім, у специфіці самих фінансів ГС, які, як зазначалося вище, з інституційного погляду об'єднують у собі фінанси різних видів ГС. Ці інститути об'єднуються за ознакою мети діяльності,

не підпорядкованої отриманню прибутків. Таким чином, регуляторна діяльність держави у сфері фінансів ГС передусім спрямована не на зростання ВВП та РВП, підвищення інвестицій в економіку, зростання податкових надходжень до ДБУ тощо (як, наприклад, у разі регулювання діяльності суб'єктів господарюва-

ння), а на створення таких умов, за яких стане можливим повноцінний розвиток самого ГС і здійснюватиметься виконання його змістових функцій у взаємовідносинах із державою, бізнесом та домогосподарствами.

Таблиця 1

Основні НПА, що регламентують діяльність ГС в Україні [складено автором на підставі названих нормативно-правових актів]

НПА	Набуття чинності	Примітки
ЗУ «Про свободу совісті та релігійні організації»	1991 р.	Чинний
ЗУ «Про об'єднання громадян»	1992 р.	Втратив чинність у 2012 р.
ЗУ «Про професійних творчих працівників та творчі спілки»	1997 р.	Чинний
ЗУ «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності»	1999 р.	Чинний
ЗУ «Про органи самоорганізації населення»	2001 р.	Чинний
ЗУ «Про політичні партії в Україні»	2001 р.	Чинний
ЗУ «Про громадські об'єднання»	2013 р.	Чинний
ЗУ «Про організації роботодавців, їх об'єднання, права і гарантії їх діяльності»	2013 р.	Чинний
ЗУ «Про благодійну діяльність та благодійні організації»	2013 р.	Чинний

Проте слід зауважити, що особливість функціонування фінансів ГС в Україні полягає саме у тому, що державні органи влади й органи місцевого самоврядування не усвідомлюють масштаб переваг соціально-економічного характеру від діяльності ГС. Відповідно діяльність держави як регулятора, не зважаючи на декларування на всіх рівнях влади підтримки розвитку ГС і навіть розроблення Національної стратегії сприяння розвитку ГС в Україні на 2016-2020 рр. [16], є неактивною, а зміни у регуляторному полі здійснюються під тиском та за сприяння громадськості.

Водночас основний чинник, який сьогодні впливає на ГС нашої держави, – це те, що воно перебуває на етапі своєрідного переродження після тривалого періоду занепаду і неформальної заборони його функціонування (нагадаємо, що законна діяльність ГС у колишньому Радянському Союзі набула формального характеру клубів «за інтересами»). Відповідно активізація діяльності ГС, яка відбулася в Україні останнім часом та яка, очевидно, має як позитивні (розвиток демократії, залучення інвестицій, зростання інноваційного потенціалу, працевлаштування населення тощо), так і негативні наслідки (наприклад, використання ГС у процесі легалізації коштів, отриманих злочинним шляхом, та приховання доходів з метою ухилення від сплати податків тощо), слугує своєрідним зовнішнім чинником, що стимулює державу до коригування і вдосконалення існуючого регуляторного поля.

Ще один чинник, який впливає на діяльність держави з регулювання сфери фінансів ГС, – це нестійкість демократії у нашій державі. Так, за даними Міжнародної неурядової організації «Freedom House», рівень розвитку демократії в Україні, який вимірюється відповідним індексом, характеризується нестабільністю та змінюється залежно від того, хто обіймає керівні посади у державі.

Як відомо, в нашій державі більшість позитивних змін до законодавства здійснюється під тиском громадськості. Тому суспільний запит на підтримку розвитку ОГС зростає у період соціальних вибухів, яким властива циклічність.

Серед внутрішніх умов (чинників), що, на нашу думку, найбільш суттєво впливають на регуляторну діяльність держави у сфері фінансів ГС, потрібно виділити професійну підготовку осіб, які відповідають за розробку регуляторних актів, й існуючу систему нормативно-правових актів, що врегульовують діяльність ГС, зокрема управління фінансовими ресурсами.

Підготовка фахівців, які є відповідальними за розробку регуляторних актів у сфері фінансів ГС, мала б здійснюватися на основі міждисциплінарного принципу, оскільки саме ГС, як ми вже зауважували, стало об'єктом дослідження різних дисциплін. Однак в Україні такий принцип не виконується. Внаслідок цього ті особи, які є відповідальними за розробку регуляторних актів, здебільшого не володіють інформацією про особливості та перспективи розвитку фінансів ГС. Така ситуація також призвела до виникнення іншого чинника – великої кількості нормативно-правових актів, що регламентують діяльність ГС і функціонування фінансів ГС. Ці нормативно-правові акти часто дублюють існуючі норми, а інколи навіть виникають суперечності й невідповідності між окремими з них.

Норми (правила) діяльності держави з регулювання фінансів ГС виявляються у принципах законотворчої діяльності. Станом на сьогодні не розроблено принципів законотворчої діяльності у сфері фінансів ГС. Що ж стосується загальної практики законотворчої діяльності, то науковці, які вивчали означену проблематику, не дійшли спільної думки у цьому питанні.

Так, О. Копиленко та О. Богачова, аналізуючи законотворчий процес, обґрунтовують, що за методологічну основу законотворчого процесу необхідно брати «комплексний підхід з використанням філософських принципів єдності соціально-правового і гносеологічного аналізів, об'єктивності, історизму, конкретності істини» [9, с. 13]. До того ж ці вчені не виділяють окремо принципів законотворчої діяльності, стверджуючи, що вона має базуватися на загальнофілософських методах.

Водночас Н.Ю. Задирака у процесі вивчення теоретико-правових питань законотворчості розглядає принципи законотворчості у ролі своєрідного «запо-

біжника» від помилок законодавця, наголошуючи, що тільки їхнє дотримання може забезпечити прийняття демократичних нормативно-правових актів. До принципів законотворення ця дослідниця зараховує «принципи демократизму, законності, конституційності, науковості, використання правового досвіду, зв'язку з практикою, адекватного відображення нормативно-правових потреб, понятійної визначеності, моральної збалансованості, ретребутивної забезпеченості» [5, с. 10].

Зокрема, Т. Климчук здійснює виявлення критеріїв систематизації принципів законотворчості та поділяє їх на загальні й процедурні (спеціальні) [7, с. 63]. Загальними принципами вона називає «ті, на яких ґрунтується правотворча діяльність і які поширюються на законотворчість» [7, с. 64] та зараховує до них такі принципи: верховенства права; недопущення звуження змісту й обсягу прав і свобод людини та громадянина; законності; гуманізму; демократизму; гласності; науковості; моральності; системності; збереження національної самобутності й інтернаціоналізму; додержання міжнародних стандартів [7, с. 64-65]. До спеціальних принципів, на думку цієї вченої, належать «принципи оперативності, поєднання динамізму й стабільності, плановості, старанності та скрупульозності підготовки актів, професіоналізму, техніко-юридичної досконалості, урахування правового досвіду, зв'язку з практикою, інформаційності, колегіальності» [7, с. 65].

Викликає інтерес також класифікація принципів законотворчості, яку здійснив фахівець з юриспруденції М. Науменко. Основними принципами законотворчої діяльності він вважає принципи: ухвалення закону законодавчим органом; демократизму і гласності законотворчої діяльності; гуманізму; професіоналізму у здійсненні законотворчої діяльності; дотримання законодавчого регулювання; відповідності соціально-економічній ситуації; відповідності законодавства міжнародним нормам та стандартам [13].

Беручи до уваги вищеописані підходи і роблячи узагальнення, ми можемо підсумувати, що до найважливіших принципів законотворчої діяльності у сфері фінансів ГС належать принципи: історизму; демократизму; законності; конституційності; наукового обґрунтування; адекватного відображення нормативно-правових потреб; понятійної визначеності; недопущення звуження змісту й обсягу прав та свобод людини і громадянина; гласності; системності; збереження національної самобутності; додержання міжнародних стандартів; оперативності; плановості; старанності й скрупульозності підготовки актів; професіоналізму; техніко-юридичної досконалості; встановлення зв'язку з практикою.

Дотримання вищеперелічених принципів допоможе державі стати ефективною у процесі законотворення та здійснювати регулювання фінансів ГС релевантно до існуючих потреб.

Ми поділяємо думку теоретиків права про те, що поняття «законотворчість» є ширшим за поняття «законодавчість» і навіть вміщує його. Адже процес законотворення передбачає не лише процес ухвалення певного нормативно-правового акта, а й етапи його розробки, підготовки та оцінювання ефективності впровадження цього акта, що дає змогу вносити в нього

певні зміни і здійснювати коригування [3, с. 29-34].

З огляду на таке тлумачення категорії «законотворення» суб'єктами державного регулювання фінансів ГС є не лише органи законодавчої влади, які безпосередньо розглядають та ухвалюють окремі законодавчі акти, а й інші суб'єкти, які долучаються до процесу законотворення (йдеться як про законодавчу ініціативу, так і про безпосередню розробку НПА).

У ст. 93 КУ визначаються основні суб'єкти права законодавчої ініціативи. До них зараховано Президента України, народних депутатів України та Кабінет Міністрів України [8].

Однак, до законотворчої діяльності залучаються також інші учасники: ВРУ, органи виконавчої, судової влади і місцевого самоврядування, юридичні особи, об'єднання громадян, ПП, ГО, державні наукові установи, науково-дослідні центри, фахівців різних профілів тощо [11, с. 74]. Усі ці суб'єкти можуть долучатися до розробки певного нормативно-правового акта до моменту його передачі у Парламент, оскільки його можуть внести на розгляд тільки суб'єкти законодавчої ініціативи. У разі, якщо він потребує доопрацювання, то перелічені суб'єкти можуть знову долучатися до роботи над ним.

Об'єктом державного регулювання у сфері фінансів ГС є відносини соціально-економічного характеру, що супроводжують фінанси ІГС.

Предмет державного регулювання сфери фінансів ГС за своєю сутністю – це вужча категорія, ніж об'єкт. Проте В.Д. Сорокін уточнює, що як об'єкт державного регулювання слід розглядати «...не всі суспільні відносини, а лише ті з них, які об'єктивно, з цілого ряду причин потребують саме юридичного, тобто в принципі уніфікованого впливу на них з боку держави» [18, с. 10]. Таку думку поділяє також А.В. Поляков, який водночас зазначає: «До сфери правового регулювання мають входити ті відносини..., які займають своє місце в ієрархії соціальних цінностей» [15, с. 44]. Зокрема, О.М. Куракін стверджує, що у процесі визначення предмета державного регулювання важливо враховувати цілі такого регулювання. Змістом же спонтанного регулювання є «задоволення потреб суспільства у врегулюванні конкретної сфери відносин» [10, с. 29]. У цьому разі йдеться про врегулювання сфери фінансів ГС. Таким чином, предмет регуляторної діяльності держави – це економічні відносини, що виникають під час утворення й реєстрації ІГС, а також у процесі управління фінансовими ресурсами ІГС.

Форми впливу, які використовують державні органи влади з метою регулювання фінансів ГС, відображають зміст і мету державного втручання у сферу фінансів ГС. Загалом виділяють такі форми державної регулювання, як: *правотворча, правозастосовна, правоохоронна й організаційна* [17, с. 129-134].

Так, Т. Дідич, визначаючи *правотворчу діяльність* як «складне та багатогранне явище, що забезпечує формування норм національного та міжнародного права, їх оновлення та вдосконалення» [4, с. 156], слушно зауважує таке: «Правотворча діяльність є різновидом юридичної практичної діяльності, результатом здійснення якої є прийняття юридичних документів нормативно-правового характеру» [4, с. 156], при-

чому до суб'єктів правотворчої діяльності, крім держави, він зараховує: ГС, міжнародне співтовариство, органи місцевого самоврядування, ГО тощо. Таке багатоаспектне розуміння правотворчості, на думку цього науковця, відображає демократичний характер діяльності держави, оскільки вона спроможна ефективно співпрацювати як з ГС, так і з міжнародним співтовариством [4, с. 156]. З позиції регулювання фінансів ГС рівень співпраці держави, ГС та міжнародної спільноти у процесі правотворення слугує надзвичайно важливим чинником, що визначає як рівень спроможності ГС, так і готовність держави підтримувати ті інституції, які в перспективі можуть та навіть мають бути в опозиції до неї, виконуючи свої екзистенційні функції.

Правозастосовна форма державного регулювання виявляється у «...застосуванні норм права, що реалізується шляхом організації виконання законних та підзаконних актів, охорони від правопорушень» [2, с. 39]. Таким чином, правозастосування як форма державного регулювання реалізує норми права на практиці. Правозастосування передбачає визначення прав і обов'язків суб'єктів державного регулювання, відповідальності й санкцій самої норми права [20, с. 193]. До того ж М. Сікало наголошує: «Правозастосовна діяльність відбивається у виданні правових актів індивідуального характеру, що містять державно-владні розпорядження стосовно суб'єктивних прав і юридичних обов'язків різних органів, посадових осіб» [17, с. 131]. Отже, державне регулювання фінансів ГС передбачає не лише ухвалення конкретних норм права, що визначають особливості організації та існування ГС і функціонування їхніх фінансів, а й забезпечення їхнього виконання шляхом покладення прав, обов'язків та відповідальності на суб'єктів процесу державного

регулювання.

Правоохоронна форма державного регулювання фінансів ГС полягає у перевірці діяльності суб'єктів, які є учасниками фінансів ГС, відповідно до норм чинного законодавства. Така необхідність зумовлена існуванням можливості порушення норм чинного законодавства. Варто вказати, що порушення можуть бути як навмисними, так і ненавмисними. Навмисні порушення норм законодавства, що регулюють функціонування фінансів ГС в Україні, пов'язані з неприбутковим статусом самих організацій. Зокрема, існують порушення, пов'язані з приховуванням доходів, їхньою невідповідною реєстрацією, заміною одного джерела надходжень на інше, з використанням НУО у схемах легалізації коштів, отриманих злочинним шляхом тощо. Ненавмисні порушення найчастіше пов'язані з відсутністю компетентності в керівників і працівників НУО у сфері управління фінансовими ресурсами НУО та браком досвіду такої роботи.

Організаційна форма державного регулювання передбачає, що декларативна мета організаційної діяльності державних органів щодо фінансів ГС полягає у забезпеченні максимальної ефективності функціонування третього сектору в нашій державі. Проте фактично в Україні досі ні населення, ні органи державної влади переважно не усвідомлюють реального змісту і потенціалу його діяльності.

Потрібно наголосити, що організаційна діяльність органів державного регулювання полягає в роз'ясненні змісту чинних нормативно-правових актів, обґрунтуванні скасування окремих норм та ухвалення інших норм, проведенні нарад, розробленні методик й інструкцій тощо.

Коротко зміст форм державного регулювання фінансів ГС розкрито на рис. 2.

Правотворча форма	<ul style="list-style-type: none"> • забезпечення формування норм права, їхнього оновлення та вдосконалення; • визначення органів державної влади і місцевого самоврядування, ГС та його інститутів, міжнародної спільноти й ін. як суб'єктів правотворчої діяльності
Правозастосовна форма	<ul style="list-style-type: none"> • організація виконання норм права; • визначення обов'язків і повноважень суб'єктів процесу
Правоохоронна форма	<ul style="list-style-type: none"> • перевірка відповідності діяльності суб'єктів згідно з нормами чинного законодавства; • існування потенційної можливості виникнення правопорушень умисного та неумисного характеру як об'єктивна необхідність.
Організаційна форма	<ul style="list-style-type: none"> • роз'яснення змісту норм чинного законодавства, обґрунтування змін до нього, розробка інструкцій і методик та ін.

Рис. 2. Зміст основних форм державного регулювання фінансів ГС

Використання таких форм державного регулювання фінансів ГС у сукупності дає змогу цілковито реалізувати його основну мету, а саме: сприяння ефективній діяльності й повноцінному розвитку ГС.

Однак не менш важливе значення з погляду методології діяльності мають методи державного регулювання фінансів ГС, оскільки саме вони визначають специфічні способи і прийоми, що використовуються у процесі державного регулювання функціонування ГС та його інститутів взагалі й фінансів ГС зокрема.

Вітчизняні вчені в різний спосіб визначають і кла-

сифікують *методи*, які застосовуються у процесі регуляторної діяльності держави.

Так, М.С. Кельмана визначає, що до методів правового регулювання належать авторитарний метод, який є методом централізованого імперативного регулювання та базується на принципах субординації й підпорядкування, та автономний метод, який передбачає децентралізоване регулювання і основу якого становлять принцип координації й рівності [6, с. 85]. Застосування такого підходу згаданого вище вченого дає змогу поділити методи державного регулювання

на дві групи. Методи першої групи характеризуються жорсткою роллю держави і передбачають суворе дотримання принципів субординації та підпорядкування. Ці методи практично не враховують думку представників ГС. Методи другої групи застосовуються у разі, якщо відносини держави з ГС засновуються швидше на партнерстві, ніж на підпорядкуванні. Таким чином, органи державної влади й місцевого са-

моврядування координують діяльність ІГС, визнаючи їх як повноцінних учасників суспільних відносин.

Водночас М. Сікало всі методи державного регулювання поділяє на дві великі групи: організаційно-розпорядчі (адміністративні) та економічні. До організаційно-розпорядчих методів відповідно входять методи організаційного впливу і методи оперативного розпорядчого впливу [17, с. 129-134] (рис. 3).

Методи впливу (регулювання)		
Організаційно-розпорядчі (адміністративні)		Економічні
Організаційного впливу	Оперативно-розпорядчого впливу	
Регламентування	Постанови	Планування
Нормування	Накази	Прогнозування
Інструктування	Розпорядження	Стимулювання
–	Вказівки та резолюції	Ціноутворення
		Фінансово-кредитне регулювання (податки, страхування, лізинг тощо)

Рис. 3. Організаційно-розпорядчі та економічні методи державного регулювання [17, с. 133]

На рис. 3. відображено практично увесь спектр методів регулювання фінансів ГС, які використовує держава.

Залежно від того набору методів, які використовує держава з метою регулювання сфери фінансів ГС, можна говорити про рівень авторитарності державного управління, розвитку ГС та демократії у державі.

Зокрема, В.Д. Сорокін акцентує: «Механізм правового регулювання породжує юридичні наслідки» [18, с. 34]. Ми погоджуємося з цією тезою, але вважаємо, що у разі державного (правового) регулювання фінансів ГС *наслідки* є ширшими і стосуються не тільки юридичних норм.

Так, наслідки державного регулювання фінансів ГС тісно пов'язані з результатами діяльності самого ГС, нормативно-правове поле визначає правила й умови, відповідно до яких ІГС можуть здійснювати фандрайзингову діяльність, акумулювати фінансові ресурси та використовувати їх відповідно до цілей, визначених у статутах організації. Отже, результати державної регуляторної політики слід розглядати за чотирма напрямками: *для населення держави, для бізнесу й підприємницьких структур, для держави і для самого ГС*. Далі розглянемо їх більш детально.

Населення держави. Воно вважається першим очевидним вигодонабувачем діяльності ОГС, оскільки саме представники населення об'єднуються для досягнення інтересів індивідуального та суспільного характеру. Відповідно ефективність державного регулювання фінансів ГС передусім впливає на рівень добробуту й освіченості населення (зокрема, громадянської) та можливість брати участь в управлінні державою і вирішенні проблем локального та національного характеру.

Бізнес і підприємницькі структури. Рівні розвитку ГС та фінансової спроможності його інститутів, які великою мірою визначаються рівнем державного регулювання сфери фінансів ГС, впливають на купівельну спроможність населення, яка прямо залежить від рівнів їхньої освіченості й матеріального благополуччя. Тому державне регулювання фінансів ГС у підсумку впливає на прибутки, які отримують бізнес та підприємницькі структури в державі.

Держава. Регулювання фінансів ГС здійснює та-

кож вплив на саму державу, яка, власне, й є головним суб'єктом регулювання в особі уповноважених на це органів. Передусім від умов, що забезпечуються у державі на основі ведення регуляторної політики, суттєво залежить спроможність ГС (як організаційна, так і фінансова) вирішувати певні проблеми регіонального та національного рівнів, які делегує йому держава. Крім цього, зв'язок з ефективністю державного регулювання мають рівень розвитку демократії й процес становлення правової держави, від яких відповідно значною мірою залежить спроможність держави бути повноцінним гравцем на міжнародній арені.

Саме ГС. Для нього регуляторна діяльність держави і рівень її ефективності означають межі, в яких це суспільство може функціонувати, рівні організаційної та фінансової спроможності й рівень розвитку самого ГС, від яких у результаті залежить можливість виконання ним покладених суспільством функцій, серед яких: опозиційна, творча, захисна, допоміжна [19].

Часова структура діяльності держави з регулювання фінансів ГС передбачає поділ процесу законотворчості на етапи та стадії.

Зокрема, Н. Задирака поділяє процес законотворення на два етапи: передпроектний і проектний, уточнюючи, що кожен з етапів складається з окремих стадій [5, с. 10]. На нашу думку, такий підхід доцільно застосовувати, оскільки він дає змогу досліднику конкретизувати форми законотворчої діяльності та методи, які використовуються на кожному етапі. Більше того, Н. Задирака наголошує: «Дотримання принципів, етапів та стадій цього процесу є обов'язковим незалежно від структури законодавчого органу. Це дозволить знизити імовірність прийняття неефективних законів та гарантуватиме стабільний розвиток суспільних відносин» [5, с. 10]. Ми поділяємо таку думку, але варто додати, що забезпечити ефективність державного регулювання фінансів ГС можна в умовах поєднання саме цих трьох компонентів методології регулятивної діяльності держави: принципів, етапів і стадій.

З урахуванням всього вищевикладеного методологічні засади державного регулювання фінансів ГС графічно показано на рис. 4.

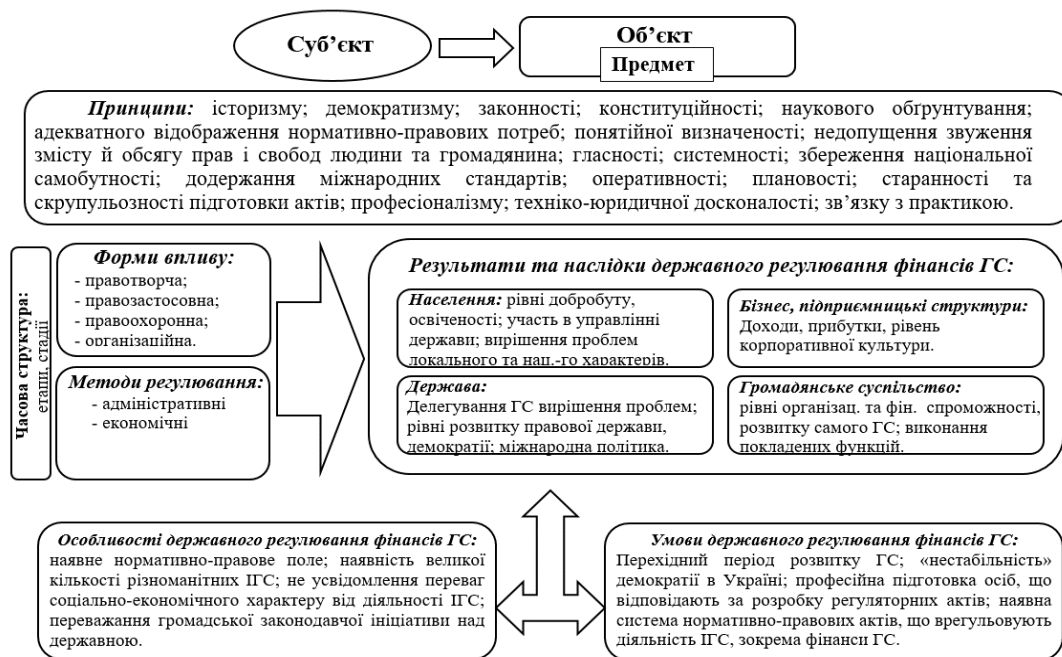


Рис. 4. Методологічні засади державного регулювання фінансів ГС

ВИСНОВКИ

Державне регулювання фінансів ГС – це важливий елемент фінансів ГС. Його необхідно здійснювати відповідно до чіткої методології, яка враховує основні характеристики (особливості, умови, норми та принципи), має логічну структуру (суб'єкти, об'єкт, предмет, засоби, форми, методи, результати державного регулювання) і є визначеною у часі. Від чіткості дотримання й повноти використовуваної методології державного регулювання фінансів ГС суттєво залежать результати регулювативної діяльності, що відповідно визначають роль, яка належить ГС у державі, та виконання цим суспільством покладених на нього функцій.

Список використаних джерел

1. Білик В.В. Державне регулювання інноваційно-інвестиційної діяльності. *Економіка і суспільство*. 2007. Вип. 10. С. 172-176.
2. Бурик З.М. Система методів державного регулювання сталого розвитку в Україні. *Актуальні проблеми державного управління*. 2016. № 1. С. 37-44.
3. Голубовська В.С. Законотворча діяльність в умовах розвитку інформаційного суспільства. *Правова інформатика*. 2013. № 4 (40). С. 29-34.
4. Дідич Т.О. Значення та роль держави в сфері правотворчої діяльності в сучасних умовах: постановка проблеми. *Альманах права*. 2012. Вип. 3. С. 156-160.
5. Задирака Н.Ю. Теоретико-правові питання законотворчості: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2005. 16 с.
6. Кельман М.С. Загальна теорія держави і права: методологічні проблеми розвитку та системний аналіз. Тернопіль: Терно-граф, 2007. 152 с.
7. Климчук Т. Принципи законотворчої діяльності. *Історико-правовий часопис*. 2013. № 2. С. 63-67.
8. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. Ст. 93. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-вр>.
9. Копиленко О.Л., Богачова О.В. Законотворчий процес: стан і шляхи вдосконалення. *Scientific Papers of the Legislation Institute of the Verkhovna Rada of Ukraine*. 2010. № 1. С. 5-14.
10. Куракін О.М. Особливості предмета правового регулювання. *Часопис Київського університету права*. 2015. № 3. С. 28-33.
11. Лебедь Н.В. Суб'єкти законотворчої діяльності.

Статистика України. 2013. № 2. С. 72-76.

12. Намлієва Н.В. Принципові основи державного регулювання інвестиційної діяльності. *Економіка та управління національним господарством*. 2018. Вип. 23. С. 96-103.

13. Науменко М. Законотворча діяльність в Україні: поняття та принципи. *Юридична консультація Миколи Науменка*. URL: http://www.naumenko.com.ua/e-index.php?idPage_31

14. Новиков А.М., Новиков Д.А. *Методологія*. Москва: СИН-ТЕГ, 2010. 668 с.

15. Поляков А.В. *Общая теория права*. Санкт-Петербург: Юрид. центр Пресс, 2001. 642 с.

16. Про сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016–2020 рр.: Указ Президента України від 26.02.2016 № 68/2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/68/2016>.

17. Сікало М.В. Особливості застосування форм та методів державного регулювання ринку зерна в Україні. *Теорія та практика державного управління*. 2016. № 2. С. 129-134.

18. Сорокин В.Д. *Правовое регулирование: предмет и метод / под ред. И.Ф. Покровского*. Санкт-Петербург: Ин-т морск. права, 2000. 217 с.

19. Ткачук І.Я. Фінансове забезпечення діяльності громадських організацій України: дис. ... канд. екон. наук: 08.00.08 / Львів. нац. ун. ім. Івана Франка. Львів, 2016. 228 с.

20. Юрченко О. Правовий механізм регулювання цін у системі державного управління. *Теоретичні та прикладні питання державотворення*. 2014. № 14. С. 188-208.

References

1. Bilyk V. State regulation of innovation and investment activities. *Economy and society*. 2007. Issue 10. Pp. 172-176. (in Ukrainian).
2. Buryk Z. System of methods of state regulation of sustainable development in Ukraine. *Actual problems of public administration*. 2016. Vol. 1. pp. 37-44. (in Ukrainian).
3. Holubovska V. Legislative activity in the conditions of information society development. *Legal informatics*. 2013. Vol 4 (40). pp. 29-34. (in Ukrainian).
4. Didych T. The value and role of the state in the field of lawmaking in modern conditions: problem statement. *Almanac of Law*. 2012. Issue 3. pp. 156-160. (in Ukrainian).
5. Zadyraka N. *Theoretical and legal issues of lawmaking: PhD thesis*. Kyiv, 2005. 16 p. (in Ukrainian).

6. Kelman M. *General theory of state and law: methodological problems of development and systems analysis*. Ternopil: Terno-hraf, 2007. 152 p. (in Ukrainian).
7. Klymchuk T. *Principles of legislative activity. Historical and legal journal*. 2013. Vol. 2. pp. 63-67. (in Ukrainian).
8. *Constitution of Ukraine*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (in Ukrainian).
9. Kopylenko O., Bogachova O. *Legislative process: current state and ways of improvement. Scientific Papers of the Legislation Institute of the Verkhovna Rada of Ukraine*. 2010. Vol. 1. pp. 5-14. (in Ukrainian).
10. Kurakin O. *Features of the subject of legal regulation. Journal of Kyiv University of Law*. 2015. Vol. 3. pp. 28-33. (in Ukrainian).
11. Lebed N. *Subjects of legislative activity. Statistics of Ukraine*. 2013. Vol 2. pp. 72-76. (in Ukrainian).
12. Namlieva N. *Fundamental bases of state regulation of investment activity. Economics and management of the national economy*. 2018. Issue 23. pp. 96-103. (in Ukrainian).
13. Naumenko M. *Legislative activity in Ukraine: concepts and principles. Legal advice of Mykola Naumenko*. URL: http://www.naumenko.com.ua/e-index.php?idPage_=31 (in Ukrainian).
14. Novikov A., Novikov D. *Methodology*. Moscow: SINTEG, 2010. 668 p. (in Russian).
15. Poliakova A. *The general theory of law*. Saint Petersburg: Legal Center Press, 2001. 642 p. (in Russian).
16. *On promoting of the development of the civil society in Ukraine for 2016-2020: Decree of the President of Ukraine from 26.02.2016 № 68/2016*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/68/2016>. (in Ukrainian)
17. Sikalo M. *Features of application of forms and methods of state regulation of the grain market in Ukraine. Theory and practice of public administration*. 2016. Vol. 2. pp. 129-134. (in Ukrainian).
18. Sorokin V. *Legal regulation: subject and method*. St. Petersburg: Institute of sea rights, 2000. 217 p. (in Ukrainian).
19. Tkachuk I. *Financing of the activity of NGOs in Ukraine: dis. ... cand. econ. sciences: 08.00.08 / Ivan Franko Lviv national university*. Lviv, 2016. 228 p. (in Ukrainian).
20. Yurchenko O. *Legal mechanism of price regulation in the system of public administration. Theoretical and applied issues of state formation*. 2014. Vol. 14. pp. 188-208. (in Ukrainian).

МОРГУНОВА

Тетяна Іванівна

morgunova2017@ukr.net

УДК 343.531



ОСОБЛИВОСТІ ТА ПІДСТАВИ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЗЛОВЖИВАННЯ МОНОПОЛЬНИМ (ДОМІНУЮЧИМ) СТАНОВИЩЕМ НА РИНКУ

FEATURES AND GROUNDS OF LEGAL LIABILITY FOR ABUSE OF MONOPOLY (DOMINANT) POSITION IN THE MARKET

к.т.н., доцент, Херсонський
факультет Одеського
державного університету
внутрішніх справ

DOI: [https://doi.org/10.37634/efp.2020.9\(1\).5](https://doi.org/10.37634/efp.2020.9(1).5)

MORHUNOVA Tetiana Ivanivna – PhD in Engineering, Associate Professor, Kherson Faculty of Odesa State University of Internal Affairs

Показано критерії та умови монопольного становища суб'єктів господарювання на певному ринку. Вказано види діянь, що становлять собою зловживання монопольним (домінуючим) становищем на ринку та види заборон зазначеного зловживання. Підбито підсумки та окреслено основні напрямки роботи Антимонопольного комітету України. Висвітлено важливі аспекти притягнення до відповідальності за порушення законодавства про захист економічної конкуренції та процесу визначення монопольного (домінуючого) становища суб'єкта на ринку. Розглянуто найпоширеніші види зловживань монопольним (домінуючим) становищем на ринку та відповідні види юридичної відповідальності. Встановлено підстави для юридичної відповідальності за зловживання монопольним становищем на ринку.

* * *

Показаны критерии и условия монопольного положения субъектов хозяйствования на определенном рынке. Указано виды деяний, представляющих собой злоупотребление монопольным (доминирующим) положением на рынке и виды запретов указанного злоупотребления. Подведены итоги и определены основные направления работы Антимонопольного комитета Украины. Освещены важные аспекты привлечения к ответственности за нарушение законодательства по защите экономической конкуренции и процесса определения монопольного (доминирующего) положения субъекта на рынке. Рассмотрены наиболее распространенные виды злоупотреблений монопольным (доминирующим) положением на рынке и соответствующие виды юридической ответственности. Установлены основания для юридической ответственности за злоупотребление монопольным положением на рынке.

* * *

Introduction. Issues of legal liability for abuse of monopoly (dominant) position in the market are quite relevant in connection with the dynamic development of legislation, as well as given the active law enforcement practice of the Antimonopoly Committee of Ukraine. In the current conditions, the necessary guarantee of stable development and functioning of domestic commodity markets and economic entities operating in them is the effective counteraction to the negative manifestations of monopoly. Among modern types of violations of the legislation on protection of economic competition by business entities, abuse of monopoly (dominant) position in the market is quite common.

The purpose of the paper is to investigate the features and grounds for legal liability for abuse of monopoly (dominant) position in the market.

Results. The criteria and conditions of monopoly position of business entities in a certain market are shown. The types of actions that constitute an abuse of the monopoly (dominant) position in the market and the types of prohibitions of this abuse are indicated. The results are summarized and the main directions of work of the Antimonopoly Committee of Ukraine are outlined. Important aspects of prosecution for violation of the legislation on protection of economic competition and the process of determining the monopoly (dominant) position of the subject in the market are highlighted. The most common types of abuse of monopoly (dominant) position in the market and the relevant types of legal liability are considered. The grounds for legal liability for abuse of monopoly position in the market, the object and subject of this offense are identified.

Conclusion. The abuse of monopoly (dominant) position in the market should be considered as actions or omissions of the economic entity that holds a monopoly (dominant) position in the market, which have led or may lead to the prevention, elimination or restriction of competition. For committing an offense in the form of abuse of monopoly (dominant) position, the legislation provides for the application of legal liability of the following types: economic, legal and administrative, which can be applied in the form of fines and compulsory division. The basis for legal liability for abuse of monopoly position in the market is the establishment of factual, legal and procedural grounds. The purpose of legal liability for abuse of monopoly (dominant) position in the market is to prevent such negative manifestations in the economic sphere as unfair competition. Continuous development and improvement of legislation on protection of economic competition in combination with economic and organizational measures contributes to the creation of unified system and effective mechanism for combating the abuse of monopoly (dominant) position in the market, including through prosecution. The key function of the Antimonopoly Committee is not to fill the budget with fines, but to effectively protect economic competition, including through active advocacy for competition in Ukraine.

Ключові слова: юридична відповідальність, підстави, монопольне (домінуюче) становище, зловживання, Антимонопольний комітет України, чинне законодавство

Ключевые слова: юридическая ответственность, основания, монопольное (доминирующее) положение, злоупотребления, Антимонопольный комитет Украины, действующее законодательство

Keywords: legal responsibility, grounds, monopoly (dominant) position, abuse, the Antimonopoly Committee of Ukraine, current legislation

ВСТУП

Питання юридичної відповідальності за зловживання монополієм (домінуючим) становищем на ринку є досить актуальними у зв'язку із динамічним розвитком законодавства, а також з огляду на активну правозастосовну практику Антимонопольного комітету України (АМКУ). Основними завданнями АМКУ є захист та ефективний розвиток добросовісної конкуренції в підприємницькій діяльності. Однією з умов ефективного розвитку економіки України є формування належного конкурентного середовища. Конкуренція змушує суб'єктів господарювання розвиватися, зменшувати витрати на виробництво, підвищувати якість продукції, знижувати її ціни, а споживачів – відповідно отримувати якісний товар за більш низьку ціну. В умовах здорової конкуренції виробники на ринку повинні займати найбільш активну позицію для отримання прибутку. Позитивний суспільний ефект змушує господарюючі суб'єкти підтримувати конкуренцію, а державні органи – здійснювати заходи, спрямовані на її захист та розвиток.

Правовою основою конкурентної політики є конкурентне законодавство. АМКУ здійснює свою діяльність на підставі законодавства про захист економічної конкуренції, що ґрунтується на нормах, установлених Конституцією України, і складається із Законів України «Про захист економічної конкуренції», «Про Антимонопольний комітет України», «Про захист від недобросовісної конкуренції», «Про природні монополії», інших нормативно-правових актів, прийнятих відповідно до цих Законів.

У ст. 42 Конституції України визначено, що держава забезпечує захист конкуренції у підприємницькій діяльності. Не допускаються зловживання монополієм становищем на ринку, неправомірне обмеження конкуренції та недобросовісна конкуренція. Види і межі монополії визначаються законом [1]. Досягнення цього передбачає подолання ряду проблем правового характеру. Водночас ситуація, що склалася на ринках України, має суттєві відмінності. Тобто необхідною запорукою стабільного розвитку й функціонування вітчизняних товарних ринків є ефективна протидія негативним проявам монополізму. Серед сучасних видів порушень законодавства про захист економічної конкуренції суб'єктами господарювання досить поширеним є зловживання монополієм (домінуючим) становищем на ринку.

Дослідженням проблем зловживання монополієм (домінуючим) становищем на ринку, зокрема різних аспектам юридичної відповідальності за такий вид правопорушення, присвячені праці таких вчених, як: В. Авер'янова, А. Берлача, З. Борисенко, Ю. Битяка, В.В. Гіжєвський, І. Голосніченко, В. Грудницький, Г. Гук, С. Додін, В. Колпаков, М. Коржанський, В. Кулішенко, В. Курило, В. Лук'янець, С. Мельник, Н. Нижник, О. Остапенко, В. Сташис, О. Стороженко, В. Тацій, Т. Швидка, В. Щербина та ін.

Роботи вказаних авторів присвячено теоретико-

прикладним розробкам стосовно вирішення проблеми зловживання монополієм (домінуючим) становищем на ринку, питанням діяльності АМКУ та застосування законодавства.

Однак, не зважаючи на велику кількість наукових праць, дуже важливою умовою на шляху вирішення цієї проблеми залишається ґрунтовне вивчення особливостей та підстав для юридичної відповідальності за зловживання монополієм (домінуючим) становищем на ринку.

МЕТА статті – дослідження особливостей та підстав для юридичної відповідальності за зловживання монополієм (домінуючим) становищем на ринку.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Методологічною та інформаційною основою роботи є праці провідних вчених, а також матеріали періодичних видань. У проведенні дослідження використовувалися такі методи дослідження, як аналіз і синтез, групування, класифікація, логічний, системний і комплексний підходи тощо.

РЕЗУЛЬТАТИ

Закон України «Про захист економічної конкуренції» визначає правові засади підтримки та захисту економічної конкуренції, обмеження монополізму в господарській діяльності [2]. Закон передбачає, що державна політика у сфері розвитку економічної конкуренції та обмеження монополізму у господарській діяльності, здійснення заходів стосовно демонополізації економіки, фінансової, матеріально-технічної, інформаційної, консультативної та іншої підтримки суб'єктів господарювання, які сприяють розвитку конкуренції, здійснюється органами державної влади, місцевого самоврядування та адміністративно-господарського управління і контролю.

Відповідно до ч. 1 ст. 13 Закону України «Про захист економічної конкуренції» зловживанням монополієм (домінуючим) становищем на ринку є дії чи бездіяльність суб'єкта господарювання, який займає монополіє (домінуюче) становище на ринку, що призвели або можуть призвести до недопущення, усунення чи обмеження конкуренції, або ущемлення інтересів інших суб'єктів господарювання чи споживачів, які були б неможливими за умов існування значної конкуренції на ринку [2].

Правильне розуміння та чітке дотримання правил встановлення монополієного становища має дуже важливе значення як для органів АМКУ, так і для суб'єктів господарювання. Методика визначення монополієного (домінуючого) становища суб'єктів господарювання повторює правові презумпції домінування на ринку суб'єктів, передбачені ст. 12 Закону України «Про захист економічної конкуренції». Суб'єкт господарювання займає монополіє (домінуюче) становище на ринку товару, якщо на цьому ринку у нього немає жодного конкурента; не зазнає значної конкуренції внаслідок обмеженості можливостей доступу інших суб'єктів господарювання щодо закупівлі си-

ровини, матеріалів та збуту товарів, наявності бар'єрів для доступу на ринок інших суб'єктів господарювання, наявності пільг чи інших обставин [2].

Чинним законодавством визначено критерії монопольного становища певних учасників через показники обсягів реалізації товарів, робіт та послуг на певному ринку. А саме, монопольним (домінуючим) вважається становище суб'єкта господарювання, якщо:

– його частка на ринку товару перевищує 35 %, і він не довів, що зазнає значної конкуренції на ринку;

– його частка на ринку товару становить 35 % або менше, але він не зазнає значної конкуренції, зокрема внаслідок порівняно невеликого розміру часток ринку, які належать конкурентам.

Також монопольним (домінуючим) вважається становище кожного з кількох суб'єктів господарювання, якщо стосовно них виконуються такі умови:

– сукупна частка не більше ніж трьох суб'єктів господарювання, яким на одному ринку належать найбільші частки на ринку, перевищує 50 %;

– сукупна частка не більше ніж п'яти суб'єктів господарювання, яким на одному ринку належать найбільші частки на ринку, перевищує 70 %.

Зі свого боку наявність монопольної влади не означає, що суб'єкт господарювання порушує чинне законодавство. Порушенням є лише зловживання на ринку таким монопольним (домінуючим) становищем. У ч. 2 ст. 13 Закону України «Про захист економічної конкуренції» вказані види діянь, що становлять собою зловживання монопольним (домінуючим) становищем на ринку:

– встановлення таких цін чи інших умов придбання або реалізації товару, які неможливо було б встановити за умов існування значної конкуренції на ринку;

– застосування різних цін чи різних інших умов до рівнозначних угод з суб'єктами господарювання, продавцями чи покупцями без об'єктивно виправданих на те причин;

– обумовлення укладання угод прийняттям суб'єктом господарювання додаткових зобов'язань, які за своєю природою або згідно з торговими та іншими чесними звичаями у підприємницькій діяльності не стосуються предмета договору;

– обмеження виробництва, ринків або технічного розвитку, що завдало чи може завдати шкоди іншим суб'єктам господарювання, покупцям, продавцям;

– часткова або повна відмова від придбання або реалізації товару за відсутності альтернативних джерел реалізації чи придбання;

– суттєве обмеження конкурентоспроможності інших суб'єктів господарювання на ринку без об'єктивно виправданих на те причин;

– створення перешкод доступу на ринок (виходу з ринку) чи усунення з ринку продавців, покупців, інших суб'єктів господарювання [2].

Зловживання монопольним становищем на ринку є одним із видів порушень антимонопольного конкурентного законодавства, що полягає у діях чи бездіяльності суб'єкта господарювання, який посідає монопольне становище на ринку. У ст. 29 Господарського кодексу України визначено види заборон зловживання монопольним (домінуючим) становищем:

– нав'язування таких умов договору, які ставлять

контрагентів у нерівне становище, або додаткових умов, що не стосуються предмета договору, включаючи нав'язування товару, не потрібного контрагенту;

– обмеження або припинення виробництва, а також вилучення товарів з обороту з метою створення або підтримки дефіциту на ринку чи встановлення монопольних цін;

– інші дії, вчинені з метою створення перешкод доступу на ринок (виходу з ринку) суб'єктів господарювання;

– встановлення монопольно високих або дискримінаційних цін (тарифів) на свої товари, що призводить до порушення прав споживачів або обмежує права окремих споживачів;

– встановлення монопольно низьких цін (тарифів) на свої товари, що призводить до обмеження конкуренції [3].

Напрямом роботи АМКУ є запобігання, виявлення та припинення зловживань монопольним становищем, що за сучасних умов забезпечує найбільший безпосередній соціально-економічний ефект. Найчастіше зловживання монопольним (домінуючим) становищем проявляється у вигляді завищення цін та зниження якості товарів та послуг. Зловживання монопольним становищем, як і антиконкурентні узгоджені дії, є об'єктом традиційної уваги АМКУ та вважається одним із найбільш тяжких порушень. Штраф за вчинення цього правопорушення може сягати до 10 % загальногрупового доходу за рік, який передував року накладення штрафу.

Так, загальний розмір штрафів, накладених АМКУ впродовж 2019 р., становить 8,7 млрд. грн. Розмір накладених у 2019 р. штрафів склав 8,7 млрд. грн. Найбільший штраф застосовано у рішенні про вертикальні узгоджені дії виробників сигарет та тютюнового дистриб'ютора «Тедіс» у розмірі 6,5 млрд. грн. Також більше 400 млн. грн. штрафів накладено Тимчасовою адміністративною колегією АМКУ у справах, які відображають регіональну проблематику. Водночас за 2019 р. до державного бюджету надійшло більше 150 млн. грн. сплачених штрафів, накладених АМКУ. Загалом розмір економічного ефекту від минулорічної діяльності органів АМКУ становить 4,33 млрд. грн. [4].

У пресслужбі АМКУ наголосили, що у 2019 р. АМКУ припинив 2071 порушення конкурентного законодавства. Майже 40 % з них становили антиконкурентні узгоджені дії, зокрема, змова під час проведення публічних закупівель. Загальна вартість закупівель, на яких було виявлено змови, перевищує 10 млрд. грн.

У відомстві зазначили, що за 2019 р. зросла кількість скарг на порушення у сфері публічних закупівель. За 2019 р. АМКУ розглянув 11147 таких скарг, що на 43% більше, ніж за 2018 р., а також АМКУ було припинено 168 порушень, пов'язаних із проявами недобросовісної конкуренції; опрацьовано понад 500 заяв про надання дозволів на концентрацію та узгоджені дії. Як повідомляв Укрінформ, у 2018 р. розмір накладених штрафів становив 277 млн. грн., безпосередньо до державного бюджету надійшло 182,8 млн. грн. [4].

Слід відмітити, що під час карантину АМКУ особ-

ливо звертає увагу на практику ціноутворення суб'єктами господарювання, які мають ознаки монополістів, стосовно запобігання дефіциту товарів на внутрішньому ринку, а також на інші практики. Так, Київським облтервідділенням АМКУ відкрито справу проти авіакомпанії «Міжнародні авіалінії України» (МАУ) за фактом значного підвищення цін на авіаквитки в останні дні перед зупинкою авіасполучення.

Традиційно існує думка, що зловживання монополієм (домінуючим) становищем стосується тільки дуже великого бізнесу. Зважаючи на обмеження, введені під час карантину та їхні наслідки (обмеження пересування споживачів, зниження рівнів виробництва конкуруючої продукції тощо), суб'єктам господарювання необхідно здійснити переоцінку свого ринкового становища в аспекті можливості визнання монополістом на тому чи іншому ринку та звернути особливу увагу на практики, які можуть бути кваліфіковані АМКУ як зловживання монополієм (домінуючим) становищем, зокрема на такі класичні прояви, як: встановлення завищених цін або занижених цін, які можуть витіснити конкурентів на цьому ринку, або перешкодити входженню на ринок нових гравців («хижацьке ціноутворення»); застосування різних умов до рівнозначних угод; часткова або повна відмова від придбання/реалізації товару за відсутності на ринку альтернативних джерел реалізації чи придбання; нав'язування контрагентам додаткових зобов'язань, які не стосуються предмета договору тощо. В умовах карантину монополістами можуть бути визнані суб'єкти господарювання, які навряд чи були б визнані такими за нормальних умов.

Загальний строк давності притягнення до відповідальності за порушення законодавства про захист економічної конкуренції становить п'ять років з дня вчинення порушення, а в разі триваючого порушення – з дня закінчення вчинення порушення. Зазначені строки давності призупиняються на час розгляду органом АМКУ справи про правопорушення.

Суб'єкт господарювання за зловживання тирчасово отриманим монополієм становищем у березні 2020 р. може бути притягнений до відповідальності навіть у березні 2025 р. або і пізніше. Тому суб'єктам господарювання, які з тих чи інших причин мають підстави вважати, що могли отримати монополієне становище на певному ринку у зв'язку з карантинними обмеженнями, доцільно більш зважено, аніж раніше, підходити до свого антимонопольного становища та в якості запобіжного заходу проводити оцінку певних бізнес-практик також з точки зору можливості їх інтерпретації як зловживання монополієм становищем.

У процесі визначення монополієного (домінуючого) становища суб'єкта на ринку використовують статистичні, адміністративні дані, дані обстежень та опитувань про ситуацію на ринку, дані, отримані із засобів масової інформації, інформація, що надається на запити АМКУ, дані дослідницьких та інформаційних організацій, опитування експертів тощо. Варто зазначити, що питання встановлення монополієного (домінуючого) становища на ринку є дуже важливим для бізнес-середовища. На наш погляд, експертам та всім зацікавленим особам необхідно негайно долучитися

до його обговорення та внесення пропозицій.

Зловживання монополієм (домінуючим) становищем відповідно до ч. 3 ст. 13 Закону України «Про захист економічної конкуренції» забороняється і тягне за собою відповідальність згідно із законом [2].

На думку В. Грудницького найпоширенішими видами зловживання монополієм (домінуючим) становищем на ринку є зловживання цінового характеру [5].

Як показує аналіз українського законодавства, за зловживання монополієм (домінуючим) становищем на ринку настає господарсько-правова та адміністративна юридична відповідальність.

Стосовно господарсько-правової відповідальності за зловживання монополієм (домінуючим) становищем на ринку, то вона регламентується Господарським кодексом (ГК) України [3] та Законом України «Про захист економічної конкуренції» (далі – Закон) [2].

Відповідно до ст. 52 Закону за зловживання монополієм (домінуючим) становищем на ринку органи АМКУ накладають штрафи у розмірі до 10 % доходу (виручки) суб'єкта господарювання від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) за останній звітний рік, що передував року, в якому накладається штраф. У разі наявності незаконно одержаного прибутку, який перевищує 10 % зазначеного доходу (виручки), штраф накладається у розмірі, що не перевищує потрібного розміру незаконно одержаного прибутку. Розмір незаконно одержаного прибутку може бути обчислено оціночним шляхом [2]. Особа, на яку накладено штраф за рішенням органу АМКУ, сплачує його у двомісячний строк з дня одержання рішення про накладення штрафу. Таким чином, протягом п'яти днів з дня сплати штрафу суб'єкт господарювання зобов'язаний надіслати відповідно до АМКУ або його територіального відділення документи, що підтверджують сплату штрафу. Ч. 5 ст. 56 Закону України «Про захист економічної конкуренції» передбачено, що за кожний день прострочення сплати штрафу стягується пеня у розмірі 1,5 % від суми штрафу [2]. Суми стягнутих штрафів та пені зараховуються до державного бюджету.

Відповідно до ст. 255 ГК України збитки, заподіяні зловживанням монополієм (домінуючим) становищем, антиконкурентними узгодженими діями, дискримінацією суб'єктів господарювання органами державної влади, органами місцевого самоврядування, а також збитки, заподіяні внаслідок вчинення дій, визначених ГК України як недобросовісна конкуренція, підлягають відшкодуванню за позовами заінтересованих осіб у порядку, встановленому законом [3].

Стосовно адміністративної відповідальності за зловживанням монополієм (домінуючим) становищем, то відповідно до ст. 166-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення (КУпАП) за зловживання монополієм становищем на ринку передбачено накладення штрафу на керівників (розпорядників кредитів) підприємств (об'єднань, господарських товариств тощо) у розмірі до п'ятнадцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, а на осіб, які займаються підприємницькою діяльністю, – до тридцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян [6].

Відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 16 Закону України «Про Антимонопольний комітет України» державний упов-

новажений АМКУ має повноваження складати протоколи, розглядати справи про адміністративні правопорушення, виносити постанови в цих справах [7].

За загальним правилом підставою для юридичної відповідальності за зловживання монополюючим становищем на ринку є наявність у діях суб'єкта складу правопорушення, передбаченого Законом, ГК України та КУпАП. Зупинимося на кожному елементі окремо.

Об'єктом даного правопорушення є суспільні відносини, які складаються у сфері економічних, господарських відносин і покликані забезпечувати свободу здійснення підприємницької діяльності в умовах добросовісної конкуренції на ринку.

Об'єктивна сторона правопорушення це зовнішній прояв протиправного діяння, до ознак якого його відносять діяння, суспільно-небезпечний наслідок і причинний зв'язок. Але незалежно від настання наслідку зловживання монополюючим (домінуючим) становищем на ринку саме по собі є небезпечним для економіки. З об'єктивної сторони необхідним є те, щоб діяння підпадало під ознаки такого, що передбачено у Законі, ГК і ст. 166-1 КУпАП.

Суб'єкт даного правопорушення спеціальний, а саме ним може бути тільки суб'єкт господарювання, що займає монополююче становище на ринку [8]. Даний процес визначений у спеціальному нормативно-правовому акті – Методиці визначення монополюючого (домінуючого) становища суб'єктів господарювання на ринку від 05.03.2002 р., № 49-р [9].

Стосовно суб'єктивної сторони правопорушення, то у більшості випадків вони характеризуються умисною формою.

Стосовно притягнення до відповідальності за зловживання монополюючим (домінуючим) становищем слід звернутися до теорії адміністративного права, де визначено, що для притягнення до адміністративної відповідальності слід встановити наявність таких підстав: фактичної, юридичної, процесуальної.

До фактичної підстави можна віднести сам факт вчинення діянь, які за своїми ознаками підпадають під зловживання монополюючим (домінуючим) становищем; до юридичних підстав – наявність відповідних норм права, які встановлюють види зловживання монополюючим (домінуючим) становищем і види відповідальності за такі дії; до процесуальних підстав – порядок притягнення до відповідальності, який передбачає складання відповідного протоколу уповноваженою особою про вчинене правопорушення та прийняття відповідного рішення про застосування санкції. Формою такого рішення може бути постановова про накладення адміністративного стягнення чи рішення про застосування господарсько-правових санкцій.

ВИСНОВКИ

Отже, зловживання монополюючим (домінуючим) становищем на ринку слід розглядати як дії чи бездіяльність суб'єкта господарювання, який займає монополююче (домінуюче) становище на ринку, що призвели або можуть призвести до недопущення, усунення чи обмеження конкуренції. За вчинення правопорушення у формі зловживання монополюючим (домінуючим) становищем у законодавстві передбачено застосування юридичної відповідальності таких ви-

дів: господарсько-правової та адміністративної, що можуть застосовуватись у вигляді штрафу та примусового поділу. Підставою для юридичної відповідальності за зловживання монополюючим становищем на ринку є встановлення фактичної, юридичної і процесуальної підстави. Метою юридичної відповідальності за зловживання монополюючим (домінуючим) становищем на ринку є попередження таких негативних проявів у сфері господарювання як недобросовісна конкуренція. Це зумовлює подальше вивчення і дослідження категорії «юридична відповідальність» у господарському праві. Постійний розвиток і вдосконалення законодавства про захист економічної конкуренції у комплексі з економічними та організаційними заходами сприяє створенню єдиної системи і ефективного механізму протидії зловживанням монополюючим (домінуючим) становищем на ринку, зокрема завдяки притягненню до відповідальності. Ключовою ж функцією АМКУ є не наповнення бюджету штрафами, а ефективний захист економічної конкуренції, зокрема через активне адвокатування конкуренції в Україні.

Список використаних джерел

1. Конституція України: Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
2. Про захист економічної конкуренції: Закон України від 11.01.2001 р. № 2210-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2210-14>.
3. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. № 4652-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15>.
4. АМКУ за 2019 рік наклав штрафів майже на 9 мільярдів. УКРИНФОРМ. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/2904573-amku-za-2019-rik-naklav-strafiv-majze-na-9-milardiv.html>.
5. Грудницький В.М. Характеристика видів зловживання монополюючим (домінуючим) становищем. Право і суспільство. 2016. № 1. С. 100–105. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2016_1_19.
6. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 р. № 8073-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>.
7. Про Антимонопольний комітет України: Закон України від 26.11.1993 № 3659-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3659-12>.
8. Швидка Т.І. Кваліфікація монополюючого становища на ринках та підстави притягнення до відповідальності за зловживання ним. Теорія і практика правознавства. 2018. Вип. 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2018_2_11.
9. Методика визначення монополюючого (домінуючого) становища суб'єктів господарювання: затв. розпорядженням Антимонопольного комітету України від 05.03.2002 р. № 49-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0317-02>.

References

1. Constitution of Ukraine. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>. (in Ukrainian).
2. On protection of economic competition: Law of Ukraine № 2210-III of January 11, 2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2210-14>. (in Ukrainian).
3. Economic Code of Ukraine: Law of Ukraine № 4652-VI of January 16, 2003. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15>. (in Ukrainian).
4. In 2019, Antimonopoly Committee of Ukraine imposed fines of almost 9 billion. UKRINFORM. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/2904573-amku-za-2019-rik-naklav-strafiv-majze-na-9-milardiv.html>. (in Ukrainian).

5. Hrudnytskyi V.M. Characteristics of types of abuse of monopoly (dominant) position. *Law and society*. 2016. № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2016_1_19. (in Ukrainian).

6. Code of Ukraine on Administrative Offenses № 8073-X of December 7, 1984. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>. (in Ukrainian).

7. On Antimonopoly Committee of Ukraine: Law of Ukraine № 3659-XII of November 26, 1993. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3659-12>. (in Ukrainian).

8. Shvydka T.I. Qualification of the monopoly position in the markets and the grounds for prosecution for its abuse. *Theory and practice of jurisprudence*. 2018. Issue 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2018_2_11. (in Ukrainian).

9. Methods for determining the monopoly (dominant) position of business entities: approved by order of Antimonopoly Committee of Ukraine № 49-p of March 5, 2002. № 49-p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0317-02>. (in Ukrainian).

МАРТИНОВАЛілія Володимирівна
mar-sofi@ukr.netк.е.н., доцент кафедри,
Східноукраїнський національний
університет імені Володимира Даля**СТАШЕВСЬКА**Ірина Василівна
irena11051982@ukr.netсудовий експерт, Луганський науково-
дослідний експертно-криміналістичний
центр МВС України**КУЗЬМЕНКО**Лілія Анатоліївна
Liliyakuzmenko87@gmail.comсудовий експерт, Луганський науково-
дослідний експертно-криміналістичний
центр МВС України

УДК 343.98

МЕХАНІЗМ ВІДВОДУ СУДОВОГО ЕКСПЕРТА У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ: ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ**MECHANISM OF REMOVAL OF A FORENSIC EXPERT IN CRIMINAL PROCEEDINGS: PROBLEM ISSUES**DOI: [https://doi.org/10.37634/efp.2020.9\(1\).6](https://doi.org/10.37634/efp.2020.9(1).6)*MARTYNOVA Liliia Volodymyrivna – PhD in Economics, Associate Professor of department, East Ukrainian National University after Volodymyr Dahl**STASHEVSKA Iryna Vasylivna – forensic expert, Luhansk Scientific Research Expert Center of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine**KUZMENKO Liliia Anatoliivna – forensic expert, Luhansk Scientific Research Expert Center of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine*

У статті комплексно досліджено механізм відводу (самовідводу) судового експерта у кримінальному процесі. За результатами проведеного дослідження здійснено умовний поділ механізму відводу (самовідводу) судового експерта на етапи відповідно до діючого КПК України та охарактеризовано їх; проаналізовано підстави відводу, за яких експерт не може виконувати свою функцію; виявлені прогалини у законодавстві стосовно регулювання деяких аспектів механізму відводу судового експерта; з'ясовано проблемні практичні питання процесуального порядку заявлення відводу (самовідводу) судового експерта. За результатами дослідження розроблені пропозиції стосовно вдосконалення чинного кримінального процесуального законодавства з відводу експерта. Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що вперше комплексно досліджено механізм відводу (самовідводу) саме судового експерта у кримінальному процесі та здійснено його аналіз з погляду правової регламентації та застосування на практиці.

* * *

В статье комплексно исследован механизм отвода (самоотвода) судебного эксперта в уголовном процессе. По результатам проведенного исследования было осуществлено условное разделение механизма отвода (самоотвода) судебного эксперта на этапы в соответствии с действующим УПК Украины и охарактеризовано их; проанализированы основания отвода при которых эксперт не может выполнять свою функцию; выявлены пробелы в законодательстве по регулированию некоторых аспектов механизма отвода (самоотвода) судебного эксперта; выяснены проблемные практические вопросы процессуального порядка заявления отвода (самоотвода) судебного эксперта. По результатам исследования разработаны предложения по усовершенствованию действующего уголовного процессуального законодательства об отводе эксперта. Научная новизна исследования заключается в том, что впервые комплексно исследован механизм отвода (самоотвода) именно судебного эксперта в уголовном процессе и осуществлен его анализ с точки зрения правовой регламентации и применения на практике.

* * *

Introduction. The Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms states that everyone has the right to a fair and public hearing within a reasonable time by an independent and impartial tribunal established by law to establish the validity of any criminal charges against him. Impartiality, impartiality, objectivity of all subjects involved in criminal proceedings, including a forensic expert, are the key to a fair and efficient trial.

The purpose of the paper is a comprehensive, comprehensive study of the mechanism of removal (self-removal) of a forensic expert in criminal proceedings and its analysis in terms of regulations and application in practice.

Results. To achieve this goal in the research process used a system of general scientific and special research methods. Terminological analysis was used to reveal the concepts used in the study. The system-structural method was used during the conditional division of the mechanism of withdrawal (self-withdrawal) into stages in accordance with the current CPC of Ukraine. The application of the method of systematic analysis of legal norms allowed to identify gaps, contradictions in the CPC of Ukraine and to formulate proposals for its improvement. The statistical method was used in the study of regulations, formation and substantiation of conclusions. According to the results of the study, a conditional division of the mechanism of withdrawal (self-withdrawal) into stages in accordance with the current CPC of Ukraine was carried out and characterized; outlined and analyzed

the grounds for dismissal on which the expert can not perform its function in accordance with current criminal procedure legislation of Ukraine; identified gaps in the legislation governing some aspects of the withdrawal mechanism; problematic practical issues of the procedural order of application for withdrawal (self-withdrawal) are clarified.

Conclusion. *During the research, substantiated proposals and recommendations were developed and formed, aimed at improving the current criminal procedure legislation on the removal of an expert in order to increase the effectiveness of its application. The scientific novelty of the obtained results is that in the first place, the mechanism of removal (self-removal) of a forensic expert in criminal proceedings is comprehensively studied and its analysis from the point of view of legal regulation and application in practice is carried out.*

Ключові слова: *відвід; механізм відводу; підстави відводу; заявлення відводу; порядок вирішення питання про відвід; оскарження рішення про відвід; наслідки відводу*

Ключевые слова: *отвод; механизм отвода; основания отвода; заявления отвода; порядок решения вопроса об отводе; обжалования решения об отводе; последствия отвода*

Keywords: *withdrawal; withdrawal mechanism; grounds for withdrawal; application for withdrawal; the procedure for resolving the issue of withdrawal; appeal against the decision on withdrawal; consequences of withdrawal*

ВСТУП

Судово-експертна діяльність у кримінальному провадженні є дуже важливою для здійснення судочинства, оскільки експерти передусім покликані сприяти встановленню обставин, які мають значення для встановлення істини, тим самим впливаючи на прийняття судових рішень. Запорукою встановлення істини судом є дотримання неупередженості, безсторонності, об'єктивності усіх суб'єктів, які беруть участь у кримінальному провадженні, а особливо це стосується судового експерта. У разі, якщо є підстави вважати, що проведення експертизи доручено упередженому, некомпетентному експерту, чинним кримінальним процесуальним кодексом передбачена можливість відводу (самовідводу) такого експерта.

Інститути відводу та самовідводу є важливими інструментами, які спрямовані на забезпечення гарантування ефективного судового захисту порушених, оспорюваних чи невизнаних прав, свобод та інтересів. Реалізація учасниками процесу права на відвід можлива лише із застосуванням та чітким дотриманням передбаченого чинним законодавством механізму відводу, оскільки недотримання встановленого порядку тягне за собою не настання юридичних наслідків його заявлення.

З огляду на вищевикладене, стає очевидним, що комплексне дослідження механізму відводу (самовідводу) судового експерта у кримінальному процесі є досить актуальним питанням.

Питанню відводу (самовідводу) учасників кримінального процесу присвячено багато праць видатних як українських, так і зарубіжних науковців та практиків, зокрема, В. Гончаренка, Ю. Грошева, Ю. Кухарука, Х. Мамедової, С. Ампенова, В. Волобуєвої, В. Заблоцького, О. Кравченка, В. Махова, В. Ревако, М. Сегая, Ю. Форіса, В. Шерстюка. Треба зазначити, що більшість наукових досліджень стосуються лише загальних питань інституту відводу або ґрунтуються на положеннях Кримінального процесуального кодексу (КПК), який був прийнятий за радянських часів, а саме механізм відводу (самовідводу) судового експерта у кримінальному процесі залишається мало дослідженими (навіть з погляду його нормативної регламентації та застосування на практиці), тому зазначена проблематика потребує належного наукового опрацювання

та законодавчого врегулювання.

МЕТА статті – комплексне, всебічне дослідження механізму відводу (самовідводу) судового експерта у кримінальному процесі та його аналіз з погляду його нормативної регламентації та застосування на практиці.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

У процесі дослідження використано систему загальнонаукових та спеціальних методів дослідження. Термінологічний аналіз використаний для розкриття понять, які використані у ході дослідження. Системно-структурний метод використовувався під час умовного поділу механізму відводу (самовідводу) судового експерта на етапи відповідно до діючого КПК України. Застосування методу системного аналізу правових норм дозволило виявити прогалини, суперечності в КПК України і сформулювати пропозиції для його вдосконалення. Статистичний метод застосовувався у вивченні нормативно-правових актів, формуванні та обґрунтуванні висновків.

РЕЗУЛЬТАТИ

Відповідно до визначення, наведеного в юридичній енциклопедії за редакцією Ю.С. Шемшученка, відвід – це усунення учасників судового процесу від участі у справі за заявою сторони, прокурора (або за власною ініціативою того, хто відводиться – самовідвід) за наявності передбачених процесуальним законом обставин, що викликають сумнів в їх неупередженості [21, с. 45]. Як зазначає Х.А. Мамедова, відвід – це правовий інститут, тобто сукупність норм, які забезпечують об'єктивність та неупередженість осіб, які беруть участь у розслідуванні та судовому розгляді справи, а також виконання інших вимог кримінально-процесуального та іншого законодавства, що визначає, які особи і за яких обставин не можуть брати участь у кримінальному та інших процесах [7]. А механізм відводу – це, найперше, сукупність процесуальних дій, які повинні бути вчинені у певній послідовності та спрямовані на отримання конкретного результату, тобто відсторонення певного учасника від справи (провадження).

Зосередимо увагу на механізмі відводу (самовідводу) експерта у кримінальному процесі, оскільки справедливість та ефективність кримінального судочинства, винесення судового рішення, що максимально відповідає категоріям справедливості та неупередже-

ності, встановлення істини у справі, головним чином, базується на системі доказів, які так само часто досліджуються за допомогою судових експертиз.

Механізм відводів (самовідводів) у кримінальному провадженні регламентує КПК України, проте він приділяє недостатньо уваги окремим проблемним питанням механізму відводу (самовідводу). Проведемо детальний аналіз юридичних конструкцій – норм, які стосуються механізму відводу (самовідводу) експерта у кримінальному провадженні відповідно до діючого КПК України.

Механізм відводу у кримінальному процесі умовно можна поділити на декілька етапів, а саме:

Етап 1. Підстави відводу за яких експерт не може виконувати свою функцію.

Відповідно до ст. 79 КПК України експерт не має права брати участі у кримінальному провадженні та відводиться за підставами, які передбачено ч. 1 ст. 77 [6], а саме:

– якщо він є заявником, потерпілим, цивільним позивачем, цивільним відповідачем, членом сім'ї або близьким родичем сторони, заявника, потерпілого, цивільного позивача або цивільного відповідача;

– якщо він брав участь у цьому ж провадженні як слідчий суддя, суддя, захисник або представник, свідок, експерт, спеціаліст, представник персоналу органу пробації, перекладач;

– якщо він особисто, його близькі родичі або члени його сім'ї зацікавлені в результатах кримінального провадження або існують інші обставини, які викликають обґрунтовані сумніви в його неупередженості.

Проте ст. 79 КПК України наголошує, що попередня участь у цьому кримінальному провадженні як спеціаліста, експерта не може бути підставою для відводу. Крім того, експерт не має права брати участі у кримінальному провадженні, якщо він проводив ревізію, перевірку тощо, матеріали яких використовуються у цьому провадженні [6].

Аналізуючи передбачені КПК України підстави для відводу експерта, треба звернути увагу на наступне:

1. Діючим КПК України визначений конкретний перелік членів сім'ї та близьких родичів. Так, відповідно до ст. 3 КПК України близькими родичами та членами сім'ї є: чоловік, дружина, батько, мати, вітчима, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, рідний брат, рідна сестра, дід, баба, прадід, прабаба, внук, внучка, правнук, правнучка, усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, особа, яка перебуває під опікою або піклуванням, а також особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом і мають взаємні права та обов'язки, зокрема особи, які спільно проживають, але не перебувають у шлюбі [6].

Треба зазначити, що поняття «член сім'ї» має різне змістове навантаження за чинним законодавством України. Так, наприклад, Сімейний кодекс (СК) України дуже широко застосовує поняття «сім'я» та «члени сім'ї», проте конкретного визначення не містить, але відповідно до ч. 2 ст. 3 цього кодексу: «Сім'ю складають особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки» [15]. Закон України «Про запобігання корупції» до членів сім'ї відносить осіб, які перебувають у шлюбі із су-

б'єктом та діти зазначеного суб'єкта до досягнення ними повноліття – незалежно від спільного проживання зі суб'єктом; будь-яких осіб, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки із суб'єктом (крім осіб, взаємні права та обов'язки яких не мають характеру сімейних), зокрема особи, які спільно проживають, але не перебувають у шлюбі [10]. Податковий кодекс України для своїх цілей визначає, що членами сім'ї фізичної особи першого ступеня споріднення вважаються її батьки, її чоловік або дружина, діти такої фізичної особи, зокрема усиновлені; членами сім'ї фізичної особи другого ступеня споріднення вважаються її рідні брати та сестри, її баба та дід з боку матері і з боку батька, онуки [9]. Ч. 1 ст. 36 Цивільного процесуального кодексу України до вищевказаної категорії відносить: чоловіка, дружину, батька, мати, вітчима, мачуху, сина, дочку, пасинка, падчерицю, брата, сестру, діда, бабу, внука, внучку, усиновлювача чи усиновленого, опікуна чи піклувальника, члена сім'ї або близького родича цих осіб [18].

Треба зазначити, що Конституційний суд у своєму рішенні від 03.06.1999 № 5-рп/99 [12] намагався визначити поняття «член сім'ї» на підставі аналізу законодавства, у якому застосовується це поняття. Цим рішенням була здійснена спроба виокремити ознаки та визначити коло сім'ї, проте цього не було досягнуто.

З аналізу вищевказаних нормативно-правових актів та багатьох інших можна дійти висновку, що поняття «член сім'ї» є категорією сімейного права і повинне бути чітко визначене саме у СК України. Однак законодавець сформував власне поняття «член сім'ї» та «близькі родичі» у КПК України, яке відповідає саме його меті.

2. Досі залишається актуальним та дискусійним питання: чи може особа, яка виконувала у провадженні функцію спеціаліста, у подальшому призначатися експертом у цьому ж провадженні? Фактично у цій підставі мова йде про те, щоб не допустити поєднання двох процесуальних функцій однією особою, оскільки попередня участь у провадженні у певному процесуальному статусі може надалі негативно вплинути на виконання обов'язків із провадження. Інтереси будь-якої особи можуть змінюватися з часом. Тому з метою забезпечення об'єктивності та неупередженості у вирішенні кримінального провадження, законодавець зобов'язує осіб, яким можна заявити відвід, вчинити самовідвід за попередньої їх участі у провадженні, або надає цим особам можливість реалізувати право на відвід із цієї підстави. Проте деякі вчені вважають, що участь однієї і тієї ж особи у провадженні не забороняється, а навпаки є доцільним з практичного погляду і не може бути підставою для відводу (самовідводу) експерта. Так, наприклад, В.М. Ревако вважає, що необхідно дозволити участь як експерта особи, що раніше виступала спеціалістом у справі [11, с. 14]. О.О. Волобуєва обґрунтовує практичну доцільність принципу постійної взаємодії слідчого з фахівцями за допомогою залучення до участі у слідчих діях фахівця, що раніше брав участь (як спеціаліст або експерт) у слідчих діях із даної кримінальної справи [3, с. 7]. Х. Мамедова зауважує, що проведення будь-якої експертизи тим же фахівцем, який брав участь в ог-

ляді місця події, не викличе його необ'єктивних висновків, а, навпаки, зробить їх більш обґрунтованими [7]. Проте М.Я. Сегай та Ю.Б. Форіс заявляють, що поєднання функцій спеціаліста та судового експерта є неприпустимим, проте це є повсякденною практикою [13, с. 12]. Треба зазначити, що таке неоднозначне тлумачення норм кримінального процесуального законодавства, а саме ч. 1 ст. 77 у частині: «якщо він брав участь у цьому ж провадженні як слідчий суддя, суддя, захисник або представник, свідок, експерт, спеціаліст, представник персоналу органу пробації, перекладач» [6] визвано безпосередньо його недосконалістю. Як слушно зазначає вчений Є.Ю. Семенов, що відповідно до цієї статті експерт може виконувати не одну експертизу у кримінальній справі, спеціаліст може залучатися не тільки для однієї слідчої дії, перекладач може неодноразово допомагати слідчому та суду у перекладі показань, висновків тощо. Якщо ж слідувати тією логікою, що особа, яка була спеціалістом, може виконувати функцію експерта у кримінальній справі, тоді слід домислювати далі та сказати, що експертом може бути призначена особа, яка була перекладачем та секретарем судового засідання у цій же справі. А це суперечить правилу про неможливість поєднання різних процесуальних функцій у процесі [14].

На нашу думку, особі, котра залучається у провадженні як спеціаліст, може бути доручено проведення експертизи, якщо вона має право на її проведення відповідно до Закону України «Про судову експертизу». Безумовно участь спеціаліста під час розгляду проваджень полегшує роботу як суду, так і експерта. Спеціаліст відіграє позитивну роль у призначенні експертизи. Він виконує підготовчий етап перед тим, як відправити матеріали на експертизу, який є дуже важливим для забезпечення повноти дослідження та його об'єктивності, сприяє наданню консультативно-довідкової та технічної допомоги при встановленні обставин справи. Проте, це питання потребує подальшого належного наукового опрацювання та законодавчого врегулювання.

3. Звертаємо увагу, що інтерес у кримінальному процесі набуває багатоаспектного значення. Слід зазначити, що останнім часом проблема інтересу набула актуальності та стала однією із центральних у різних галузях юридичної науки [19], зокрема і кримінальному процесі. Проблема інтересу (заінтересованості) більш дослідженою є в науці цивільного процесу. Заінтересованість прийнято поділяти на юридичну та побутову (фактичну). Сутність юридичної заінтересованості полягає в тому, що рішення суду може безпосередньо вплинути на права й обов'язки особи, яка порушує процес або бере в ньому участь. За фактичної заінтересованості такі наслідки не настають. Юридична заінтересованість буде мати місце тоді, коли від результату кримінального провадження в експерта виникнуть, зміняться або припиняться певні права або обов'язки. Побутова ж заінтересованість буде полягати у тому, що висновок судової експертизи може мати вплив на особисті стосунки експерта з оточуючими. Приведемо приклад: експерт може заявити самовідвід з цієї підстави, якщо він або його близькі родичі тією чи іншою мірою залежні від однієї зі сторін.

Треба зазначити, що, на думку деяких видатних науковців, підставу для відводу експерта «заінтересованість» можна взагалі виключити та не виділяти як окрему, оскільки вона є складовою будь-якої іншої підстави, наприклад, наявність родинних зв'язків, участь у попередньому розгляді цього провадження тощо. Проте, на нашу думку, така позиція деяких вчених є досить необґрунтованою, тому що зазначені у ст. 79 КПК України підстави відводу експерта сформульовані внаслідок узагальнення та аналізу судової практики, а значить вони доволі часто повторювалися і тому неможливо було не звернути на них увагу. Тому законодавець і виокремив її в окрему підставу.

Також зацікавленість експерта може проявлятися опосередковано, тобто через заінтересованість керівника експертної установи у кримінальному провадженні, а також заступника керівника, керівника підрозділу. Безперечно, що будь-який експерт спеціалізованої експертної установи є адміністративно підпорядкований керівнику. Тому, на нашу думку, сторони, учасники кримінального провадження повинні мати право змінити установу з метою відстоювання об'єктивності експертного дослідження. На підтримку нашої думки наведемо пропозицію вченої О. Волобуєвої: «ст. 4 Закону України «Про судову експертизу» необхідно доповнити «заборону провадження експертизи або припинення вже розпочатого експертного дослідження, якщо в його результатах встановлено зацікавленість (обставини якої передбачено законом) керівника експертної установи»» [3, с. 10]. А також погоджуємося з думкою О. Волобуєвої, що відповідно статтю КПК України необхідно доповнити частиною з таким змістом: «Якщо стосовно керівника експертної установи встановлено обставини, передбачені ст. 77 цього Кодексу, це тягне неможливість проведення експертизи у цій установі або негайне припинення вже розпочатої експертизи.» [3, с.10]. Проте вважаємо, що радикальним рішенням проблеми зацікавленості як з боку експерта, так і з боку керівного складу установи, а також з метою забезпечення об'єктивного та неупередженого розподілу матеріалів, буде саме запровадження автоматизованої системи розподілу експертних проваджень між експертами в експертних установах. Даний розподіл повинен бути запроваджений в усіх державних спеціалізованих установах судової експертизи. Експерт, якому буде доручено провести експертне дослідження, буде призначатися за допомогою автоматизованої системи на етапі реєстрації експертних матеріалів з урахуванням спеціалізації та рівномірного навантаження для кожного експерта, за принципом випадковості та у хронологічному порядку надходження матеріалів, а також з урахуванням вимог профільного, процесуальних законів та інших нормативно-правових актів, які регулюють судово-експертну діяльність.

4. Як бачимо, підстави для відводу є чітко сформульованими і не допускають різного тлумачення (розуміння). Проте ч. 1 ст. 77 КПК України виділяє, що «...існують інші обставини, які викликають обґрунтовані сумніви в його неупередженості...» [6], тим самим робить перелік підстав, за якими можна ініціювати відвід експерта невичерпним. Треба зазначити, що й сам критерій «неупередженості» є оціночним,

тому треба завжди розглядати кожний випадок індивідуально та виходити з конкретних обставин.

Етап 2. Реалізація права на відвід – заявлення відводу (суб'єктивний склад, форма заявлення відводу, зміст заяви, момент подання заяви).

Відповідно до ст. 80 КПК України за наявності підстав, передбачених цим Кодексом, експерт зобов'язаний заявити самовідвід, а також за цими ж підставами їм може бути заявлено відвід особами, які беруть участь у кримінальному провадженні. Заяви про відвід можуть бути заявлені як під час досудового розслідування, так і під час судового провадження. Заяви про відвід під час досудового розслідування подаються одразу після встановлення підстав для такого відводу. Заяви про відвід під час судового провадження подаються до початку судового розгляду. Подання заяви про відвід після початку судового розгляду допускається лише у випадках, якщо підстава для відводу стала відома після початку судового розгляду. Відвід повинен бути вмотивованим [6].

З аналізу вищезазначеної норми КПК України можна виокремити складові механізми відводу експерта, а саме:

1. Коло осіб, які мають право заявити відвід експерту – суб'єктивний склад. Особи, які беруть участь у кримінальному провадженні за своїм об'ємом правосуб'єктності, інтересами є досить різноманітними та всі вони об'єднані загальним найменуванням «учасники кримінального провадження» [5, с. 824]. Так згідно із п. 25 ч. 1 ст. 3 КПК України «учасники кримінального провадження» – це сторони кримінального провадження, потерпілий, його представник та законний представник, цивільний позивач, його представник та законний представник, цивільний відповідач та його представник, представник юридичної особи, стосовно якої здійснюється провадження, третя особа, стосовно майна якої вирішується питання про арешт, інша особа, права чи законні інтереси якої обмежуються під час досудового розслідування, особа, стосовно якої розглядається питання про видачу в іноземну державу (екстрадиція), заявник, зокрема викривач, свідок та його адвокат, понятий, заставодавець, перекладач, експерт, спеціаліст, представник персоналу органу пробації, секретар судового засідання, судовий розпорядник [6]. Проте треба зазначити, що даний перелік не є вичерпним. Зазначимо, що до цього переліку необхідно додати також: представників служби у справах дітей та уповноваженого підрозділу органів Національної поліції відповідно до ст. 496 КПК України; представника адміністрації дитячої установи, якій передано під нагляд неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого, як запобіжний захід відповідно до ст. 493 КПК України; особистого поручителя, який бере участь у кримінальному провадженні у випадку застосування до підозрюваного чи обвинуваченого запобіжного заходу у вигляді особистої поруки відповідно до ст. 180 КПК України [6].

Зазначені особи наділяються відповідним процесуальним статусом, вони у тій чи іншій формі беруть участь у кримінальному провадженні, вступають між собою у процесуальні правовідносини, а тому вони є учасниками кримінального провадження.

Підсумуємо, що заявити експерту відвід можуть

особи, які є учасниками кримінального провадження, тобто під час кримінального провадження вступають між собою у правовідносини з метою здійснення певної процесуальної функції.

2. Форма заявлення відводу – процесуальний документ. Відвід (самовідвід) ініціюється у формі процесуального документа, тобто заяви. Чинним КПК України не визначено, в якій формі може бути подано заяву, а це дає підстави говорити, що у даному процесуальному законі не дотримуються вимоги стосовно ясності, визначеності, недвозначності правової норми. На думку деяких науковців-процесуалістів, заяви про відвід подаються письмово з викладенням його мотивів та підстав [1, с. 119]. Проте інші науковці вважають, що за загальним правилом відвід або самовідвід можуть бути заявлені як у письмовій формі – у вигляді окремого документа, так і в усній – заява заноситься до протоколів слідчої дії або судового засідання. До прийняття рішення стосовно заявленого відводу чи самовідводу відповідні суб'єкти кримінально-процесуальної діяльності продовжують виконувати свої функції. Факт подання такої заяви не зупиняє проведення слідчих чи інших процесуальних дій [5, с. 82].

Вважаємо, що правильною є позиція тих науковців, які стверджують про можливість заявлення про відвід як в усній, так і в письмовій формі. Як зазначалося вище, норми КПК України не містять конкретних вимог до форми подання заяви про відвід експерта. Тому стверджувати про неможливість заявлення заяви в усній формі це, передусім, є порушенням та обмеженням прав учасників кримінального процесу.

Наведемо приклади: провадження № 1-кп/535/152/19, ухвала суду від 03.10.2019: «Під час підготовчого судового засідання обвинувачений ОСОБА_1 в усній формі заявив про відвід прокурора...», але у задоволенні заяви було відмовлено на підставі того, що суд не вбачає підстав для відводу, оскільки жодних об'єктивних доказів суду надано не було [16]; провадження 1-кп/490/262/2018, ухвала суду від 28.01.2019: «...надійшла заява про відвід всім експертам Миколаївського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України...», але у задоволенні заяви було відмовлено на підставі того, що підстави для задоволення заяви про відвід всіх експертів Миколаївського НДЕКЦ МВС України відсутні, оскільки викладені у заяві про відвід обставини нічим не підтверджені, тобто заява є необгрунтованою, а тому задоволенню не підлягає [17]. Як бачимо, на практиці заява про відвід може бути подана як у письмовій формі, так і в усній.

Але треба звернути увагу на те, що під час розгляду судового провадження передбачено обов'язковість його фіксації за допомогою технічних засобів і тому заява про відвід експерта в усній формі буде зафіксована. Проте інша справа, коли заява про відвід заявлена на стадії досудового розслідування, де його фіксація за допомогою технічних засобів не є обов'язковою, а також ч. 2 ст. 81 КПК України передбачено, що відводи (за виключенням слідчого судді), а значить і відвід експерта, під час досудового розслідування розглядає слідчий суддя [6], тому доцільним є подання заяви про відвід експерта у письмовій формі.

Зауважимо, що для подальшого уникнення супе-

речностей це питання потребує подальшого опрацювання та належного законодавчого урегулювання.

3. Зміст заяви. Чинний КПК України, зокрема ст. 80, не містить вимог, які висуваються до змісту заяви про відвід експерта, тобто тих, які є обов'язковими для прийняття її до розгляду. Тому заява про відвід може подаватися у довільній формі. Проте все-таки до відводу висувається вимога, але лише одна, та стосується вона вмотивованості. Дана вимога передбачає обов'язкове наведення особою (учасниками кримінального провадження), яка заявляє відвід експерта, належних та достатніх підстав, які є достатніми для задоволення такої вимоги.

На наш погляд, також однією з необхідних умов для задоволення заяви про відвід експерта є її обґрунтованість, оскільки саме вона передбачає наявність доказів, що підтверджують обставини, які обмежують участь у кримінальному провадженні експерта, а не їх припущення. «Вмотивувати» означає наводити аргументи, докази, які пояснюють, виправдовують певні дії, вчинки тощо або доводять їх необхідність [2, с. 1506]. Тому пропонуємо викласти ч. 5 ст. 80 КПК України у наступній редакції: *«Відвід повинен бути вмотивованим та обґрунтованим.»*

Також треба зазначити, що на думку Е. Абібуллаєва, з якою погоджуємося повністю, ця вимога не може бути підставою для неприйняття та не розгляду відводу, тому що оцінку вмотивованості суд надасть вже під час розгляду відводу по суті, відмовивши у задоволенні якого у разі невмотивованого відводу [1, с. 122].

У разі подання заяви про відвід у письмовій формі, треба зазначити, що заява – це документ, який містить прохання особи в усній або (переважно) письмовій формі стосовно здійснення своїх прав або захисту інтересів, тому він повинен мати обов'язкові реквізити та всі необхідні складові, властиві офіційним документам, що подаються до суду. На нашу думку, заява про відвід експерта повинна складатися з наступних частин:

– вступна (найменування суду та його адреса, ПІБ слідчого судді, ПІБ заявника та його процесуальний статус, а також адреса тощо, назва документа);

– мотивувальна (має викладати мотивування відводу, вимоги та підстави якого містяться в чинному КПК України). Вмотивованість обґрунтовується переліком підстав, які виключають можливість проведення судової експертизи конкретною особою (установою). У заяві про відвід повинно міститися конкретне посилання та аргументовано доведено можливість впливу вказаних факторів (підстав) на проведення експертизи;

– прохальна (ініціатор просить слідчого суддю, суд задовольнити вказану заяву про відвід). Зауважимо, заява про відвід повинна бути викладена у коректній формі з повагою до правосуддя та конкретного судді.

Також до заяви повинні бути додані докази, що підтверджують існування підстав для відводу експерта.

Проте залишається питання стосовно складання заяви про відвід (самовідвід) експерта державної спеціалізованої установи судових експертів.

4. Момент подання заяви. Так, ч. 3 ст. 81 КПК України – заяви про відвід можуть бути заявлені як

під час досудового розслідування, так і під час судового провадження [6]. Тобто, виходячи з вказаної норми, є два моменти подання заяви про відвід (самовідвід): під час досудового розслідування; під час судового провадження.

Зазначимо, що судова експертиза може бути проведена як на стадії досудового розслідування, так і на стадії судового провадження. Виходячи з цього, момент подання заяви стосовно відводу експерта може бути як під час досудового розслідування: до початку проведення судової експертизи і після початку проведення судової експертизи; а також під час судового провадження: до початку проведення судової експертизи та після початку проведення судової експертизи.

Також ч. 4 ст. 81 КПК України передбачено, що заяви про відвід під час досудового розслідування подаються одразу після встановлення підстав для такого відводу. Заяви про відвід під час судового провадження подаються до початку судового розгляду. Подання заяви про відвід після початку судового розгляду допускається лише у випадках, якщо підстава для відводу стала відома після початку судового розгляду [6]. Це означає, що законодавець чітко встановив часові межі подання заяви про відвід (самовідвід) залежно від перебування кримінального провадження на різних стадіях.

Отже, підсумуємо, що застосовуючи положення КПК України до відводу експерта також можна визначити два моменти: до початку проведення судової експертизи та, – у виняткових випадках, – після початку проведення судової експертизи незалежно від стадії кримінального провадження на якій призначена експертиза.

Зосередимо увагу на проведенні експертиз в експертних установах.

Н. Мещерякова пише, що у випадку призначення експертизи державній експертній установі сторони практично не мають можливості заявити відвід експерту – його призначає керівник установи або підрозділу, а сторони можуть довідатися про особу експерта тільки після проведення експертизи [14]. Л. Головченко акцентує: «...ми атестуємо судових експертів, а не Інститут. І тому призначити судову експертизу потрібно саме судовим експертам, а не директору цієї установи» [8].

Зазначимо, що одержавши постанову про призначення експертизи, керівник експертної установи доручає проведення експертизи одному чи декільком експертам. А отже, саме керівник, а не суд, не слідчий суддя, не слідчий, вирішує питання, хто саме буде надавати експертний висновок. Тому слід погодитися, зокрема, з О. Кравченком та О. Яцюком, що керівник експертної установи «є не тільки адміністратором, але й, по суті, процесуальною фігурою» [4, с. 38]. Як зазначає Є.О. Семенов, «керівнику експертної установи не важко влаштувати «відвід» експерта в межах експертної установи, навіть примусово відправивши його у відпустку, передати дослідження від одного експерта до іншого, а слідчому або суду повідомити, що експерт не може взяти участь у кримінальному провадженні з огляду на поважні обставини. При цьому аж ніяк не порушується ухвала або постанову про призначення експертизи установі» [14].

Вважаємо, що питання процесуального статусу, прав та обов'язків в процесі керівника експертної установи потребують подальшого дослідження та законодавчого врегулювання.

Етап 3. Прийняття заяви до розгляду.

Чинним КПК України не встановлено спеціальних умов стосовно прийняття слідчим суддею, судом заяви про відвід (самовідвід) експерта, окрім вище зазначених, а саме: учасників кримінального провадження, які можуть ініціювати відвід; наявності підстав для відводу; вмотивованості та моменту подання заяви. Також ст.ст. 80, 81 КПК України не містять випадків залишення заяви про відвід без руху з причин невмотивованості чи з будь-яких інших підстав. А тому всі подані заяви про відвід експерта незалежно від форми їх подання та структури повинні бути прийняті до розгляду. Проте, яке рішення буде прийняте судом, слідчим суддею під час вирішення питання про заявлений відвід експерта буде залежати безпосередньо від наявності підстав, вмотивованості та обґрунтованості поданої заяви.

Етап 4. Розгляд заяви (порядок вирішення питання про відвід).

Відповідно до ч. 2 ст. 81 КПК України відводи під час досудового розслідування розглядає слідчий суддя, а під час судового провадження – суд, який його здійснює [6]. Деякі науковці не погоджуються з тим, що усі відводи під час досудового розслідування розглядає слідчий суддя. Підтримуємо дану позицію науковців, особливо коли це стосується відводу експерта експертної установи на стадії досудового розслідування у період з початку виконання експертизи до отримання результатів експертизи ініціатором її призначення.

За результатами розгляду заяви про відвід та відповідно до КПК України слідчим суддею, судом може бути прийняте одне з наступних рішень: задоволення заяви про відвід; відмова в її задоволенні; залишення заяви про відвід без розгляду з мотивів зловживання правом на повторний відвід; відмова у прийнятті до розгляду заяви про відвід, поданої з пропуском відповідної стадії.

Також ч. 3 ст. 81 КПК України передбачено, що під час розгляду відводу має бути вислухана особа, якій заявлено відвід, якщо вона бажає дати пояснення, а також думка осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні [6].

Згідно з ч.ч. 1, 2 ст. 80 КПК України за наявності підстав, передбачених ст.ст. 75-79 цього Кодексу, експерт зобов'язаний заявити самовідвід [6]. За цими ж підставами йому може бути заявлено відвід особами, які беруть участь у кримінальному провадженні. А отже, за наявності підстав заявлення експертом самовідводу є не правом, а обов'язком, тому що це обставини, які виключають можливість його участі у кримінальному провадженні. Таким чином, вважаємо, що розгляд по суті заяви про відвід експерта повинен відбуватися навіть за наявності клопотання ініціатора відводу про залишення заяви про відвід без розгляду.

Як передбачено ч. 3 ст. 81 та ч. 3 ст. 371 КПК України питання про відвід вирішується у нарадчій кімнаті [6]. Проте у разі, коли заява про відвід залишається без розгляду, наприклад, має ознаки зловжи-

вання правом на відвід, або відмови у прийнятті до розгляду заяви про відвід поданої з пропуском відповідної стадії, тобто у разі розгляду заяви не по суті, на нашу думку, є можливим постановити ухвалу слідчим суддею, судом без виходу до нарадчої кімнати. Відповідно до ч. 4 ст. 371 КПК України ухвала, постановлена без виходу до нарадчої кімнати, заноситься секретарем судового засідання в журнал судового засідання [6].

Згідно зі ст. 28 КПК під час кримінального провадження кожна процесуальна дія або процесуальне рішення повинні бути виконані або прийняті в розумні строки [6].

Верховний Суд України у листі головам апеляційних судів України № 1-5/45 від 25.01.2006 зазначає, що «критерії оцінювання розумності строку розгляду справи є спільними для всіх категорій справ (цивільних, господарських, адміністративних чи кримінальних) ... <...> ... Відповідальність держави за затягування провадження у справі, як правило, настає в разі нерегулярного призначення судових засідань, призначення судових засідань з великими інтервалами, затягування при переданні або пересиланні справи з одного суду в інший, невжиття судом заходів для дисциплінування сторін у справі, свідків, експертів» [20].

Підсумовуючи наведене у цьому пункті, зазначимо, що цей порядок вирішення питання про відвід експерта потребує додаткового дослідження та урегулювання.

Етап 5. Процесуальний документ, яким оформлюються наслідки розгляду заяви про відвід.

Процесуальним документом, яким оформлюється результат розгляду заяви про відвід судового експерта, є ухвала про задоволення заяви про відвід або відмову у задоволенні заяви про відвід. Ухвала слідчого судді, судді (суду) повинна бути вмотивованою. Відповідно до ч. 4 ст. 370 КПК України вмотивованим є рішення, в якому наведені належні і достатні мотиви та підстави його ухвалення [6].

Судове рішення проголошується прилюдно, негайно після виходу суду з нарадчої кімнати.

Етап 6. Можливість оскарження прийнятого рішення стосовно відводу.

Треба зазначити, що чинним КПК України не передбачено можливості оскарження прийнятого судом відповідного рішення у формі ухвали про задоволення заяви про відвід або про відмову в її задоволенні. Також такої можливості не передбачено і іншими процесуальними кодексами України.

Усі сумніви у рамках кримінального процесу, зокрема стосовно неупередженості експерта, об'єктивності та обґрунтованості наданого ним висновку, мають трактуватися на користь обвинуваченого. У більшості випадків судові експерти навряд чи визнають себе зацікавленим у результатах проведеної ними експертизи.

Звернемо увагу, що в Україні дуже поширена проблема зловживання своїми правами та свідоме ігнорування обов'язками. Зокрема, це стосується і відводу експерта або не заявлення самовідводу з метою досягнення прихованих цілей.

З аналізу судової практики зазначимо, що через відсутність можливості оскарження ухвал стосовно відводів, у ній може лише поверхнево зазначитися,

що заяви не містять підстав, що підтверджують сумніви у необ'єктивності судового експерта. Трапляються і такі випадки, коли слідчий суддя, суд не обґрунтовують відмову та надають невірне обґрунтування відмови у задоволенні відводу експерта. Тому, на нашу думку, надання можливості оскарження ухвали про відмову у задоволенні відводу, найперше, спонукатиме слідчого суддю, суд відповідальніше ставитись до обґрунтування прийнятого ним рішення стосовно відводу експерта під час винесення ухвали, а також дисциплінуватиме та спонукатиме експерта відповідальніше ставитись до свого обов'язку заявити самовідвід при наявності відповідних підстав.

Етап 7. Наслідки відводу.

Згідно із ч. 2 ст. 83 КПК України у разі задоволення відводу експерта до кримінального провадження повинні бути залучені інші учасники у строк, визначений слідчим суддею, судом [6]. Вважаємо, що строком, протягом якого повинен бути залучений експерт, має бути мінімальний проміжок часу, для того щоб забезпечити розгляд кримінального провадження у розумний строк.

ВИСНОВКИ

Інститут відводу експерта є однією з гарантій забезпечення правосуддя незалежною, об'єктивною, обґрунтованою експертизою. Порухення порядку розгляду відводу експерта є, по-перше, порушенням вимог кримінального процесуального закону, по-друге, в будь-якому разі ставить під сумнів неупередженість, об'єктивність та обґрунтованість висновку експерта, що зі свого боку може призвести до прийняття несправедливого та упередженого судового рішення.

Механізм відводу експерта у кримінальному процесі умовно може бути поділений на декілька етапів. Треба зазначити, що кожен з цих етапів потребує подальшого глибокого дослідження та вдосконалення.

З аналізу норм чинного кримінального процесуального законодавства стає очевидним, що на експерта не можуть розповсюджуватися ті норми стосовно відводу, в яких йдеться виключно про слідчих суддів, суддів. Вважаємо, що перелік підстав відводу експерта повинен бути розроблений виключно для експертів залежно від суб'єктів судово-експертної діяльності та виокремлений в окрему статтю КПК України. Для уникнення подальших суперечностей та невизначеності необхідно на законодавчому рівні розробити та запровадити автоматизовану систему розподілу експертних проваджень між експертами в експертних установах; визначити форму заявлення відводу – процесуальний документ, його зміст із зазначенням обов'язкових реквізитів та всіх необхідних складових; окреслити моменти подання заяви саме про відвід експерта; визначити процесуальний статус, права та обов'язки у процесі керівника експертної установи; розширити види та форми прийняття судового рішення; надати можливість оскарження прийнятого рішення стосовно відводу експерта. Все це є важливим для становлення правильної практики щодо розгляду відводу експерта.

Досліджуючи прогалини механізму відводу (самовідводу) експерта, вважаємо, що вдосконалення такого механізму створюватиме додаткову гарантію захисту

прав учасників кримінального процесу, оскільки, найперше, запобігатиме можливостям зловживань у розгляді кримінального провадження, а також забезпечить більш високий рівень захисту прав та законних інтересів учасників кримінального провадження, неупередженість судового експерта, що зі свого боку призведе до справедливого та ефективного судочинства, винесення судового рішення, яке буде відповідати критеріям справедливості та неупередженості, встановлення істини у справі, що базується на системі доказів, які часто досліджуються за допомогою судових експертів.

Список використаних джерел

1. Абібуллаєв Е. Відвід слідчого судді, судді, суду у кримінальному провадженні. Слово національної школи суддів України. 2016. № 2(15). С. 117-128.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
3. Волобуєва О.О. Взаємодія слідчого з фахівцями під час збору інформації про особу, що скоїла злочин: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Київ. нац.ун-т внутр.справ. Київ, 2006. 20 с.
4. Кравченко О.А., Яцюк О.В. Деякі аспекти кримінально-процесуальної діяльності експерта та керівника експертної установи. Держава та регіони. Серія: Право. 2003. № 2. С. 38-39.
5. Кримінальний процес: підручник / за ред. В.Я. Тація та ін. Х.: Право, 2013. 824 с.
6. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12>
7. Магомедова Х.А.-к. Інститут отводов в советском уголовном судопроизводстве: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. М., 1984. URL: <https://www.disscat.com/content/institut-otvodov-v-sovetskom-ugolovnom-sudoproizvodstve>
8. Медведєва О. Судовий експерт - фігура незалежна. URL: <https://www.minjust.gov.ua/0/35974>
9. Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>
10. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text>
11. Ревака В.М. Форми використання спеціальних пізнавань в досудовому провадженні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Нац. юр. акад. України ім. Я. Мудрого. Харків, 2006. 21 с.
12. Рішення Конституційного Суду України у справі про офіційне тлумачення терміну «член сім'ї» від 03.06.1999. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-99#Text>
13. Сегай М.Я., Форіс Ю.Б. Науково-практичний коментар до Закону України «Про судову експертизу». Експертизи у судовій практиці. К., 2004. С. 3-50.
14. Семенов С.О. Актуальні проблеми відводу експерта у кримінальній справі та шляхи їх вирішення. Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2011. № 4. С. 491-509.
15. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 № 2947-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>
16. Ухвала Котелевського районного суду Полтавської області від 03.10.2019 (Провадження № 1-кп/535/152/19). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/84708982>
17. Ухвала Центрального районного суду м. Миколаєва від 28.01.2019 (Провадження 1-кп/490/262/2018). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/79436597>
18. Цивільний процесуальний кодекс України: від 18.03.2004 № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15/conv#n6315>

19. Шпотаківська О.В. Суспільні та особисті інтереси у кримінальному судочинстві: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Нац. акад. внутр. справ України. Київ, 2005. 18 с.

20. Щодо перевищення розумних строків розгляду справ: Лист Верховного суду України від 25.01.2006 № 1-5/45. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v5_45700-06#Text

21. Юридична енциклопедія: в 6 т. / Ю.С. Шемшученко та ін. Київ: Юрид. думка, 2002. Т. 4. 768 с.

References

1. Abibullaiev E. *Withdrawal of the investigating judge, judge, court in criminal proceedings. Word of the National School of Judges of Ukraine*. 2016. № 2(15). pp. 117-128 (in Ukrainian).
2. *Large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language* / ed. V.T. Busel. Kyiv; Irpin: Perun, 2005. 1728 p. (in Ukrainian).
3. Volobuieva O.O. *Interaction of the investigator with specialists during the collection of information about the person who committed the crime dissertation abstract...* PhD in Law: 12.00.09 / Kyiv National University of Internal Affairs. Kyiv, 2006. 20 p (in Ukrainian)
4. Kravchenko O.A., Yatsiuk O.V. *Some aspects of criminal procedure of the expert and the head of the expert institution. State and regions. Series: Law*. 2003. № 2. pp. 38-39. (in Ukrainian)
5. *Criminal procedure: textbook* / ed. V.Y. Tatsii et al. Kharkiv: Law, 2013. 824 p. (in Ukrainian)
6. *Criminal Procedure Code of Ukraine from 13.04.2012 № 4651-VI*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12> (in Ukrainian)
7. Magomedova Kh.A.-k. *Institute of recusals in Soviet criminal proceedings: diss ... PhD in Law: 12.00.09*. Moscow, 1984. URL: <https://www.dissercat.com/content/institut-otvodov-v-sovetskom-ugolovnom-sudoproizvodstve> (in Russian).
8. Medvedieva O. *A forensic expert is an independent figure*. URL: <https://www.minjust.gov.ua/0/35974> (in Ukrainian)
9. *Tax Code of Ukraine from 02.12.2010 № 2755-VI*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> (in Ukrainian)
10. *On Prevention of Corruption: Law of Ukraine of 14.10.2014 № 1700-VII*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text> (in Ukrainian)
11. Revaka V.M. *Forms of use of special knowledge in pre-trial proceedings: abstract ... PhD in Law: 12.00.09 / National Law Academy of Ukraine after Ya. Mudryi*. Kharkiv, 2006. 21 p. (in Ukrainian)
12. *The decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case of the official interpretation of the term "family member" from 03.06.1999*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-99#Text> (in Ukrainian)
13. Sehai M.Ya., Foris Yu.B. *Scientific and practical commentary to the Law of Ukraine "On forensic examination". Examinations in judicial practice*. Kyiv, 2004. pp. 3-50. (in Ukrainian)
14. Semenov Ye.O. *Actual problems of removing an expert in a criminal case and ways to solve them. Scientific Bulletin of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*. 2011. № 4. pp. 491-509. (in Ukrainian)
15. *Family Code of Ukraine from 10.01.2002 № 2947-III* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>
16. *Decision of the Kotelevsky District Court of the Poltava Region of October 3, 2019 (Proceedings № 1-кп/535/152/19)*. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/84708982> (in Ukrainian)
17. *Decision of the Central district court of Mykolaiv from January 28, 2019 (Proceedings 1-кп/490/262/2018)*. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/79436597> (in Ukrainian)
18. *Civil Procedure Code of Ukraine: from 18.03.2004 № 1618-IV*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15/conv#n6315> (in Ukrainian)
19. Shpotakivska O.V. *Public and personal interests in criminal proceedings: abstract ... PhD in Law: 12.00.09 / National Academy of Internal Affairs of Ukraine*. Kyiv, 2005. 18 p. (in Ukrainian)
20. *Concerning exceeding reasonable terms of consideration of cases: Letter of the Supreme Court of Ukraine from 25.01.2006 № 1-5/45*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v5_45700-06#Text (in Ukrainian)
21. *Legal encyclopedia in 6 vol. / ed. Yu.S. Shemshuchenko et al*. Kyiv: Legal opinion, 2002. Vol. 4. 768 p. (in Ukrainian)

СТОСОВНО ПРОЦЕДУРИ ПОНОВЛЕННЯ ДОГОВОРІВ ОРЕНДИ

Regarding the procedure for the renewal of lease agreements

5 грудня 2019 р. Верховна Рада України прийняла Закон України № 340-ІХ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії рейдерству», який в народі отримав назву «антирейдерський закон». Цим Законом запроваджуються зміни, зокрема до Земельного кодексу України (ЗКУ) та Закону України (ЗУ) «Про оренду землі». Таким чином, із 15 липня 2020 р. набрали чинності нові правила продовження договорів оренди земельних ділянок.

Виникають наступні питання:

1. Які правові підстави передбачають поновлення договору оренди землі?
2. Яким чином здійснюється пролонгація укладених договорів оренди земельних ділянок?
3. Що робити з договорами, які були укладені до законодавчих змін, потрібно їх переукладати чи ні?

ВІДПОВІДЬ

Відповідно до оновленої ст. 33 ЗУ «Про оренду землі», після закінчення строку, на який було укладено договір оренди землі, орендар, який належно виконував обов'язки за умовами договору, має переважне право перед іншими особами на укладення договору оренди землі на новий строк.

Орендар, який має намір скористатися переважним правом на укладення договору оренди землі на новий строк, зобов'язаний повідомити про це орендодавця до закінчення строку дії договору оренди землі у строк, встановлений цим договором, але не пізніше як за один місяць до закінчення строку дії договору оренди землі. У разі смерті орендодавця до закінчення строку дії договору оренди землі орендар, який має намір скористатися переважним правом на укладення договору оренди землі на новий строк, зобов'язаний повідомити про це спадкоємця земельної ділянки протягом одного місяця з дня, коли йому стало відомо про перехід права власності на земельну ділянку.

До листа-повідомлення про укладення договору оренди землі на новий строк орендар додає проект договору.

Під час укладення договору оренди землі на новий строк його умови можуть бути змінені за згодою сторін. У разі недосягнення домовленості відносно орендної плати та інших істотних умов договору переважне право орендаря на укладення договору оренди землі припиняється.

Орендодавець у місячний строк розглядає надісланий орендарем лист-повідомлення з проектом договору оренди, перевіряє його на відповідність вимогам закону, узгоджує з орендарем (за необхідності) істотні умови договору і в разі відсутності заперечень укладає договір оренди.

У разі смерті орендодавця перебіг строків, визначених ч.ч. 2 і 5 цієї статті, зупиняється до моменту

повідомлення орендаря про перехід права власності на земельну ділянку.

З дня, коли орендарю стало відомо про перехід права власності на земельну ділянку до спадкоємця або територіальної громади, перебіг зазначених строків продовжується з урахуванням строку, що минув до їх зупинення.

Відмова, а також наявне зволікання в укладенні нового договору оренди землі можуть бути оскаржені в суді.

У разі зміни меж або цільового призначення земельної ділянки вимоги цієї статті не застосовуються.

Окрім вищезазначених положень ЗУ «Про оренду землі», процедуру поновлення договорів оренди землі регламентовано ст. 126-1 ЗКУ.

Так, ст. 126-1 ЗКУ регулює питання поновлення низки цивільно-правових договорів, у т.ч. договорів оренди земельних ділянок.

Відповідно до неї договором оренди землі може встановлюватися умова стосовно поновлення такого договору.

Якщо договір містить умову про його поновлення після закінчення строку, на який його укладено, цей договір поновлюється на такий самий строк і на таких самих умовах. Поновленням договору вважається поновлення договору без вчинення сторонами договору письмового правочину про його поновлення у разі відсутності заяви однієї із сторін про виключення з Державного реєстру речових прав на нерухоме майно відомостей про поновлення договору. Вчинення інших дій сторонами договору для його поновлення не вимагається.

Сторона договору, яка бажає скористатися правом відмови від поновлення договору не пізніше як за місяць до дати закінчення дії такого договору, подає до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно заяву про виключення з цього реєстру відомостей про поновлення договору.

У разі відсутності заяви про виключення з Державного реєстру речових прав на нерухоме майно відомостей про поновлення договору до дати закінчення дії такого договору після настання відповідної дати закінчення дії договору державна реєстрація речового права продовжується на той самий строк.

Аналіз вищезазначених положень дозволяє виокремити **дві окремі правові підстави поновлення договору оренди землі:**

1. Переукладення договору оренди землі на новий строк (ст. 33 ЗУ «Про оренду землі»);
2. Так зване «автоматичне» поновлення договору на той самий строк і на тих самих умовах (ст. 126-1 ЗКУ).

Алгоритм поновлення договору за ст. 33 ЗУ «Про оренду землі» виглядає так: 1) повідомлення орендодавця про намір скористатися переважним правом на укладення договору оренди землі на новий строк (з проектом договору); 2) узгодження із орен-

додавцем змін до договору оренди землі; 3) укладення договору оренди.

З аналізу ст. 126-1 ЗКУ слідує, що для поновлення договору оренди на її підставі необхідна **наявність лише двох обставин**: 1) продовження користування орендарем земельною ділянкою після закінчення строку дії договору оренди землі в якому встановлена умова щодо поновлення договору; 2) відсутність заяви однієї із сторін про виключення з Державного реєстру речових прав на нерухоме майно відомостей про поновлення договору. За одночасної наявності таких обставин законодавець встановлює, що «договір вважається поновленим на той самий строк і на тих самих умовах».

Отже, обираючи між варіантами:

1) скористатися своїм переважним правом на укладення договору оренди землі на новий строк та не пізніше як за один місяць до закінчення строку дії чинного договору оренди землі надіслати орендодавцю листа-повідомлення про укладення договору на наступний строк із проектом нового договору.

2) не стежити за терміном закінчення договору, не надсилати лист-повідомлення, не готувати проект нового договору, не підписувати й не реєструвати право оренди. А просто користуватися земельною ділянкою, знаючи що після закінчення терміну дії договору право оренди буде автоматично продовжено на той самий строк.

Вибір на користь другого варіанта очевидний. Тому радимо безпосередньо перед укладенням договору оренди земельної ділянки **вказувати умову про автоматичну пролонгацію**, що значно зекономить ваш час та сили, на відміну від переукладання договору оренди на новий строк, що не завжди можливо зробити.

Варто звернути увагу також на те, що відповідно до ч. 1 ст. 126-1 ЗКУ, неможна автоматично поновити на новий строк договір оренди землі комунальної або державної власності (крім випадків, якщо на таких земельних ділянках розташовані будівлі або споруди, що перебувають у власності користувача або набувача права користування земельною ділянкою).

Оренда земель державної та комунальної власності здійснюється на підставі рішення органу, упов-

новаженого здійснювати передачу земельних ділянок у власність або користування. Відтак, поновлення договору оренди земельної ділянки державної чи комунальної власності, вільної від забудови, можливе виключно за рішенням відповідного уповноваженого органу.

До того ж відповідно до ст. 288 Податкового кодексу України договір оренди земель державної і комунальної власності укладається за типовою формою, затвердженою Постановою Кабінетом Міністрів України від 3 березня 2004 р. № 220.

Що стосується **договорів, укладених до 15 липня 2020 року**, то у IX «Перехідні положення» ЗУ «Про оренду землі» зазначено: «Договори оренди земельних ділянок приватної власності, а також земельних ділянок державної або комунальної власності, на яких розташовані будівлі, споруди, що перебувають у власності орендаря, укладені до набрання чинності Законом № 340-IX у разі їх продовження (укладення на новий строк) мають містити умови, передбачені ст. 33 цього Закону та ст. 126-1 ЗКУ.

Правила, закріплені у ст. 126-1 ЗКУ, поширюються на договори оренди землі, укладені або змінені після набрання чинності Законом № 340-IX, а поновлення договорів оренди землі, укладених до набрання чинності зазначеним Законом, здійснюється на умовах, визначених такими договорами, за правилами, чинними на момент їх укладення.

Можна зробити висновок, що нововведення про поновлення договору оренди земельної ділянки повністю захищають інтереси орендодавців-фізичних осіб, надаючи їм більше прав в частині вибору орендарів та відсутності обов'язку поновлювати договір оренди землі неодноразово з одним і тим же орендарем. У випадку укладення договору оренди землі комунальної або державної власності, незахищеною стороною є саме орендар, який крім інших обмежень, з новими положеннями законодавства, не зможе бути впевненим, що беручи земельну ділянку у користування на певний строк, зможе продовжити договір оренди землі.

*Буркацька Ірина Григорівна,
юрисконсульт Аудиторської фірми "Аналітик"*

Аудиторська фірма «Аналітик» пропонує аутсорсинг бухгалтерських послуг!

Аутсорсинг бухгалтерського обліку – це передача ведення бухгалтерського обліку сторонній фірмі.

Які ж переваги аутсорсингу бухгалтерських послуг?**1. Значна (!) економія коштів** на ведення бухобліку:

- економія за бухгалтерські послуги, за які **Ви нам платитимете принаймні на 1000 гривень менше, ніж штатному бухгалтеру**;
- економія на програмне забезпечення (1С, Медок, Ліга Закон тощо);
- економія на утримання офісу, комп'ютерної техніки.

2. Відтепер податкові та інші інспекції – це наші проблеми!

Ми беремо на себе повну матеріальну відповідальність за якість наданих бухгалтерських послуг, включаючи можливі санкції.

3. З нами Ви можете забути про головний біль з постійними пошуками бухгалтера, який у будь-який час може піти від Вас на іншу роботу.
4. Ми не йдемо у відпустку та не беремо лікарняний. Наша фірма справді гарантує безперервне та якісне ведення бухгалтерського обліку.

І нарешті – з нами Ви не тільки отримаєте якісні бухгалтерські послуги. За додатковою домовленістю ми забезпечимо Вас необхідними податковими, юридичними консультаціями, аудиторськими послугами різного характеру.

Все що Вам потрібно – це:

- періодично передавати нам первинну бухгалтерську документацію;
- щомісячно отримувати від нас інформацію про податки та інші обов'язкові платежі;
- укласти із нами договір.

Зробіть вибір, вигідний для Вас!

(044)278-05-88

(097)178-90-89

(066)178-20-42

www.af-analitik.com.ua